

7/13

5000

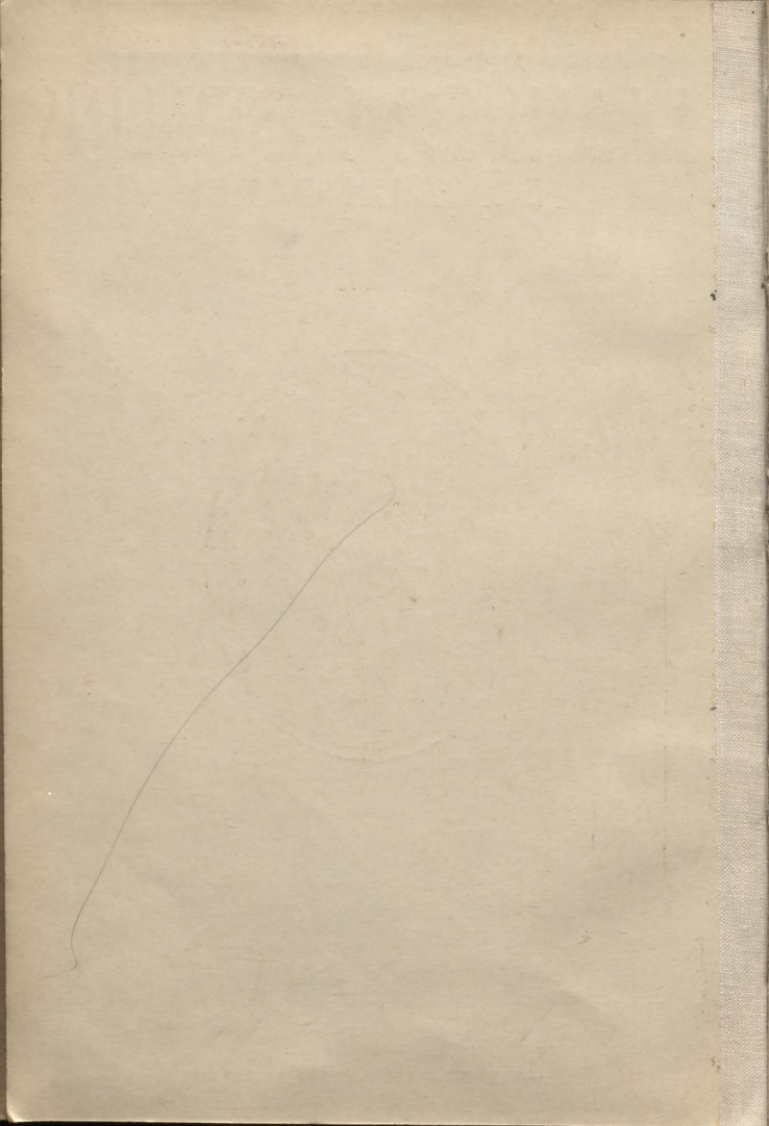
ANDRĒJS UPĪTS

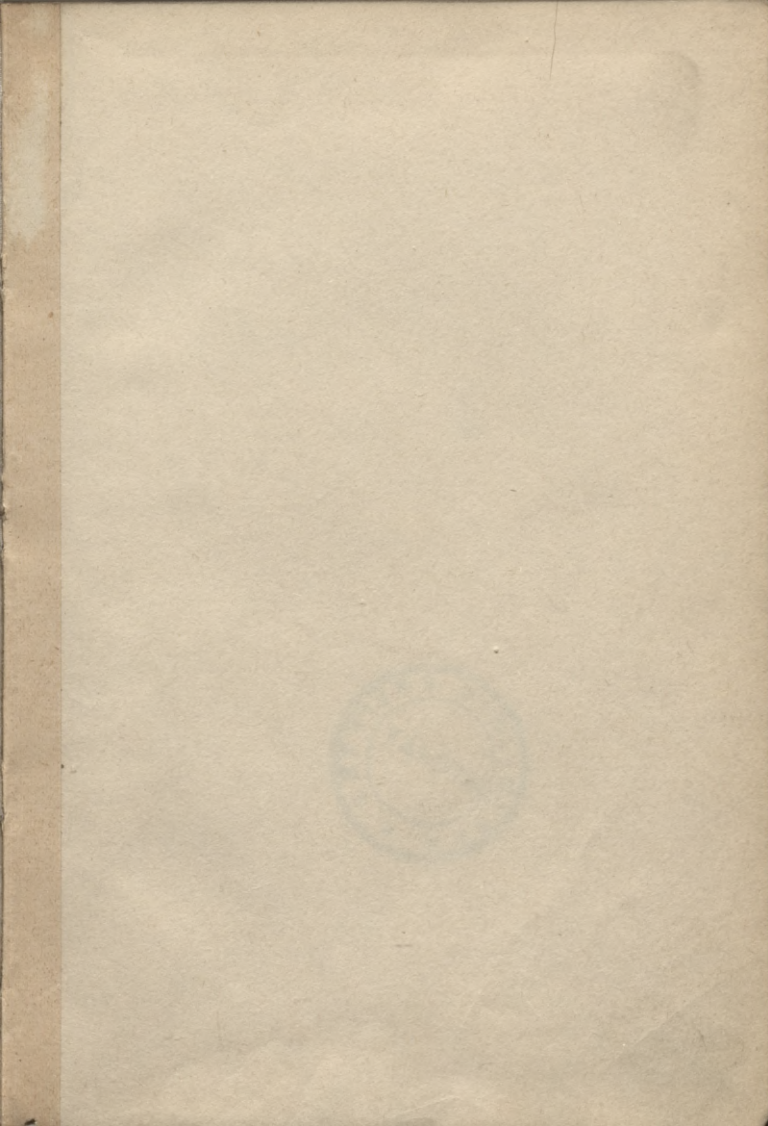
J.JANSONS-BRAUNS

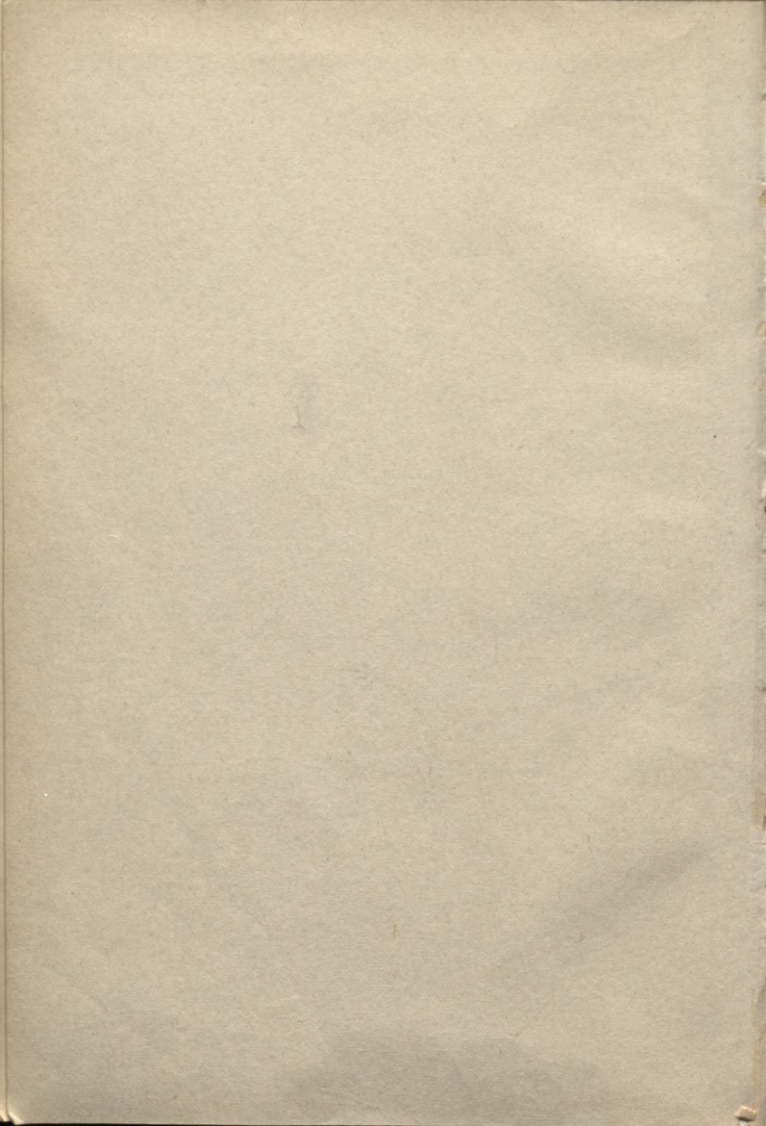
DZĪVE UN DARBS

IZDEVIS A.GULBIS

J. Jansons-Brauns.

Pavasārī 1917

✓ B

8
—
L 205

✓
Andrējs Upīts

J. Jansons-Brauns

Dzīve un darbs

1930

Izdevis A. Gulbis Rīgā

1953

1969 pārē.

L. V. E.
In. ~~240466~~

2

5kp. il.

0306091048

A. Gulbja grāmatu spiestuve Rīgā, Ausekļa ielā 9.

Dzīve

8

810.09

pa. 92

Drive

Ievads

Latvju tautas vēstures jaunākais cēliens nav vēl pilnus simts gadus garš. Seno chronistu aprakstītās cīņas ar iekarotājiem un nejausie zemnieku dumpji dzimt- un kļaušu laikos uzskatāmi tikai kā ievads īstajā latvju vēsturē. Tā sākas ar noteikti nenorobežojamu momentu, kad tauta, no prīmīvas etnografiskas grupas izveidojusies par sociāli un politiski nozīmīgu kopumu, apjauš savu pilngadību un tiecas apzinīgi meklēt iespējas tālākai attīstībai. Citiem vārdiem, kad viņa, vairāk vai mazāk organizētā veidā, stājas uz saimnieciskās un politiskās cīņas ceļa, lai atsvabinātos no sveša jūga un aizbildniecības un paplašinātu savas sabiedriskās un kultūrālās eksistences iejomu.

Tautiskās atmodas laiks ir pirmais posms latvju jaunākajā vēsturē, ar gruntniecības un vispār jaunā privātīpašuma pamatiem visos nacionālajos centienos. Šis laiks ar viņa censoņu dzīvi un darbiem latviešu literātūrā raksturots plaši un vispusīgi, no dažādiem viedokļiem un ar dažādām tendencēm. Tam pretī tiklab kā pilnīgi novārtā pamests nākošais, t. s. jaunās strāvas laikmets.

Deviņdesmitie gadi latvju vēsturē nāk kā tautiskās atmodas laika tieša antiteze un loģisks turpinājums. Šo laikmetu raksturo latvju strādniecības šķiras apziņas atmoda ar pirmās sociālistiskās intelliģences līdzdarbību, asi konflikti rūpniecības pasaulē, Latviešu Sociāldemokratiskās Strādnieku Partijas nodibināšana, jaunās strāvas cīņa ar tautiskā laika epigonismu un vispār ar nacionālo pilsonību. Marksisms un sociālisms pamazām izveidojas par vadošo politisko un ideoloģisko līniju virzienā pret pilsonības nacionālo principu.

Deviņdesmitajos gados ir tikai sākums jaunajai sociālai un kultūras kustībai, kur latviešu proletāriāts un viņa intelligence arvienu ciešākos sakaros vienojās ar krievu revolūcionāro strādniecību un kopā ar to sagatavo 1905. gada revolūciju. Kustība neaprimstas arī sekojošā garajā reakcijas un šausmīgu spaidu laikā, no ārzemēm to vada emigrējusi sociālistiska intelligence, kas ne acumirkli nepazaudē sakarus ar Latvijas strādniecību un tās nelegālajām un legālajām organizācijām. Pāri pasaules kaņam tā aizsniedzas līdz 1917. gadam, ievada un izved lielās krievu revolūcijas otro posmu un beidzot arī trešo 1919. gadā.

Politiskā ziņā šo brāzmaino laiku iezīmē nevien strauja strādniecības un pilsonības nošķirošanās saimnieciskā un sociālā laukā un sociālisma un nacionālisma cīņa ideoloģijā, bet arī šķelšanās pašā Sociāldemokratiskā partijā un strādniecībā, renegātisms vienā daļā, veco tradīciju aizstāvība otrā, konsekventa revolūcionārisma turpināšana trešā. Literatūras attīstība sākot no deviņdesmitajiem gadiem norisinās ciešos sakaros ar vispārējo sociālo un idejisko virzienu. Sakarā ar dzīves pārkārtošanos uz jauniem pamatiem un jaunstrāvnīku propagandu nodibinās idejiski reālistiskais un romantiski revolūcionārais virziens, kas sevišķi spēcīgs tiek ap 1905. gadu un pirms tā. Abi tie turpinās arī reakcijas laikā, kad emigrantu (Raiņa) dzeja ar savu īpatno noskaņu aizsniedz latviešu literatūrā nepiedzīvotus augstumus. Blakus belletristikai, reālistiskā kritika izcīna sivas cīņas ar pilsonisko dekadentismu un citām tendencēm, uz beigām jau meklējama pamatus tieši proletāriskai mākslai.

Šī politisko un sociālo pārvērtību un kultūras pārveidu bagātā laikmeta vēsturi vēl neviens nav mēģinājis rakstīt. Tas ir ārkārtīgi sajūtams trūkums, jo nepazīdami savu tuvāko pagātņi, mēs nevaram īsti aptvert un izprast tagadņi, ne arī saziņēt ceļu nākotnē. Un taisni ap gadu simteņu mai-

nām uzplūst visas tās tērces, kas, reizēm gan aizšķēršlotas, trijos lielās revolūcijas posmos apvienojas grandiozā, graujošā, zemes seju pārveidojošā straumē. Kādas epizodes vai notikuma raksturojums, par sevi nozīmīgs, neizvada mūs pa jaunās strāvas ierauto gultni līdz viņas sazarojumiem pēdējo gadu grīvā un nepaveŗ vēstures apvārksni no vienas malas līdz otrai. Tomēr jāatzīst, ka materiālu šā laika vēsturei savākti pietiekoši daudz, sākot ar ievērojamu dokumentu pārdrūkājumiem un beidzot ar pirmo brīvības cīņu dalībnieku personīgām atmiņām. Laikmets ir bagāts spilgtām cīnītāju personībām, kuŗas aizmirst tauta var tikai tad, ja viņa aizmirst pati sevi. Pietiekoši plašas ir Eduarda Veidenbauma un Raiņa biogrāfijās, šaurāka apmēra jau Jāņa Asara dzīves stāsts. Par Jāņa Jansona-Brauna dzīvi plašāki zināms nav nekas, atskaitot J. Jankava un „Rīgas Avīzes” apmelojumus un kāda sašuţuša dekadenta tenkas. Jansona-Brauna aktīvā politiskā darbība revolūcijā un sociāldemokrātijā pazīstama partijas vecākiem biedriem, jaunā paaudze to zin tikai vārda pēc. Daļa viņa rakstu pieejama nenobeigtā kopotā izdevumā, bet lielākā un svarīgākā izkaisīta grūti sameklējamās, pat pilnīgi nozaudētos periodiskos izdevumos. Jansona sabiedriskie un it sevišķi literātūrkritiskie apcerējumi allaŗ ir sacēluŗi kņadu un putekļus, vispārēja objektīva novērtējuma ārpus polemikas tračiem līdz šim vēl nav, atskaitot Klusā un Dzīļlejas nelielos apcerējumus.

Un tomēr Jansona-Brauna monumentālais augs ir saredzams pāri visiem šiem divdesmit pieciem gadiem, atskatoties atpakaļ līdz pat 1905. gada revolūcijas sākumiem. Tā ir laikmeta vislielākā personība aktīvā politiskā cīņā, publicistikā un strādnieciskas kultūras laukā, kur tikai tagad vēl īsti sāk sazaļot Jansona kaisītais sējums. Viņš ir stāvējis tautu brīvības cīnītāju pirmajās rindās, pārdzīvojis visas vajāšanas, izturējis trimdas spaidu darbus un kritis goda pilnā

nāvē no imperiālistiskiem slepkavotājiem, kuŗus visu mūžu nesaudzīgi nīdis. Jansona dzīve un darbs pelna, ka 1905. g. 25 gadu atcerē vispirms atminamies viņu. Šai grāmatā aplūkošu Jansonu kā revolūcionāru politisku cīnītāju, publicistu un kritiķi, ar nolūku mazāk aiztikdams viņa lomu sociāldemokratiskās partijas dibināšanā, organizācijā, novirzienu ilgās savstarpējās domstarpībās un sašķelšanās procesā. Tas ir speciāls uzdevums, veicams partijas plašās vēstures rakstītājam, uz kuŗu vēl vienmēr velti gaidām.

Doma izdot Jansona-Brauna biogrāfiju radās tūliņ pēc viņa nāves 1917. g. Rīgas Strādnieku Deputātu Padomes literāriskajiem līdzstrādniekiem. Kā daudzus citus, vācu okupācija izjauca arī šo nodomu. Ari čaklais latv. darbinieku biogrāfs Antons Birkerts ap to pašu laiku Valkā bij vācis materiālus šim nolūkam, kas tāpat palika nerealizēts. 1919. gadā darbu atsāka Padomju Latvijas Izglītības komisāriāta Literātūras nodaļa, ar bibliogrāfa Mišņina kga laipnu piepalīdzību sakārtodama Jansona-Brauna rakstus kopotam izdevumam. Līdz ar citiem Nodaļas manuskriptiem arī šis kopoījums 22. maijā ir aizgājis bojā. 1921. gadā apgādniecība „Daile un Darbs“ sāka izdot Jansona rakstus, kuŗus ar 3. sēj. sākot rediģēja šīs grāmatas autors. Līdzteku kop. rakstiem tika vākti materiāli arī biogrāfiski-kritiskam apcerējumam, kas tikai šogad var parādīties klajā.

Ievākt ziņas par Jansona-Brauna dzīves gājumu un cilvēka personību nācās visai grūti, pie tam tas bij veicams tikai ilgākā laikā. Viņš pats nav rakstījis nekādas „atmiņas par maniem bērības laikiem“. Viņa pieaugušā cilvēka mūža lielākā daļa pagājusi Krievijas un ārzemju trimdā, daudzi no tuvākajiem cīņas biedriem nav vairs sameklējami, citi vienkārši tādiem nolūkiem nepieejami. Palikušajiem laiks slīdējis atmiņai

pāri, tā ka tur uzglabājušās tikai epizodu un atsevišķu notikumu pēdas. Tās arī uzzīmētas Jansona atceres gadījumiem un šajā rakstā izlietotas. Mana paša pāra desmit vēstulu lielais krājums kaŗa laikos aizgājis bojā, bet tur arī runa bij vairāk tikai par literāriskiem jautājumiem — par savu personīgo dzīvi Jansons nemilēja daudz rakstīt. Gluži tāpat arī daudzi citi pazīstamie viņa vēstulu īpašnieki tās juku laikos nozaudējuši. Vienīgā iespēja uzzināt kaut ko par Jansona jaunību, raksturu un personīgo dzīvi bij aptauja pie viņa radiem un tuviniekiem. Tā arī izdevās ievākt samērā plašus datus, no kuŗiem tomēr izlietojama tikai neliela izlase. Kā visos tamlīdzīgos gadījumos, liela daļa atmiņu retrospektīves virzīta caur vēlākā Jansona populāritātes prizmu, tāpēc, varbūt, ar negribētu, bet acīm redzamu tendences nokrāsu. Citur atkal ir ikdienas sīkumi, kuŗus var sastapt ikkuŗa bērna un jaunekļa dzīvē, un kas tāpēc nesniedz nekā personībai raksturīga. Vērtīgi Jansona vistuvāko cilvēku uzzīmējumi, tikai stipri atturīgi un konspektīvi. Bez šīm personām ārkārtīgi izpalīdzīgs man bijis J. Strēlnieks Liepājā, ilgāku laiku vākdams biogrāfiskus datus un fotografijas, Antons Birkerts Rīgā, kas nodeva izlietošanai plašu krājumu rakstu arī Jansona nāves un piemiņas gadījumos, un Pēteris Birkerts, līdzēdams uzzināt un sakopot Jansona izkaisītos apcerējumus.

Dzīves aprakstam vajadzētu piekāt Jansona paša īpatnējai dabai, tāpēc es mazliet atkāpšos no parastā biogrāfiju trafareta. Manā rīcībā ir Jansona dzimtenes apraksti un fotografijas, bet es nedomāju, ka kāds upes līcis, kāds uzkalnītis vai birze būtu varējuši atstāt izšķiŗošu iespaidu lielā publicista un tautas tribūna ideju pasaules un talanta izveidošanā. Ģeogrāfisko koeficientu Tēna metodē atstāsim pilnīgi pie malas. Tāpat nesvarīga visa ģeneāloģija ar viņas radu rakstiem, no kuŗiem dzīves vējos un lietū palaikam tikai nesalasāmas zīmes paliek pāri.

Vispār, man liekas neauglīgi soli pa solim izstai-
gāt pakal pa bērnības pēdām tādām cilvēkam kā
Jansons, kas audzis liels dzīves un ideju cīņās, ne-
vis dzimtas klēpī, tradīcijās un radnieku aizbil-
dībā. Liriskā atmiņu biogrāfijā tas, varbūt, ir ne-
pieciešami, darba vīra raksturojumā no tā tikai
traucējums. Tāpēc šai apcerējumā mazliet vai-
rāk lappušu tiem Jansona mūža posmiem, kas tieši
saistās ar viņa darbu un tā kļūmīgām svārstībām.
Bet arī tā samērā īsa, jo Jansona dzīve vislabāk
redzama viņa politiķa, publicista un literatūras
kritiķa darbā.

1. Jaunība un jaunstrāvniecība

Janis (ne Jānis, jo tā sauc viņa brāli) Jansons piedzima 1872. g. 19. martā (v. st. 6. martā) Aizputes apriņķa Rāvu pagasta Kaugaru mājās, saimnieku dzimtā ar prāvu bērnu pulku. Pusseptiņus gadus vecs viņš sāka apmeklēt Rāvas pagastskolu, kur par skolotāju bij viņa tēvocis (tēva pusbrālis) Andrejs Jansons. Cik vērojams, šim skolotājam piekritusi diezgan svarīga loma Jansona pirmajās izglītības gaitās, tāpēc pāri vārdu arī par to.

Andrejs Jansons beidzis Liepājas ģimnazijas IV klasi, pēc tam aiz līdzekļu trūkuma izstājies un 17 gadu vecs atnācis uz Rāvu par skolotāju. Kā daudzi tā laika skolotāji Kurzemē, A. Jansons bij cilvēks ar brīvdomīgiem ieskatiem, tāpēc saukāts par dumpinieku un mācītāju un muižniecības stipri neieredzēts. Šķietas, ka viņam tiešām piemītusi šī labā īpašība, jo arī pārējie Jansona brāļi un māsa, kas pie viņa mācījās, vēlāk aktīvi piedalījās 1905. gada brīvības cīņās, bij spiesti emigrēt uz ārzemēm, kur dzīvo vēl tagad, bet tēva mājas baroni atriebdamies soda ekspedīciju laikā nodedzināja. Apjauzdams sava paša izglītības nepilnību, A. Jansons centās papildināt to pašmācības ceļā, iegādādamies paprāvu bibliotēku un gatavodamies uz ģimnazijas gala eksāmenu, kas viņam tomēr neizdevās. A. Jansons bij arī liels mūzikas cienītājs un labs iemetējs, mira ar diloni 35 gadu vecumā.

J. Jansons pagastskolā mācījās visai sekmīgi, bez klases mācībām izlietodams arī sava tēvoča bibliotēku un ar tās piepalīdzību papildinādamies uz savu roku. Pēc sešiem pagastskolas gadiem viņš vēl pusotra palika turpat pie skolotāja un kopā ar to mācījās vēsturi, ģeografiju, dabas zi-

nātnes, matēmatiku un vācu valodu. Tad viņš brauca uz Liepāju, lai 1885. g. 12. augustā (v. st.) iestātos apriņķa skolā (Kreisschule, pilsētas skola), kur par inspektoru bij Springers, bet starp skolotājiem plaši cienītais bij. Durbes privātskolas vadītājs Šēfers.

Apriņķa skolā mācības valoda bij vācu, ko Jansons, pagastskolā pēc Spiessa „Pārtulkotāja“ mācījies, vēl nepārvaldīja pietiekoši labi, tāpēc pie iestāšanās un pirmajā laikā pēc tam viņam nācās pārvarēt lielas grūtības. Tomēr ar savu „vieglo galvu“, ārkārtīgi labo atmiņu un neatlaidību viņš arī te drīz vien tika galā.

Zināma nozīme Jansona skolas izglītībā vēl pāra cilvēkiem. Vispirms otram tēva brālim, kas kalpoja kā iznēsātājs Liepājas pastā. Tas bij Springeram personīgi pazīstams un palīdzēja Jansonam ietikt apriņķa skolā. Jau agrāk viņš bij savādā aplinkus ceļā to atbalstījis. Pastā pienāca visjaunākā literatūra ģeografijas pētišanas biedrības loceklim, ar kāda vidūtāja palīdzību tā uz kādu laiku tika nogādāta Rāvas pagastskolā un tā nāca arī Jansonam rokās. Tāpat pastnieks bij uzzinājis jaunas, plašākas Krievijas vēstures grāmatas virsrakstu, arī tā tika iegādāta Rāvas skolā. Jansons tagad pilsētā ar savām plašajām ģeografijas un vēstures zināšanām pārsteidza tiklab skolniekus kā skolotājus un tika pārcelts veselai klasei pāri tālākajā.

Jansona turpmākajā izglītības gaitā vēl kāda interesanta epizode, arī sakarā ar tēvoci pastnieku. Tos laikus pastā pa lielākai daļai kalpoja ierēdņi bez pietiekošām zināšanām, visvairāk ietikuši tur ar dažādu iespaيدا vīru protekcijām. Bet tad tika izdots rīkojums, ka visiem jānoliek eksāmens vismaz ģimnazijas četrklasu kursa apmērā. Jansona tēvoča darba biedrs pastnieks Smerlis arī bij iedomājies tikt ierēdņos un sāka ņemt stundas pie kāda Rozenberga, Odesas policijmeistara dēla, cilvēka ar augstskolas izglītību, kuŗa izdienas karjēru pastā tomēr traucēja pārk tuva

draudzība ar alkoholu. Stundu pasniegšana parasti notikās vecā Jansona mitekļi. Tad nu iekārtoja tā, ka tajos vakaros arī Jansons ieradās itkā uz tēju pie sava krusttēva un visu mācību tāpat par brīvu noklausījās līdzī. Ar citiem priekšmetiem viņš jau savā aprīņa skolā bij ticis stipri tālu, Smerla stundās viņš tikai papildinājās sīkumos, bet te galvenā kārtā mācījās latīņu valodu.

Šis Rozenbergs pats par sevi bij īpatna personība. Kā daudzi starp toreizējiem krievu aristokratiska dzimuma inteliģentiem, stipri liberālu, pat revolūcionāru ieskatu cilvēks. Ievērojams matemātiķis, viņš tomēr visvairāk cienīja vēsturi un prata to pasniegt visos sīkumos, idejiskas izpratnes apgaismojumā un aizraujošā attēlojumā. Piem., par franču revolūcijas vēsturi viņš prata stāstīt tā, itkā pats tur klāt bijis, cinījies revolūcionāru rindās, visu pieredzējis un līdzī pārdzīvojis. Noteiktu datu mums nav, bet pilnīgi iespējams, ka šis oriģinālais cilvēks stipri iespaidojis Jansona idejisko attīstību un devis ierosmi tām sabiedriskām tieksmēm, kas drīzi vien tika redzamas jau viņa turpmākās skolas gaitās.

Pieminams vēl sīkums, ka Jansons visus uzdevumus sagatavoja mājās. Skolā viņš grāmatu vairs neņēma rokā un neļāva arī tiem, kas klasē pa starpstundām centās vēl uzmācīties. Strauja, enerģiska, dzīves priecīga temperāmenta zēns, viņš bij liels draiskulis, un līdzskolniekiem tāpat kā skolotājiem bieži iznāca darīšanas ar viņa nebēdnībām. Neskatoties uz to, viņš drīzā laikā dabūja stipendiju un tika par pirmo visā skolā, par tā saukto „primusu“, kas apzīmē augstāko pakāpi skolas hierarchijā. 1887. g. 16. jūnijā izdotā apliecībā par kursa beigšanu atzīmētas šādas sekmes: ticības mācībā — teicamas (5), vācu valodā — ļoti labas (4), krievu valodā — ļoti labas, vispārējā vēsturē — ļoti labas, Krievijas vēsturē — ļoti labas, ģeografijā — labas (3), aritmētikā — labas, ģeometrijā — ļoti labas, algebrā — labas, fizikā — ļoti labas, dabas zinībās — ļoti labas, kaligra-

fijā — ļoti labas, zīmēšanā — labas. Uzvešanās — teicama.

Aprīņa skolu beidzis, Jansons tai pašā 1887. gadā iestājās Liepājas Nikolaja ģimnazijā — kuŗā klasē, tas nav izdibināms. Tur viņam neklājās sliktāk kā pagasta un aprīņa skolā. Ar savu mošumu, jautrību un attapību viņš allaž bij biedru centrā, mācījās sekmīgi, arī te dabūja stipendiju un nobeidza kursu 1890. g. kā viens no pirmajiem skolniekiem. 1890. g. 8. jūnijā viņam izsniegta apliecība ar sekošiem sekmju atzīmējumiem: Uzvešanās — 5, ticības mācībā — 5, krievu valodā un literātūrā — 4, latīņu valodā — 4, grieķu valodā — 4, matēmatikā un fizikā — 4, vācu valodā — 5, vispārējā vēsturē — 5, vispārējā ģeografijā — 5, Krievijas vēsturē — 4. Pieminēts vēl, ka ģimnazijā mācījies 3 gadus, no tiem 1½ prīmā.

Ģimnazijā Jansons arī spēra pirmo, vēl nedrošo soli uz tā sabiedriskā darba ceļu, no kā visu mūžu vairs nenovērsās.

Tie bij laiki, kad tautiskais epigonisms piedzīvoja savu beigu sākumu. Dzīvākā latviešu jaunās paaudzes daļa, it sevišķi skolu jaunatne, nomanīja dzīvē un no krievu un ārzemju sociālistiskās literatūras mācījās saprast, ka pilsonības kultūra apstāst arvienu vairāk, nespēj vairs ierosināt nekādu dziļāk tveŗošu domu un pāri ģimnāzijas un personīgās labklājības „ideālam“ sniedzot šu tieksmju. Tukšo tautisko fražu apnikums, neskaidra un nenoteikta dziņa pēc plašākas sabiedriskas darbības un satura pilnākas mākslas izradīja toreizējos daudzos nelegālos skolnieku literāriskos pulciņus.

Liepājas ģimnāzijas augstāko klašu latviešu skolnieki savu pulciņu nodibināja 1888. gada rudenī. Galvenie dalībnieki bij sekošie: Krišs Zumbergs (tagad notārs), Jansons, F. Roziņš, Jēkabs Alksnis (ģimnāzijas profesors), Vilis Bērziņš (vēlāk Zemstes veterinārs Pleskavā), E. Bērziņš (tagad ģimnāzijas ārsts Liepājā), Pauls Kalniņš, Ju-

kums Palevičs, Adolfs Hertelis, Ensts Rolavs, Miķelis Valters, Kr. Tonbergs (vēlāk astronoms Kronštātē), O. Pinnis (austrumvalodu kandidāts, vēlāk krievu bankas prokurists Teheranā), Dormanis (miris kā abiturients), Antons Sprūde (miris kā students), Ukstiņš (zv. advokāts un „Latvieša” redaktors Liepājā), E. Eksteins (tagad ārsts Liepājā).

Pulciņa dibinātāji iesniedza ģimnazijas direktoram lūgumu dēļ atļaujas. Skolotāju konference atbildēja šādi: Varat sapulcēties un nodarboties ar savu valodu un literatūru, skola pret to iebildumus necels. Bet apstiprināt kā skolas pārziņāmu organizāciju nav vēlāmi, jo tad sapulcēm būtu jānotiek ģimnazijas telpās un dežūrējoša skolotāja klātbūtnē. Un tā skolas vadītāji patiešām arī izturējās labvēlīgi pret pulciņu. Toreizējie Liepājas latviešu ģimnazisti gandrīz visi bij laucinieku dēli no samērā mazturīgām dzimtām. Pieteiktošu līdzekļu nebij gandrīz nevienam, visi pelnījās ar stundu pasniegšanu. Ari sagatavošanās uz to pašu ģimnaziju pa lielāku daļu notikās pašmācības ceļā un ar vecāku biedru piepalīdzību. Visi strādāja čakli un savā klasē starp pirmajiem. Pulciņš ārpus ģimnazijas paidagōģiem arī nekādas nepatīkšanas nesagādāja. Toreizējā vācu skola nacionālās politikas un iecietības ziņā stipri atšķīrās no vēlākās rusifikācijas izglītības iestādēm.

Vispār no šāda skolnieku pulciņa skolas administrācijai arī nemaz nevajadzēja baidīties — sākumā tas bij pavisam nekaitīgs, bez jebkādas politiskas piekšanās. Jaunekļi tāpat nacionāli-romantiski noskaņoti, tāpat jūsmoja par tautiskajiem censoņiem Ausekli, Pumpuru un Kr. Valdemāru. Savas tautības uzsvēršana pēc viņu parauga, latvietības demonstrēšana viņiem likās tas svarīgākais pienākums. Pa ielām iedami sarunājās tikai latviski, kāpēc arī bieži dzirdēja piezīmi: „Alles Bauer, was da geht!” Ausekļa nāves dienā visi ieradās ģimnazijā ar sēra lentu ap cepuri. Sapulcēs lasīja referātus par latv. literatūru un vēs-

turi, reizēm pafantazēja arī par nākamās Latvijas parlamenta ēkas izskatu. Paļevičš šē lasīja priekšā savu joku lugu „Preilenite“. Vēlāk pulciņā sāka piedalīties arī sieviešu ģimnazijas audzēknes u. c. pazīstamas jaunavas. Sastādījās jaukts koris, ko vadīja skolotājs Brūns. Reizi gadā sarīkoja tā saukto „dievu vakaru“, kur sapulcējās ģimnazisti — „dievu dēli“ ar ģimnazistēm — „saules meitām“. Tika dziedāts un dejots — protams, arī pafllirtēts. Katram vecākam biedram bij sava izredzētā. Arī Jansons te pirmo reizi iepazinās ar savu nākamo sievu, ģimnazisti Annu Bērziņu. Jāatzīmē vēl raksturīgā parādība, ka visi pulciņa dalībnieki savas „izredzētās“ vēlāk arī apprecēja.

Zinātniski jautājumi pulciņā tika maz cilāti. Paļeviču kādu laiku stipri nodarbināja reliģiskās problēmas, bet viņam radās maz domu biedru. Jansons uz reliģiju skatījās ar Heines skepsi un irōniju. Tas viņu, tāpat kā pārējos, netraucēja mācīties klasē uzdotos katķisma un baznīcas vēstures gabalus. Fr. Roziņš, uz iesvētīšanu gatavodamies, uzcītīgi kala bībeles peršas, lai gan viņa abitūrianta apliecībā šai priekšmetā atzīmētas ne visas lielas sekmes.

Drīz vien pulciņš sāka ieņemt redzamu vietu Liepājas latviešu sabiedriskā dzīvē — vispirms Liepājas Latviešu biedrībā. Tur jauniešus it sevišķi aicināja un saistīja dāmu komitējas priekšniece Piņņa kundze. Pulciņa biedri cītīgi piedalījās koncertos, jautājumu vakaros un teātra izrādēs. Jansons bij viens no labākajiem tēlotājiem, viņš tur spēlēja veco Labrenci, Mantrausi, Zviedri — dziedāšanai viņam nebij balss. Izrīkojumu ienākums tika izlietots trūcīgo dalībnieku pabalstam. Lai arī visi pulciņa biedri mācījās uzcītīgi, tomēr dažreiz tika arī uzdzīvots, sevišķi rudenī uz satikšanos un pavasarī pēc skolas slēgšanas. Dažs labs alus kurvis tika stiepts no Melnā kroga uz Troņmantnieka birzi un tukšots uz tēvijas, tautas un „izredzētās“ veselību.

Kā redzams, nākamo jaunstrāvnieku pulciņš sākumā ne ar ko neatšķirās no pārējo tautiešu „saviesīgās dzīves” piekopējiem.

Šai idilliskajā sadzīvē iestājās lūzums, kad vecākie biedri, no universitātēm pārbraukuši, stāstīja un lasīja referātus par to, ko tur un ārpus augstskolas mācījušies. Tad arī materiālistiskais pasaules uzskats un marksisma tendence izskauda tautisko romantismu. Tautiskā jūsma tikai pamazām noplaka, iepazīstoties ar Vakareiropas saimnieciskās un sociālās dzīves problēmām, kuŗām līdzīgas neatvairāmi sāka celties arī pašu tuvākajā apkārtņē. Pulciņu dalībnieki, lasīdami un diskutēdami, raudzīja atrisināt tās, bieži vien ar nepietiekošu zināšanu un nedrošas loģikas palīdzību. Jansona vistuvākais cilvēks saka: „Daudz negatava piemita šiem pulciņiem, daudz naivuma, daudz kōmiska.” Tomēr tur raisījās pirmā nopietnā sociālā doma, nākamie jaunstrāvnieki tur vingrinājās patstāvīgā domāšanā, savu ieskatu publiskā formulēšanā, aizstāvēšanā un vispār runas mākslā. Liepājas pulciņu dalībnieki atceras vēlākos revolūcionārus un literātus jau toreiz kā īpatnas spilgtas personības. Paļevičs bij kluss, kautrs un atturīgs savādnieks. Valters ar izsmalcinātām manierēm un teatrālām pozēm. Roziņš, kā nopietnu uzdevumu apzinādamies, allaž korekts, bet runā irōnisks, bārstīja latvju parunas un kārklu vāciskā žargona teikumus. Jansons allaž jautrs, asprātīgs un zobgalīgs, no kā it sevišķi ģimnazistes daudz dabūja ciest. Viņa iemīļotākais dzejnieks tos laikus bij Heine — to viņš varēja deklamēt bez apstāšanās, likās, itkā viņš visus vācu lielā satirīķa darbus zinātu no galvas.

Pēc ģimnazijas beigšanas Rāvas muižas „lielmāte” uzaicināja Jansonu pie sevis, aprunāties, ko viņš domājis tālāk darīt. Tas grūtākais šai gājienā bij izvairīties no obligātoriskās augstdzimušas rokas bučošanas, kas Jansonam tomēr laimīgi izdevās. Lielmāte sirsnīgi ieteica studēt

par mācītāju, tad apkārtnes kungi arī lekciju naudu sametīšot. Jansons uz to atteica, ka mācītāja amats viņam esot par vieglu, un tāpēc viņš labo padomu nevarot pieņemt.

Jansons arī izvēlējās grūtāku profesiju un iestājās Maskavas universitātes vēstures-filoloģijas fakultātē, pēc tam pārcēlās uz Tērbates univ., kur studēja jurisprudenci. Še klāt ģimnazijas direktora Volgemuta uzmetuma fotografisks attēls Jansona raksturojumam, kas nosūtīts Maskavas universitātes rektoram.

Иванъ Янсонъ принадлежитъ къ крестьянамъ Курляндской губернии, латышскаго происхождения, лютеранскаго исповѣданія, пробыль въ гимназій 3 года и во все время оказался во всѣхъ отношеніяхъ порядочнымъ ученикомъ, какъ по поведенію внутри и внѣ училища, такъ и по прилежанію. Дарованія его хорошія, характеръ у него положительный, политически онъ благонадеженъ. Имущественныя обстоятельства его не блестящія.

Директору Вильгельму

Иванъ Янсонъ, принадлежитъ къ крестьянамъ Курляндской губерніи, латышскаго происхождения, лютеранскаго вѣроисповѣданія, пробыль въ гимназій 3 года и во все время оказался во всѣхъ отношеніяхъ порядочнымъ ученикомъ, какъ по поведенію внутри и внѣ училища, такъ и по прилежанію. Дарованія его хорошія, характеръ у него положительный, политически онъ благонадеженъ. Имущественныя обстоятельства его не блестящія.

Nabaga Volgemuts, kā viņš iegāzās ar savu politiskās uzticamības apliecību! Ar Jansonu reizē ģimnaziju beidza arī Fr. Roziņš. Par to direktora raksturojumā teikts:

„Характеръ у него хороший, неблагонадежности въ немъ не замѣчено... Поведеніе его внутри

гимназии было хорошее и скромное, а ввѣ гимназии были случаи грубого и неприличнаго поведе- ния, это можно объяснить недостаточнымъ обще- ственнымъ образованиемъ Розинга, такъ какъ онъ выросъ въ совсѣмъ необразованной средѣ“.

Par šiem studiju laikiem nekādi sīkāki dati nav uzglabājušies. Pāriešanas iemeslus no Maskavas uz Tērbatu izskaidro kāda viņa tuva radi- nieka nostāsts, par kuŗa pilnīgo pareizību gan ne- ņemos galvot. Īsi pirms sēmeŗtra beigām Jansons aizbraucis no Maskavas uz mātes bērēm Kurzemē un nepaspējis vairs laikus atgriezties. Nākamā sēmeŗtra sākumā lektors Velme paziņojis, ka kār- tēja stipendija viņam vairs neesot piespriesta, tā- pēc ka viņš aizbraukdams neesot uz to par jaunu pieteicies. Jansons paskaidrojis, ka viņš tomēr to esot darījis, un nosaucis Velmi par meli. Šis kon- flikts tad arī bijis par iemeslu viņa aizbraukšanai uz Tērbatu. Jansons pats bijis pārliecināts, ka nevis kādu formalitātu neievērošana, bet viņa asās kritikas par tautiskajiem dzejniekiem īstais konflikts cēlonis.

Ticama šī versija ir. Jansona māte nomira 1893. g. 2. maijā (j. st.), līdz sēmeŗtra beigām Mas- kavā atgriezties viņam vairs nebij iespējams. Ta- ču mātes apbērošana vien viņu nebūs aizturējusi Kurzemē līdz nākamam rudenim. Pa dziedāša- nas svētku laiku 30. augustā Jelgavā viņš turēja savu slaveno priekšlasījumu par jaunlaiku literā- tūru, tā sagatavošanai būs bijis vajadzīgs prāvs brīva laika spridis. Dabīgi, ka pēc milzīgā, tau- tiešu saceltā trača Maskavā atgriezies, Jansons ne- varēja sastapt Velmi diezin cik laipnā omā: tas taču savā „Austrumā“ visvairāk bij kultivējis vi- ņa izsmietos „bālēliņus“ un „kumeliņus“.

Jansona sabiedriski-idejisko darbību Maska- vā P. Dauge īsiem vilcieniem raksturo šādi: „Pul- ciņa centrā stāvēja viens no mūsu spēcīgākiem biedriem, nelaiķis J. Jansons-Brauns. Bagāti ap- dāvināts jauneklis, dedzīgs ōrātors, cilvēks ar

plašu izglītību un straujām spējām, Jansons iekaroja plašu populāritāti ne tikai Maskavas studentu un vietējās demokrātijas aprindās, bet viņa vārds drīz vien sāka spēlēt vēsturisku lomu latvju sociāldemokrātiskā kustībā Latvijā.“ Tālāk Dauģe aprāda Jansona literatūras kritikas lielo savilņojumu latviešu sabiedrībā un piemin, ka Jansons saistījis ap sevi veselu rindu spējīgu biedru, to starpā P. Kalniņu, Paļeviču, Vīgneri, G. Zemgali u. c., no kuriem daudzi vēlāk gan aizgājuši tālu prom no strādnieku kustības.

Par Jansona dzīvi Tērbatā nekas sīkāk nav zināms. Laba daļa liepājnieku tur atkal sastapās latviešu studentu literāriski-zinātniskā biedrībā („Pīpkolōnijā“). Kā zināms, tā bij asā opozīcijā tautiskai Letonijai, tomēr bez stipras vienības sabiedriskos uzskatos un politiskā tendencē. Pārsvārā tur bij liberāli-radikālais virziens, kam pretī stāvēja sociālistiskais ar Al. Dauģi kā dedzīgāko propagandistu un Kasparsonu kā zinātnisko balstītāju. Jansons, protams, piederēja sociālistiskajam novirzienam, tomēr šē viņam vēl piemita daudz kas no bijušā ģimnazijas romantisma laikiem. Studiju biedri stāsta, ka sociālisma piepildīšanos viņš gaidījis, vēlākais, septiņu gadu laikā. Vistuvākais draugs viņam bij nelaiķis Kovaļevskis. Jautrs un bezbēdīgs, ar Heines „Buch der Lieder“ rokā, viņš staigājis pa Tērbatas ielām, no pietnā brīdī dedzīgi iestādamies arī par savu sociālistisko pārliecību. Tomēr vadītāja loma studentu starpā viņam nepiekritusi. Pats viņš apraksta šo laiku: „Pirmie marksistu pulciņi studentu starpā rodas ap kādu 1892. g. Bet īsti „jaunās strāvas“ vēsma sāk sakustināt Baltijas sastāvējušos ūdeņus nākošā gadā, kad (pēc pazīstamā priekšlasījuma Jelgavā par latviešu rakstniecību) sadodas kopā tuvākie domu biedri, pieslejas „Dienas Lapai“ un ar jaunības entūziasmu sāk savu darbu. Vispirms nodibinās sakari ar Jelgavas un Liepājas skolu audzēkņiem, dažādiem skolotājiem, ierēdņiem u. t. t., un tikai vēlāk caur

šīs proletāriskās intelliģences vidūtājību tiek aizsniegtas arī pašas strādnieku aprindas. Bez legāliem rakstiem un priekšlasījumiem par marksistiskas propagandas līdzekļiem noder brošūru tulkojumu noraksti, vēstules un personīgas sarunas. Īsā laikā sarodas diezgan liels piekritēju skaits, bet, kā jau teikts, toreizējai kustībai nepiedien tagadnes mēraukla: liela daļa no toreizējo notikumu dalībniekiem bij radikāli „jaunstrāvnieki, nevis pārliecināti marksisti.“

No citāta nepārprotami redzams, ar ko nedarbojies Jansons arī savā Tērbatas studenta gados. To apstiprina daudzi latviešu strādnieki savās Proletāriskās revolūcijas atmiņās. Birkmanis stāsta, ka Jansons vedis uz laukiem Marksa un Bēbeļa rakstus un Erfurtes programmu. Driega atkal atceras Jansona līdzdarbību Liepājas nelegālajā strādnieku organizācijā. Siliņš saka: „Jansons un Roziņš bij beiguši Liepājas ģimnaziju pirms atmodas kustības sākšanās un nāca Liepājas strādniekiem pazīstami jau kā studenti, ūratori, literāti, referenti. Studijās aizbraukuši, tie ieradās Liepājā tikai uz īsu laiku pa brīvdienām. Viņu vārdi un darbi saistīti plašākā nozīmē ar visu tā laika revolūcionārās kustības sākumu. Tie bij iecienīti un pazīstami Liepājas strādniekiem, bet kā organizatori šē nedarbojās.“ Vēl citi atminas Jansonu kā propagandistu, organizatoru un runātāju Rīgas Jonatana u. c. biedrībās.

Legālā, maskotā revolūcionāru propaganda galvenā kārtā notikās tos laikos populārajās jautājumu izskaidrošanas vakaros. Gardavaju un spiegu klātbūtnē propagandisti zem pavisam nevainīgu jautājumu apsegas ārkārtīgi virtuōzi prata izskaidrot tradicionālās sociālās iekārtas nejēdzību un tricināt cara patvaldības un kapitālistiskās pasaules pamatus. Visspējīgākais starp viņiem bij Jansons. No iepriekšējā citāta, tāpat kā no zināmā priekšlasījuma spriežams, ka arī pats viņš tajā laikā vēl nebij pārliecināts marksists, bet tikai radikāls revolūcionārs intelliģents,

kas neatlaidīgi meklēja ceļu dziļāki pašās strādnieku masās un tuvāk sociālisma dzīvajiem avotiem. Atceros vienīgo reizi, kad Jansonu esmu vaigā redzējis. Tas bij tagad nojauktā Cerības biedrības pārpildītā zālē, kur viņš populārā veidā, bet ar neatvairāmu loģiku pierādīja, ka strādnieku glābiņš nav tikai pilsonības ieteiktā taupībā vien, bet galvenā kārtā cīņā par sava materiālā stāvokļa uzlabošanu.

Augusts Deglavs, kas pats šoslaikus līdzī pārdzīvojis, tēlo sarkano studentu Jansona un Roziņa runas jautājumu izskaidrošanas vakaros:

„Biedri un biedrenes!“ Jansons iesāka. „No laba prāta buržuji strādniekiem neko nedos. Proletāriešiem jāapvienojas un jāņem viss ar varu. Tādēļ tiem jānāk pie šķiru apziņas, jāorganizējas. Latviešu strādniekiem jāmeklē sakari ar krievu, vācu un citu tautību strādniekiem. Strādniekus neizšķīr tautību sienas. Tās ir izgudrojuši buržuji, lai skaldītu strādnieku spēkus. Tādēļ nost ar „ozoldēliem“ un „liepu meitām“, ar tautiskiem brunčiem un kankariem. Nost ar dieviņiem, teikām un pasakām, nost ar visām tautiskām parunām, mīklām un citiem nederīgiem krāmiem. Proletāriešiem nevajag tautas dziesmu, tiem vajaga jaunu, labāku dziesmu! „Visu zemju proletārieši, savienojaties!“ Buržuji, izsūcēji nospiež darba algas arvien vairāk uz leju. Strādnieki mirst postā un badā, bet kapitāls saplūst arvien mazāka un mazāka pulciņa rokās. Un tad pienāks brīdis, kad pasaules bagātības atradīsies tikai nedaudzu rokās, bet visiem citiem nebūs nekā... Tad mēs ņemsim ar varu, kas mums pienākas. Asinis plūdis — — nāks atmaksas un tautas dusmības diena. Tad mēs izlīdzināsim pasaules netaisnību un nodosim ražošanas līdzekļus visas sabiedrības rokās. Tad sāksies jauni laiki, jo proletārieši būs tie noteicēji un nebūs šķiru vairs, jo izvirtušie pilsoņi būs nogājuši no skatuves...“

To arī mūsu „tautas pīlāri“ mana, tie saprot mūsu valodu un dzird tos āmura klaudzienus, ar

ko tiek dzīta nagla viņu zārkā. Tādēļ viņi mums uzbrūk, mūs apmelo un denuncē... Bet lai... daudzi kritīs un samaksās savus ideālus ar savu dzīvību un brīvību, bet cīņu mēs nebeigsim, kamēr būs panākta uzvara. Viņa ir grūta, šī cīņa, tas jāatzīstas, rokas asiņo šīs nederīgās zāles un dzeloņus ravējot un šaujas arvien jaunas sulīgas atvases klāt (viņš zīmīgi nolūkojās uz Karļa, kuņģi lēni pavīpsnāja), bet arī ar tām mēs tiksīm galā. Mēs esam jauni, ticam un ceram," tas nobeidza, „mūsu rokās atronas tautas nākotnes atslēgas!“

Ar 1892. gadu sākās arī Jansona žurnālistiskā darbība „Dienas Lapā“, pie kam pirmais avīzes izdots raksts nes tādu pašu virsrakstu, kāds Jelgavā priekšlasītam, tikai te runa par cittautu literatūru. 1894. g. parādījās Jansona plašā vēstule Mūsu vecajai paaudzei. Tālāk, līdz 1897. g. vidum, Jansona „Dienas Lapas“ rakstu reģistrā atrodam tikai recenzijas un apcerējumus par literatūru. No vienas puses tas tāpēc, ka jaunstrāvnieciskos skolnieku un studentu pulciņos diskusijām par literatūru no laika gala piekritusi ievērojama loma. Bet no otrās arī tāpēc, ka tāpat literatūrā pašā kā tās apspriedumos aplinkus bij iespējams izteikt tiešā veidā aizliegtu revolūcionāru domu. Cara cenzūras laikos latviešu un krievu belletristikai vispār piekritusi ļoti svarīga loma sociālu ideju izplatīšanā un revolūcionārā propagandā.

Tā Jansons jau studenta gados nostājās jaunās kultūras kustības priekšgalā. Ar savu plašo izglītību, bet galvenā kārtā ar savu talanta vispusību, idejisko dedzību un jauneklā spēku viņš metās cīņas mutulī, izlietodams jauno ideju propagandai visus legālos un nelegālos līdzekļus, runātu un rakstītu vārdu, sabiedrisko zinātni un literatūru. Viņš bij jaunās strāvas centrālā figūra, tāpēc vec- un dižtautieši viņu arī ienīda vairāk par visiem pārējiem jaunstrāvniekiem. Aiz šiem revolūcionārajiem inteliģentiem vēl nestāvēja nekādas plašākas organizētas proletāriāta masas, tā-

pēc līdz beidzamam aizkaitinātiem un nobiedētiem vectautiešiem ar cara žandarmu piepalīdzību nācās viņus tikpat viegli fiziski apspiest, cik grūti bij ar tiem galā tikt atklātā godīgā idejiskā un sabiedriskā cīņā.

2. Cietums un trimda

Nemitīgās dižtautiešu denunciacijas bij pavisam satracinājušas veco cenzoru, tā ka tas apgraizīja katru „Dienas Lapas“ rindiņu. Aizliedza lietot pat tādus vārdus kā strādnieks, šķira, kapitāls, fabrika. Pat no „Valdības Vēstneša“ ņemtus rakstus strīpoja nost. Sāka tencināt arī jautājumu izskaidrošanas vakarus, dažas strādnieku biedrības slēdza. 1897. gadā maijā sākās pirmie strādnieku aresti Liepājā. Jūlija vidū apcietināja visus redzamākos jaunās strāvas darbiniekus. Vēsturiskajā prāvā figūrēja pavisam 137 cilvēki, to starpā arī Jansons.

Pēc revolūcijas izdevies atvērt arī Krievijas politiskās žandarmerijas archīva skapjus un izvilkt no turienes svarīgus dokumentus, no kuriem redzams, ko cara troņa un viņa mameluku, Baltijas baronu uzticamie sargi izokšķerējuši par jauno strāvu un kādi apvainojumi celti pret viņas darbiniekiem. Visā plašumā šie materiāli nepieciešami latvju revolūcionārās kustības vēsturiekam — še pietiks tikai dažu izvilkumu, kas apgaismo jaunstrāvnieciski-sociāldemokratiskās kustības sākumu Latvijā un Jansona lomu tajā⁴.

Žandarmerijas atskata pašā sākumā Rainis un Jansons apzīmēti par pirmajiem sociālrevolūcionāro mācību propagandistiem starp latviešu masām. Darbojušies kopā ar Roziņu, Kovaļevski, Stučku, Krumberģi, Valteri, Paulu Kalniņu, Herteli, Peludi, Rolavu, Straujāni, Vesmani un daudziem latviešu strādniekiem. Kustības centrā bijusi „Dienas Lapa“ un viņas redaktors Rainis, kas pirmais apgādājis no ārzemēm nelegālo socialistisko literatūru. Kā darbības sākums apzīmēta sapolce pie Raiņa 1893. g. ziemas svētkos. „Pace-

Ļot šīs šķiras (strādnieku) attīstības līmeni, viņi gribēja apgaismot strādniekiem kapitālistiskās iekārtas jūgu, iepotēt viņiem neatlaidīgas cīņas nepieciešamību pret to, vienot strādniekus un aicināt tos uz vienošanos un organizēšanos, bet pēc tam vest strādniekus atklātā cīņā, kuŗas rezultātam jābūt ekonomiskās iekārtas un tās valsts varas gāšana, kuŗa kalpo kā kapitālistu- apspiedēju atbalsts. Tā, uz Plieksāna iniciatīvi, Rīgā tika nodibināta sabiedrība, kuŗa no sākuma aptvēra tikai augšminēto sastāvu, bet pēc tam dažu gadu laikā tā pieauga par centru, kas vadija noziedzīgo aģitāciju visā apgabalā. Pie uzstādīto mērķu izvešanas dažas minētās personas stājās tanī pat 1894. gadā. Tanī nolūkā Jansons un Pauls devās — pirmais uz Liepāju, bet otrs uz Maskavu, un tur nolasīja dažiem vidus skolas audzēkņiem referātus par sociālismu, apgādādami tos ar no Plieksāna dabūtiem nelegāliem izdevumiem.“

Mēs jau zinām, ka sākumā pirmo latviešu marksistu propaganda nebūt vēl nebij tik revolucionāra, kā žandarmerijas aģenti savas karjēras labā centās to iztēlot, bet visumā šis īsta kancelejas stila dokuments puslīdz pareizi attēlo kustību un viņas dalībniekus. No tālākā ziņojuma redzams, ka politiskā apsardze ir bijusi ļoti labi informēta par katru jaunstrāvnīeku soli — par viņu darbības pamazītēju attīstību, darba sadalījumu, sapulcēm un kongresiem, pārmaiņām „Dienas Lapas“ redakcijā un tendencē u. t. t. Pašā organizācijā gadījās nodevēji (Pūce), bez tam vajadzīgās ziņas bagātīgā mērā piegādāja slepenie iesniegumi. Jansona vārds minēts katrā svarīgākā gadījumā. Viņš ir bijis sapulcē pie Raiņa pa 1894. g. Ziņību Komisijas sapulcē laiku, kur nolēma „Dienas Lapu“ un „Pūru“ pārņemt pulciņa ziņā. 20. decembra kongresā, kas lēma par nelegālās literatūras izdošanu, un 1895. g. 28. janvāra kongresā, kur pēc žandarmerijas ziņām ievēlēja sociāldemokrātiskās propagandas centrālā komiteja ar Stučku kā priekšsēdētāju. Žandarmerijas proto-

kola literāts nebeidz vien tēlot, kā Jansons gādā pabalstu streikotājiem strādniekiem un kā viņš nekad netrūkst propagandas organizācijā un „Dienas Lapas“ dumpīgajā redakcijā.

Tiesājamo sarakstā Jansons ierindots kā trešais — pēc Raiņa un Stučkas. 1898. g. 31. martā Tieslietu ministrija „slepeni, uz Visaugstāko paveli Iekšlietu Ministra kungam“ paziņo savu spriedumu latviešu pirmajā lielajā politiskajā prāvā, kur ceturtajā nodaļumā lasāms arī sekošais: „Pēc iepriekšējās ieslodzīšanas ieskaitīšanas sodā, nodot policijas uzraudzībā Jani Jansonu — ārpus galvas pilsētām, galvas pilsētu guberņām, universitātu pilsētām, Baltijas guberņām un to fabriku rajonu apgabaliem, kur viņa dzīves vieta tiks atzīta no Iekšlietu Ministrijas par nevēlamu — uz trim gadiem.“

1898. gada pavasarī Jansonu izsūtīja nometināšanai Smoļenskā. Par viņa darbību šai laikmetā tuvākas ziņas nav uzglabājušās. Tomēr jāpiemin diezgan svarīgs notikums viņa privātā dzīvē. Smoļenskā Jansons nodibināja kopdzīvi ar Annu Bērziņu, kas vēlāk viņu pavadīja emigrācijā un visās kļūmīgajās likteņa gaitās. Iepazīnušies viņi bij jau Liepājas ģimnazistu pulciņos, zem Jansona iespaida arī viņa nākamā dzīves biedrene devās uz Maskavu papildināties izglītībā, bet tur aiz kaut kāda niecīga pārpratuma un arī Jansonam pārejot uz Tērbatas universitāti ievērptais sakaru pavediens nejauši pārtrūka un tā palika nesasaistīts visu Jansona cietuma laiku. 1899. gada pavasarī tas atkal atjaunojās, un Jansona biedre no Maskavas pārcēlās uz Smoļensku. Bet tur viņai nācās izbaudīt visas brīvās laulības neērtības, par kuņģam čakli gādāja izsūtīto modrā uzraudze administrācija un tāpat arī pašu izsūtīto aprindas, tos laikus vēl mietpilsonisko aizspriedumu pilnas un vecās tradicionālās morāles saistītas. Apcietinājuma gadījumos policija šādu sievieti neatzina par sievu, liedza viņai satikties ar vīru un vispār neielaidās ar to nekādās darīša-

nās. Izsūtītie atkal turēja par goda lietu aiz muguras un atklāti apvainot to visrupjākā kārtā un demonstrēt savu nicināšanu pret svētā iestādījuma zaimotāju. Tāpēc arī Jansons, tāpat kā lielākā tiesa toreizējo sociāldemokratu, turēja par vajadzīgu legalizēt savu kopdzīvi ar sievu vienīgi iespējamā ceļā — caur mācītāja svētību. Notikās šī ceremonija 1900. gada 15. februārī Smoļenskas luterāņu mācītāja privātdzīvoklī, pie kam par lieciniekiem bij izsūtītais strādnieks Vērnieks un divi krievu studenti.

Ari šai gadījumā tika redzama Jansona plašā, dzīves priecīgā daba. Kāds paziņa ņēmās viņu filistriski apgaismot, iztēlodams, ka apdāvinātam jaunam cilvēkam un politiķim izdevīgāk palikt neprecētam, paturēt brīvas rokas, personīgu neatkarību un saņemt plašākus ierosinājumus no sievietēm, ar kuŗām tikai vienkārši satiekas. Uz to Jansons nebēdīgi paskaidroja, ka arī viņš nebūtu precējies, ja tā lieta neiznāktu par dārgu un neērtu: katru dienu vēstules rakstīt neiznākot vaļas, arī markas maksājot naudu — tad jau izdevīgāk ņemt to meitieša cilvēku mājā, kur iespējams allaž tāpat mutiski izrunāties.

Par savu personīgo un sevišķi laulības dzīvi Jansons nemilēja runāt. Vēstulēs, ko no viņa saņēmu 1912.—1913. g., tomēr šad tad paslidēja pa teikumam, no kuŗa bij izmanāms viņa lielais optimisms un apmierinājums ģimenes dzīvē. Emigranta sūrajā dzīvē un nemitīgos klaiņojumos arī tam stiprākajam vīrieša raksturam bieži vien nepieciešams tuva cilvēka atbalsts un intīma līdzdalība tikpat sabiedriskā darbā kā personīgās likstās. Krievu revolūcionārās domas vēsturē rakstītas tās skaistākās lappuses par dekabristu sievietēm, kas savus vīrus varonīgi pavadījušas katorgā un trimdā. Par latviešu brīvības cīnītāju biedrēm šīs lapas pagaidām vēl nav rakstītas, bet viņu nozīme tāpēc nav mazāka. Visas tās simtas mātes un māsas, kas gadiem ar saviem groziņiem bridušas īrdeno smilktāju gar Matisa kapiem uz

centrālcietuma vārtiem, un sievas, kas līdzī vīriem izturējušas trimdas likteni, pelna, ka viņas neaizmirst, ja runā arī par latviešu revolūcionāru dzīves gaitām.

Arī Smoļenskā Jansons nevarēja atnest pasāko līdzdarbību latviešu strādniecības atmodā, kas 1905. gadam tuvojoties vērsās arvienu lielākā plašumā un arvienu noteiktāki tiecās izpausties organizētas revolūcionāras sociāldemokratijas formās. Tīri intellīgentiskā jaunstrāvnīeku kustība dabiski zaudēja savu teorētisko raksturu un romantiskās illūzijas, piesliedamās proletāriāta dzīves cīņai, atrazdama tur stipru pamatu un noteiktus mērķus. Izlietodams tēva slimības gadījumu, Jansons izdabūja žandarmerijas atļauju un Kurzemē atbraucis, atkal stājās sakaros ar Liepājas strādniekiem. Kāds no tiem bij uzglabājis Jansona vēstuli, pie kratišanas tā tika atrasta un Jansonu 1901. gada vasarā Smoļenskā arestēja otrreiz. Pēc piecu mēnešu nosēdēšanas viņu līdz tiesas spriedumam atsvabināja, bet no Smoļenskas izraidīja. Jansons pārcēlās uz Vitebsku, kur atkal nodibināja politisku kopdarbību ar vietējiem strādniekiem un garīgā semināra audzēkņiem. 1902. gada rudenī nāca spriedums: 6 mēneši Pēterpils Krestos.

Krestos arī notiesātiem politiskajiem bij jāstrādā piespiedu darbs. Jansonu pielika pie papīrosu kārbīņu līmēšanas. Apcietināto protestiem administrācija nepiegrīeza nekādu vērību, zinādama labi, ka tie paši beigās labprātīgi pieteiksies strādāt, lai soda laiks paietu kaut cik ātrāk. Un tā arī Jansons sēdēja savus sešus mēnešus un līmēja kārbīņas Pēterpils papīrosu fabrikantiem. No šī cietuma laika uzglabājies sīkums, par ko Jansons pats vēlāk ar savu parasto humoru labprāt stāstīja paziņām. Krestiem tos laikus bij Krievijas labākā cietuma slava, ar ko priekšniecība ļoti lepojās. Tā kā mizerāblā cietumnieku pelņas tiesa tika izlietota kroņa pārtikas uzlabošanai, tad administrācija ar statistisku skaitļu

piepalīdzību mēģināja pierādīt, ka pa soda laiku cietumnieku miesas svars arvienu pieņēmoties — tāpēc viņi svērti ieslodzīšanas sākumā un atkal atsabinot. Šī procedūra izdarīta arī ar Jansonu. Kad dienu pirms atsabināšanas viņu nosvēruši, izrādījies, ka viņš nav vis pieņēmis svarā, bet gan nokritis par veselām divdesmit mārciņām. Kungi bijuši ļoti pārsteigti, svēruši gan pa vienam, gan visi kopā, svēruši rītā un vakarā atkal, bet iznākums vienmēr tas pats. Jansons nevarēja nopriecāties vien, ka nositis lejā administrācijas statistikas caurmēra skaitli un tā uz visiem laikiem sabojājis Krestu labo slavu.

3. 1905. gads

No cietuma izlaists, Jansons iesniedza izglītības ministram lūgumu pieļaut viņu pie juridiskās fakultātes valsts eksāmeniem kaut kurā Krievijas universitātē. Atbilde bez kaut kādiem motivējumiem bij katēgoriski noraidoša, un tā Jansons, viņa paša vārdiem runājot, „nekad par advokāta kungu nepalika“.

Bez tam Jansons centās izdabūt atļauju atgriezties Rīgā. Uz Rīgu viņu nelaida, bet gan atvēlēja nomesties Ventspilī. Ari tur drīz vien bij nodibināts aktīvs nelegāls strādnieku pulciņš. Tomēr plašāks politisks darbs sākās 1904. gadā, kad Jansons beidzot pārcēlās uz Rīgu. Te viņš strādāja kā propagandists strādnieku pulciņos, piepalīdzēja „Cīņas“ redakcijas darbā un proklāmāciju izdošanā, pelnīdams uzturu kā legālās „Jaunās Dienas Lapas“ līdzstrādnieks. Ari no tiem laikiem viņam bij uzglabājušies nostāsti par vairākiem kūrīoziem atgadījumiem. Avīzes izdevējiem nebij ne jausmas par Jansona sakariem ar sociāldemokratisko partiju un tās darbību. Dažs no tiem, kaut kur pacēlis proklāmācijas lapiņu, slepeni iespieda Jansonam saujā, sak, lai palasoties vien, ko tie sociālisti nu atkal laižot vaļā, tikai lai nerādot nevienam citam un nesakot, no kā to dabūjis, jo par to varot krist bargā sodā.

1905. gada rudenī Jansons sāka parakstīt „Jauno Dienas Lapu“ kā atbildīgais redaktors. Īsais, bet brāzmaini straujais atsvabināšanās kustības un brīvības cīņu laiks parāda mums Jansonu visā augumā un spēkā. Protams, viņš neradīja revolūciju Latvijā — tā neatturami izauga līdzī visas Krievijas revolūcijai, kauna pilnā kārtā pazaudētā japaņu kara spēcīgi rosināta, revolūcio-

nārā rūpniecības proletāriāta vadīta, plašu zemniecības slāņu nemiera atbalstīta, sociāldemokratijas idejiski organizēta un taktiski kārtota. Bet brīvības cīņu plūdi izcēla Jansonu viņa virsotnē, pašā priekšgalā, un viņš izrādījās par lielā vēsturiskā laikmeta lomas pilnīgi cienīgu. Vislabākais sociāldemokratijas publicists, nepārspējams runātājs un tautas tribūns, viņš bij katrā vietā, kur darāms darbs vai sakāms revolūcionārs vārds. Plašāku apcerējumu no šī laika viņš nav atstājis, un tas arī saprotams. Literātūra bij pārvērsta par politiskās cīņas ieroci, kas tiecās uz noteiktu konkrētu mērķi. Patvaldnieciskā troņa apgāšana un tautu atsvabināšana prasīja aģitāciju, masu organizāciju, kaujas pulku formēšanu, teorētiskiem apcerējumiem nebij vietas un laika. Jansona raksti „Dienas Lapā“ pa lielāku daļu par tekošiem dzīves un cīņas jautājumiem, tiem tagad vairāk tikai vēstures dokumentu nozīme. Bet jāpakavējas pie dažiem spilgtākiem momentiem 1904. un 1905. gadā, kas pēc Jansona cīņas biedru atmiņām sevišķi zīmīgi raksturo viņa politiku un cilvēka personību.

Viens no svarīgākajiem notikumiem latviešu strādnieku kustībā ir Latviešu Sociāldemokratiskā Strādnieku Partijas dibināšana 1904. gada jūnijā. Kā zināms, Partija nodibinājās, kongresā apvienojot dažādas atsevišķas sociāldemokratiskā organizācijas, kuŗām līdz tam bij trūcis kopēja vadītāja centra. V. Dermanis savās atmiņās par to raksta⁶: „Programmas projektu bij iepriekš izstrādājuši Jansons ar Ozolu, piedalījās šai darbā laikam arī b. Stučka. Projekts iepriekš bij nodrukāts „Sociāldemokratā“, kur tā redaktors b. Fr. Roziņš pie tā bij taisījis kritiskas piezīmes. Projektu cēla pa punktiem priekšā un aizstāvēja Jansons. Debates bij lietišķas un ļoti biedriskas. Programmu pieņēma ar sikiem pārgrozījumiem un tās galīgu rediģēšanu un nogludināšanu uzdeva komisijai, kuŗā iegāja arī Kasparsons. Kongress pieņēma arī partijas statūtus. Ar Latv. Socdem.

Str. Partijas nodibināšanos sākās jauns posms Latv. soc. dēm. kustībā — masu kustības, masu cīņas un tās vadišanas laikmets, kuŗā agrākā revolūcionārā Latvijas sociāldemokratija, tagadējās Latvijas kompartijas tiešā priekštece, ierakstījusi slavenas lappuses Krievijas revolūcionārās kustības vēsturē.“ — Lielākā un labākā daļa šo lapušu rakstīta ar Jansona līdzdalību. Tāpēc gaužam sīkulīga izklausās tiepšanās, ka nevis Jansons, bet citi ievēduši marksismu Latvijā un likuši pamatus zinātniskajam sociālismam un strādnieku partijai. Partija radās dabiskā ceļā kā nepieciešama organizātoriska forma šķiras apziņas pamodinātai strādniecībai. Bijušais radikālais jaunstrāvnieks-inteliģents Jansons bij audzis līdzī strādniecības atmodai, viens no pašiem pirmajiem viņš noģida, uz kuriem tiecas proletāriāta masu kustība un gaiši parādīja to ceļu, pa kuŗu jau neatturami plūda Vakareiropas un Krievijas apzinīgā strādniecība. Partijas dibināšana piešķaitāma visnopietnākajiem Jansona darbiem, tā ir arī viens no vissvarīgākajiem faktoriem tautas politisko likteņu veidošanā.

Jansona daļība partijas iekšējā darbībā un tās dažādos novirzienos atkal atstājama nākošajam vēsturniekam. 1905. gadā mēs viņu sastopam pašā notikumū jūklī. Nav neviena svarīgāka gadījuma, nevienas sapulces vai kongresa, kur nebūtu redzams viņa spēcīgais augums un neatskanētu viņa dedzīgā runa, kas neaizmirstās vēl pēc gadu desmitiem.

Nelaiķis Ērmanis Pīpiņš, kas bij Jansona tuvākais līdzstrādnieks „Dienas Lapas“ redakcijā, allaž stāstīja par viņa apbrīnojamām žurnālista spējām, plašo orientāciju politisko notikumū virpulī, izturību darbā un apzinību laikraksta vadīšanā. Vēlas naktis pavadījis partijā un sapulcēs, viņš katru rītu precīzi ieradās redakcijā ar gatavu ievadraksta vai politiska pamfleta manuskriptu portfeli, ar izlasītu un atzīmētu laikrakstu kopu, kur katram līdzstrādniekam nodalīts savs dienas

darbs. Stipri viņš milēja arī iebaudīt alkoholiskus dzērienus, bet nepielaida pats sev ne līdzstrādniekiem ne mazākās nolaidības avīzes darbā. „Prieks bij strādāt Jansona vadībā,“ stāstīja Pīpiņš. „Tāda redaktora mums otra nav.“ 1905. gada beigās „Dienas Lapa“ bij visas revolūcionārās kustības atklātā vadītāja un sociāldemokratijas centrālais orgāns. Daudz reižu, redakcijas darbus beidzis un uz ielas iznācis, Jansons atrada pie durvīm gaidam sapulcējušos streikotāju strādnieku baru. Un ar savu resno nūju pamājis, pūļa priekšgalā devās uz Romanova ielu vai Grīziņkalnu noturēt mītiņā aģitācijas runu. Nekad viņš nebija noguris ne nevaljīgs, revolūcijas enerģija neapsikdama pulsoja viņa būtnei un viņš savai sajūsmā lika izstrāvēt strādnieku masas.

P. Stučka savās atmiņās tēlo Jansonu vēl no pirmsrevolūcijas laikiem:

„Ja es tagad parakņājos pa savu atmiņu, tad man atklāti jāpateic, ka es nevaru iedomāties cita no mūsu toreizējās un arī vēlākās mazās sabiedrības, kas būtu tik lielā mērā „aicināts“ uz šīs Latvijas revolūcijas uvertīras atklāšanu kā neliedris Jansons ar viņa ozoldēla figūru, ar viņa skaņo saucēja balsi, ar viņa jaunekļa temperāmentu, ar viņa plašo, vispusīgo izglītību un ar viņa nesatricināmo ticību. Ja es aizmiedzu acis, vēl tagad manā priekšā stāv šī staltā jaunekļa impozantais stāvs un cerību pilnā seja, un ausīs atskan citētie Heines vārdi par jauno dziesmu un jauno valsti šinī pasaulē. Patlaban mēs stāvējam viņas priekšdurvis.“

F. Cielēns par Jansona darbību 1905. gadā: „1905. gada revolūcijā Jansons ne tikai vadīja „Dienas Lapu“, bet uzstājās arī kā runātājs tautas sapulcēs un ņēma dalību latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas vadošās iestādēs. Jansonam bij ne tikai veikla un asa spalva, bet viņam piemita dabiskas spēcīgas runas dāvanas. Stipra, patīkama tembra balss, tekoša, salīdzinājumiem un bildēm kupla valoda, liels, reprezen-

tātīvs stāvs — tā Jansonam bij no dabas dotas visas īpašības, kuŗas vajadzīgas lielam cīnītājam-runātājam. Jansons savā runā-aktīvitātē pats pieaugoši aizrāvās no masas un rāva sev līdzī uz pieaugošu aktīvitāti šo klausītāju masu. Tā Jansons 1905. gadā palīka par vienu no populārākīem revolūcijas vadoņīem un tautas miluļīem.“

Vēl kāds acu liecīnieka raksturojums⁸:

„Atmīnā palīkusi kāda aīna. 1905. gada novembra vai decembra dīena, laīkam tieši pēc tam, kad Vidzemes gubernātors ar muīžniecību bij izsludinājuši kara stāvoklī. Uz Marijas ielas pie Berga bazāra, pie kāda jaunīzīmēta paziņojuma sapulcējīes bars ļaužu: ī vienkārši garāmgājējī, ī strādniekī no darba nākdami, ī kalpones u. c. Ari es, kā ziņkārīgs pusauģīs, tur esmu ieklīdis. Cīk atminu, tas bij kāds oficiāls ziņojums, ka līdz ar kara stāvokļa īevešanu nav brīv sapulcēties uz ielām u. t. t. Bet pie savādā plakāta jau sapulcējīes līels bars ļaužu, kuŗš vēl aug augdams. Te no Dvīnskas stacijas puses jā jāt patruļa un dod jau pa gabalu signālu izklīst. Bet no otras puses pār ielu dodas šurp spēcīgs, drukns brunets vīrietīs melnā platmalē, brūnu spīeķī rokā. Tas Jansons. Es viņu jau esmu redzējis zemnieku un skolotāju kongresā. Viens, divi, viņš jau pūla vidū, kuŗš pašlaīk taisās šķīst uz visām pusēm. „Bīedrī! Nebaidaties! — Neīzklīstīet!“ Un viņa smagā spīeķa mā jīeni itkā atbalsta viņa vārdū patīesību, ka neviens nedrīkst šaut uz pūlī, ka tauta savu brīvību asīnīm īekarojusi. Un ļaudīs stāv un klausās viņa sīrsnīgā, pārlīecīnošā runā un neklīst. Jātīniekī jau sastājušīes rīndā, un oficīerīs jau dod pīrmo signālu. Neklīst pūlīs. Beīdzot patruļa tomēr met mīeru un aīzvirzās aīz stūŗa. Atskan pīrecīgi saucīeni, gavīles. Bet Jansons jau dodas tālāk uz Elizabetes ielas pusi, laīkam uz „Dīenas Lapas“ redakcīju.

Jansons bij īsts darba tautas Marats, reti atsaucīgas dabas, temperāmenta cilvēks, kuŗš līdz ekstāzei aīzraujas līdzi no katra līelāka masu sa-

viļņojuma. Drukns, spēcīgs stāvs, cerību pilna un reizē stingru, neatlaidīgu gribu izteicoša seja. Viņa patīkamais tembrs vairāk maigs, un laikam reti kad skarbs. Liekās tiešām, ka uz dziļu, aklu naidu Jansons nav spējīgs pat pret tiešiem šķiras pretniekiem. Runājot par bagātnieku un galma dzīvi, viņa runa spilgta jo spilgta, oriģinālām gleznām pilna, kas atklāj jo dzīvu ainu. Viņā daudz irōnijas, bet varbūt mazāk sarkasma. Ar šīm gleznām viņš itkā nepamanīts apiet to, ko viņš nespēj izteikt: bezgalīgu naidu, kuŗš būtu jāizsaka vai ar putām uz lūpām. Turpretim pārejot uz darbļauzu dzīvi — gleznas itkā pamazām izzūd; no gleznainā stila viņš pāriet uz ēmōcionālo. Ar savu reto sirsnību, kuŗā nebij nekādas liekulības un kuŗa aizrāva līdz asarām klausītājus, ar savu maigumu balsī, viņš, kā tieši tāds pat darba cilvēks, runāja tieši ar biedriem, un tur bez starplīdzekļiem, bez gleznām sapratās. Tāds viņš palicis jaunības atmiņās no 1905. g. masu sapulcēm un kongresiem.

Strādniecība neaizmirst savus cīnītājus un vadoņus. Viņa nav varoņu dievinātāja, bet tomēr prot novērtēt personīgas drosmes un attapības pārauga lielo nozīmi kļūmīgos cīņu acumirkļos. 1905. gada revolūcijas dalībnieki un Jansona tuvinieki zina stāstīt par daudziem tādiem acumirkļiem Jansona dzīvē. Grūti izšķirt, kur te beidzas vēsturiska patiesība un kur sākas lēģenda, bet raksturīgi šie nostāsti katrā ziņā ir.

1905. gada oktōbra dienu priekšvakarā kāda politiskā ieslodzītā bij pa logu centrālcietumā sarga nošauta. Atgriežoties no kapiem, bēriniēki neizklīda, drūzmējās pilna iela un itkā ko gaidīja. Jansons novēroja, ka tie gaida uzrunu, un Suvorova un Bruņinieku ielas stūrī rāpās uz akmens staba. Draugi vilka viņu atpakaļ un centās atrunāt — viņš esot policijas pārāk labi pazīstams, viņu tepat vai nākamās dienās arestēšot. Jansons tomēr nepieļāvās, uz paaugstinājuma pakāpies, turēja vienu no savām dedzīgākajām runām.

Fēderatīvā komiteja naktī bij pasludinājusi ģenerālstrieku. Rītu Jansons devās uz Pārdaugavas fabrikām vadīt streika gaitu. Bet pastarpām jau iznācis vēsturiskais oktobra manifests, Jansons to izlasīja telegrammā, un streika diena izvērsās par pirmajiem brīvības uzvaras svētkiem. Ar dziesmām un karogiem demonstranti staigāja no vienas fabrikas uz otru. Piepēši policija aizkrus-toja ceļu un draudēja šaut. Jansons uzaicināja pūli neizklīst, bet pats ar telegrammu rokās gāja vest sarunas. Bet tiklīdz viņš bij atšķīries no pū-ļa, kārtības sargi to ieslēdza savā vidū. Demon-stranti traucās viņu ar varu atsvabināt, bet tad vi-sas šautenes pavērsās pret gūstekni. Un tā viņš, policistu ieslēgts un tūkstošu strādnieku apsargāts nostaiģāja līdz policijas iecirknim. Tur Jansons noskaidroja acumirkļa situāciju un — pēc viņa pa-ša nostāsta — bārdains pristavs plijies virsū sabū-čoties, tā ka viņam kā jaunkundzei vajadzējis vairīties un kratīties nost.

Jansona personība ir tik liela, ka pat latviešu daiļliterātūra tai nav varējusi paiet garām. Revolū-cija un viņas izcīnītāji patiešam sniedz tik ba-gātīgu vielu, pie kuņas arī mākslai nāksies vēl daudzkārt atgriezties. Ansis Gulbis savā romānā „Pēc simts gadiem“ zīmīgi notēlojis Jansonu, viņa raksturojums galvenos vilcienos pilnīgi adekvāts pārējo memuaristu un tuvinieku ziņām. Redzam Jansonu „Dienas Lapas“ redakcijā pēc nakts dar-ba. Lejā gar logu aiziet pusrota bruņotu zaldātu.

„Jansons nekustējās no savas vietas. Viņa lie-lās acis drudzaini uzliesmoja. Tās nebij bailes, ko tās izteica. Tanīs neatspoguļojās izmisuma no-jauta. Tā bij viņa izmocītā dvēsele, kuņa līdz šim nekur nerada miera, un tikai tagad, pēdējās nedē-lās, kur revolūcija acīm redzot nostiprinājās, bij pārpilna gaviļējošas sajūsmas, un atkal pārveido-jās jaunā sajūsmā un spēkā... Viņš ticēja revolū-cijai, ka tā sagraus tautu likteņus un atsvabinās šīs tautas. Lai mazitīģie dzird un apspiedēji no-dreb. Vienīgi viņš nebij vēl drošs, vai taisni šī

revolūcija būs viņa sapņu piepildījums, vai tā būs atpestītāja. Bet viņš negribēja pielaist šo šaubu un svētās dusmās apspieda tās, sažņaudza savās smadzenēs. Tādos brīžos viņā uzliesmoja spēku pārpilnība, savijās dusmas ar aizrautību, naidis ar lielsirdību — viss vienā kamolā, un šo kamolu viņš vēlējās sadedzināt revolūcijas liesmu jūrā un pats sevi līdzī upurēt. Tā arī šoreiz, — dzirdēdams kaņaspēku pa ielu soļojam, viņš paķēra cepuri un ātri aizsteidzās: viņam bij kas darāms.

Sasniedzis Suvorova un Elizabetes ielu stūri, viņš atcerējās savu ģimeni. Jau trešo nakti viņš negulēja mājās un abas pēdējās dienas nebij redzējis savus mīļus bērnus. Viņš sajuta izsalkumu, jo nebij kopš vakardienas ēdis. Viņš arī nebij mainījis virsveļu, dzīvodams visu šo laiku vienā uztraukumā. Un viņš nogriezās pa Elizabetes ielu uz savu dzīvokli... No blakus istabas iznāca viņa abi bērni, tikko piecēlušies, vienos krekliņos. Viņi steidzās pie viņa un uzrāpās tam klēpī. Viņi pieglaudās pie tā bālās sejas un raisīja vaļā krampjainās rokas, kuņas itkā ķēdes bij savijušās viņam pār galvu. Jansons pavērās bērnos un viņa acis kļuva mitras.“

Par Jansona līdzdalību 1905. gada revolūcijas klūmīgākajā notikumā, baronu atsvabināšanā Lielvārdē, runāsim, kad būsīm nokļuvuši pie tā posma viņa dzīvē, kur netīras rokas šo „lietu“ izvilka no pagātnes putekļiem un divus gadus no vietas vilāja un vaļāja tikpat pret Jansonu pašu kā pret visu latviešu sociāldemokratiju.

4. Emigrācijā

Jansons bij visnāvīgāk ienīstais latv. revolūcijas vadonis. Tautiskā buržuazija ar Fr. Veinbergi priekšgalā viņu neienīda mazāk kā džentlmeniskie vācu baroni, kuņus Jansons tik augstirdīgā kārtā bij paglābis no tautas dūsmām un Skrīveņu-Kokneses miliču linču tiesas. Kad revolūcija bij apspiesta un atguvušies cara mameluki uzsāka asiņaino atriebšanos par pārdzīvoto kaunu, Jansons skaitījās tiklab kā par aizmuguriski notiesātu. Tomēr kādu laiku viņš vēl slēpās tepat Rīgā, protams, ārpus sava dzīvokļa. „Düna Zeitung“ ik pāri dienu ziņoja, ka nu beidzot briesmīgais Jansons dabūts rokā. Gan viņu bij atraduši kā smago ormani braukājam pa Rīgas ielām, gan kādā bodītē no miltu maisa izvilkuši, gan atkal vienkārši arestējuši kopā ar visu viņa „bandu“. Tik ārkārtīgi viņa majestātes uzticamajiem pašvalstniekiem slāpa Jansona asiņu.

Tomēr šim kanibāliskam apetītam šoreiz bij jāpaliek neapremdinātam. Latvijas revolūcijai izdevās paglābt savu karodznieku. 1906. gada janvārī Jansons aizbrauca uz Pleskavas guberņu, bet februārī no turienes caur Pēterpili uz Šveici, kur toreiz salasījās daudzi karātavām un lodei izbēguši latviešu un krievu emigranti. Visa tikko pārdzīvotā un pieredzētā svaigās atmiņās viņš tur sarakstīja savas Baltijas revolūcijas I. daļu. Pa atsevišķām nodaļām sūtīja to uz Rīgu nodrukāšanai. Vairākas loksnes jau bij gatavas, kad Rozenāla tipografijā notika kratīšanas un konfiscēta tiklab nodrukātā daļa kā nesaliktais manuskripts. Toreiz tik krāšņi uzplaukusi izspiegošanas prakse nevarēja pamest nepamanītu šo ievērojamo darbu, kas tik skaidri apgaismoja Baltijas revolūcijas

īstos politiskos un sociālos cēloņus. Tas Janso-
nam bij pārāk smags sitiens, jo kōpijas no saviem
rakstiem viņš nekad nepaturēja. Tikpat liels zau-
dējums ari visai Latvijas revolūcionārai kustībai.
Atgadījās jauni karstgalvji biedri, gatavi ielauz-
ties žandarmerijas glabātavās un ar varu atgūt
nolaupīto. Bet Jansons pārāk augsti vērtēja cil-
vēka dzīvību, lai dotu savu piekrišanu tik pārgal-
vīgam riskam. Sāpes par zaudējumu bij tik lie-
las, ka viņš tikai pēc sešiem gadiem iespēja ķer-
ties pie darba atsākšanas (mums pazīstamā Balt.
rev. I. daļa sarakstīta Briselē 1912. gadā).

1906. gada rudenī nevarēja būt vairs nekādu
illūziju par revolūcijas drīzu atjaunošanos. Jan-
sona aktīvā daba nepacīeta piespiesto bezdarbu
tālumā, viņu sāka pārmākt skumjas un ilgās, būt
tomēr tuvāk kūpošai asiņainai Latvijai, līdzēt ga-
līgi neapklust un nepamirt tautas atsvabināšanas
cīņām. Septembrī viņš kopā ar saviem piederī-
giem atstāja Cīrichi, lai dotos uz nelegālu dzīvi
Somijā.

Berlinē uz kavējoties, Jansons saņēma vēstuli
no Rīgas biedriem ar norādījumu palikt turpat
kādu laiku, jo Vakareiropas presē plaši apgaismo-
jami soda ekspedīciju briesmu darbi, baronu ne-
lietības un kara tiesu trakošana. Pie šī darba jau
strādāja Čičerins un jelgavnieks Liknaickis, Jan-
sons stājās tiem palīgā un tā palika Berlīnē līdz
1907. g. pavasarim.

Tikai 1907. gada martā Jansons ar dzimtu no-
kļuva Helsingforsā. Somijā vēl rikojās somu pa-
šu policija, iedzīvotāji vispār simpatizēja politi-
kiem emigrantiem, tā ka pārāk nebij ko bīties.
Ja uz pavēli no Pēterpils bij kāds apcietināms vai
ari izdarāmas kratīšanas, tad pa dažādiem aplin-
kus ceļiem tas ikreiz jau iepriekš tika zināms un
apdraudētais paspēja vai nu noslēpties pats, vai
noslēpt savu slēpjamo. Tomēr reakcijai Krievi-
jā arvienu vairāk nostiprinoties, viņas žņaugi ti-
ka smagāki ari Somijā. 1908. un 1909. gados vai-
rums emigrantu bij spiests laisties prom. Jansons

ilgi negribēja tiem sekot, vai ik pāra mēnešus mainidams dzīvokli un uzvārdu. 1909. gadā viņš viens pats 3 mēnešus nodzīvoja vientuļā pansijā ar kaut kāda mistiska vācu doktora pasi.

Somijā Jansonam ar ģimeni nācās ciest vislielāko trūkumu. Dzīvoklim noirēt bij iespējams tikai nelielu istabiņu ar ķēķīti, kas tika lietots arī par guļamistabu bērniem. Strādāt varēja gandrīz vienīgi tikai pa vakariem, kad zēns un meitene aizmiguši. Viegli iedomāties, ka tādos apstākļos nekāda familijas idille pēc romānu parauga nebij domājama. Neskatoties uz visu savu sirsniību un maigumu pret bērniem, Jansons, darbā pastāvīgi traucēts, brīžiem tomēr zaudēja pacietību, un mātei nācās aizstāvēt bērnu tiesības uz rotaļām un paskraidīšanos. Reizēm atkal viņa, saudzēdama vīru un viņa darbu, pret savu gribu palika nepelnīti stingra pret saviem mazajiem. Tā visai šai lielā emigranta dzimtai nācās ciest aiz dzīves sīkumiem, kurus iedomāt viņi nebij pratuši, domādami vienīgi par tautas brīvības cīņu.

Tomēr arī šādos apstākļos Jansons Somijā strādāja daudz. Somu un zviedru sociāldemokrātiskajiem laikrakstiem viņš arī uzrakstīja vienu otru rakstiņu, bet tur bij jāmeklē tulkotājs, un tas mazināja tiklab darba prieku kā honorāru. Gandrīz vai vienīgais noteiktais peļņas avots bij korespondences no somu strādnieku dzīves „Vorwärtsā“, ko Jansons apņēmas uz somu biedru lūgumu. Reakcijas terorizētie latviešu grāmatizdevēji baidījās apgādāt Jansona sacerējumus. Strādnieku laikraksti („Ziemeļblāzma“, „Vārpas“, „Tautas tiesības“), nemītīgi konfiscēti un aizliegti, maz ko varēja atlīdzināt savam galvenajam līdzstrādniekam. Taču apm. divu gadu garais laika sprādis Somijā uzrāda bagātīgu ražību Jansona publicistiskā darbā. Viņa enerģiju grūtie materiālie apstākļi nebūt nav apslāpējuši, viņa daudzpusīgais meklētāja talants ir meklējis dažādās nozarēs un virzienos un atstājis kuplu sacerējumu kopu — vairāk kā trīsdesmit rakstu, starp tiem

ari prāvas grāmatas un vairākus brošūrveidīgus apcerējumus. Tur ir tīri politiski raksti par starptautiskās un latviešu strādniecības dzīvi un sociāldemokrātiskās partijas teorijas un taktikas jautājumiem „Cīņā” un Pēterpils strādnieku avīzēs. Pamfleti par latviešu tautiskās birģelības kultūras politiku un literāriskas recenzijas, starp citu ari „Izglītībā”. Un beidzot nopietnas studijas par tīri estētiskām problēmām, kas Jansonam tai laikā taču nevarēja stāvēt vistālāk. Viss tas rāda ievērojami spēcīgu gara drosmi un apziņu, ka dzīve ir veidojama darbā un cīņā, nevis romantiskās skumjās par pazaudēto dzimteni. Ari turpmāk Jansona dzīvē un darbā itnekur un nekad nav nomanāms pazīstamais emigrantiskais sentimentālisms un asarotais lirisms. Revolūcionārā cīnītāja raksturs ir bijis noārdēts nelokāmi ciets. Atminos kādu viņa vēstuli no Briseles, laikam 1912. vai 1913. gadā. Tajā viņš prasīja aizsūtīt dažus literāriskus materiālus, bet tā kā nesen Nikolajs bij izlaidis kaut kādu politiskas amnestijas surrogātu, tad starp citu irōniski piezīmēja: „Viņa majestātes žēlastība ari šoreiz man gājusi secen — nu, tad lūkosim iztikt bez viņas.”

Somijā Jansons sarakstīja ari savus „Faunus vai klaunus” un „Vēsturisko materiālismu”, ko apgādāja grupa biedru ar P. Stučku priekšgalā. Ilgi viņš nevarēja izšķirties, kādu virsrakstu likt savai literātūras kritikai, un vēstulē Stučkam minēja trīs vai četrus, no kuriem viens skanēja: „Jaunākās domas par latviešu literātūru”. Izdevēji tomēr izvēlējušies mums pazīstamo.

Uz Briseli, savu galveno uzturēšanās vietu Vakareiopā, Jansons izbrauca tikai 1910. gada augustā, kad partija aicināja viņu turp par „Cīņas” redaktoru. Pa ceļam viņš ar dzimtu vēl apstājās Kopenhagenē, lai piedalītos Starptautiskajā sociālistu kongresā. Briselē Jansonu galvenā kārtā aizņēma „Cīņas” rediģēšana un partijas darbs ar domstarpībām un ķildām mazinieciskā un lielnieciskā novirzienu starpā, kas beidzot piespieda

Jansonu izstāties no partijas ārzemju priekšstāvēniecības.

Apmēram piecu gadu laikā (1910—1915) „Cīņā” ir nodrukāta vesela serija Jansona rakstu gan par partijas iekšējām lietām, gan par sociāldemokrātisko politiku vispār. Viņš nedomāja partijas politiku šauri ierobežotos rāmjos, bet galvenā kārtā kā strādniecības vadītāju šķiras cīņā un pie tam Latvijas un Krievijas konkrētos apstākļos. Tāpēc viņš ne uz brīdi neizlaida no acīm arī tautisko pilsonību, sekodams tai uz pēdām tiklab politikā kā saimnieciskā un kultūras dzīvē, visur atmaskodams tās reakcionārisma un strādniecībai naidīgās tendences. Ari literātūrā viņam allaž stāvēja tuvu, par to viņš bieži rakstīja legālos latviešu laikrakstos, demokrātiskajos žurnālos un arī dažos krievu izdevumos.

Briselē Jansons pārdzīvoja arī sava mūža tumšāko brīžu, kas sarūgtināja viņa mūža pēdējo cēlienu un uz visiem laikiem palika kā melns traips latviešu publicistikas vēsturē.

Rodas jautājums: vai vērts tagad vairs atgriezties pie šī netīrā skandala, pie tā saucamās „Jansona nodevības lietas” jaunstrāvnīeku 1897. gada prāvā, ko 1913. g. sacēla pazīstamais Jānis Jankavs un kas ilgu laiku nodarbināja visu latviešu avižniecību, iesniecās pat krievu un ārzemju presē, uzvandīja vecas ķildas naidīgo sociāldemokrātisko novirzienu starpā un visapkārt sacēla gadiem neizklidināmus putekļus. Izdibināt visus sīkumus šai lietā tagad gan vairs nebūs iespējams. Jansona pretnieki ir tikpat cieši pārlicināti par viņa vainu, cik stipri viņa godīgumu apliecina vistuvākie paziņas un toreizējie darba biedri. Nesmu kompetents izšķirt šo lietu vienai vai otrai pusei par labu, to lai dara nākošais partijas vēsturnieks. Tomēr apmest likumu tik svarīgai epizodei Jansona dzīvē nav iespējams. Tā neskaņ tikai viņa privāto dzīvi un personīgo raksturu, bet cieši saistīta ar sociālistiskā politika un publicista darbu reakcijas un renegātisma laikmetā, kā arī

ar toreiz aizsākto latviešu pilsonības cīņu pret strādniecību un viņas idejiskiem vadoņiem, kas turpinās līdz pat šim pieņemdamā arvienu asākas formas. Jansona personība un darbs ir pietiekoši lieli, lai biografs un vēsturnieks nebaidītos parādīt arī kļūdas un maldus, bez kā nav neviens, kas strādā, cīnās un meklē. Lūkošu pēc iespējas īsi atstāstīt polemikas gaitu un kas ar to sakarā, kā tas notēlojas Jansona apsūdzības rakstos un pretrakstos.

Vispirms jārūnā par to, kāpēc „Jansona nodevības lieta“ pēc veseliem piecpadsmit gadiem tik pēkšņi un šķietami negaidīti izlēca dienas gaismā. Cēloņu bij daudz, visus tos laiks un apstākļi sasēja sarežģītā mezglā. Viens no spēcīgākajiem — vecais un niknais antagonisms starp sociāldemokrātisko Partiju un S.-d. Savienību, kas izpaudās jau pirms 1905. g. Partija neatzina savienībniekus par sociālistiem, atrazdama viņu programmā sociālisma un sīkpilsonisma maisījumu, bet taktikā sindikālisma un anarchisma tendences. (Garāmejot jāpiezīmē, ka Savienība visu laiku pastāvēja ne kā masu partija, bet tikai kā revolūcionāru inteliģentu grupa, kas pēc 1905. g. drīz likvidējās — daudzi no viņas redzamākajiem biedriem tagad sastopami kā pārliecināti pilsoņi un noteikti nacionālisti.) Savienība atkal no savas puses neatzina bij. jaunstrāvniekus par strādnieku kustības ierosinātājiem un raudzīja viņus kompromitēt kā tagadējās partijas vadītājus, jau 1904. un 1905. gadā apvainodami Jansonu nodevībā, par ko tas trimdā dabūjis vietu pie „Vitebskas Gubernas Avīzēm“ u. t. t. („Proletarietis“, „Revolucionārā Baltija“). Kā visās nelegālās organizācijās reakcijas un trimdas laikos, arī S.-d. partijā pašā netrūka savstarpēju pretešķību, pat aiz tīri personīgas sacensības un vadošās lomas pretenzijām. Svarīga nozīme arī renegātismam, sabiedriskas reakcijas un idejisku atplūdu dabiskai parādībai pēc zaudētās cīņas un sadragātām revolūcionārām illūzijām. Renegātu raksturīgākā īpašība allaž ir

tieksme rehabilitēties, motivējot savu atkrišanu ar bijušo draugu un partijas nelietībām. Bet pats galvenais „Jansona lietas“ cēlonis tomēr bij toreizējā politiskā un sabiedriskā konjunktūra. Ap IV. valsts domes vēlēšanu laiku risinājās nesaudzīgas cīņas starp sociāldemokrātisko strādniecību un „liberālo“ latv. pilsonību, par kuŗas publicistisko izpaušmes organu skaitījās „Dzimtenes Vēstnesis“. Jansons „Cīņā“ un legālajos strādnieku laikrakstos visasāk apkaŗoja pilsonības politiku, „Dzimtenes Vēstneša“ aprindas un pašu avīzi („Sniega un netīrumu vieta“), pret viņu „liberāļu“ politiķiem bij vislielākais ienaidis. Tad arī saprotams, ka „Dz. V.“ labprāt pavēra durvis J. Jankavam, sīvas žults pilnam renegātam un ārkārtīgi spējīgam žurnālistam. Tas personīgi zināja daudz ko no S.-D. Partijas iekšējās dzīves, bij īsta slepenpolicista dāvanām apveltīts, savas bijušās ticības apgāšanai veikli prata izlietot arī plagiātus, pielabinādamies maksātspējīgai pilsonībai, gatavs uz visu, lai sakompromitētu un sabiedriski iznīcinātu viņas bīstamākos ienaidniekus. Nav iespējams pārbaudīt, cik taisnības Baumām par viņa nesaprotamo atsvabināšanu no centrālcietuma un sevišķiem uzdevumiem no kādas augstākas vietas. Atceros Jankavu, tāpat kā Jansonu, redzējis tikai vienu reizi. Kā Rīgas skolotājs, biju izsaukts pie izmeklēšanas tiesneša un vaicāts, vai nepazīstu kādu J. Jankavu. Protams, es viņu nepazīnu. Tad divi sargi ieveda glīti ģērbtu kalsnēju jaunekli biklām nodurtām acīm, tikai mirkli man uzmetis, viņš nopurināja galvu: „Nē, nē, tas nav tas!“ Ar to mūsu sastapšanās nobeidzās — ko tā īsti nozīmēja, vēl šodien nevaru pateikt. No Jankava rakstiem man tagad tiek tāds iespaids, ka ar visām burceviskām īpašībām un kļūmaino renegāta psiholoģiju viņš tomēr būs fanātiski ticējis, ko pierādīt centās, līdzekļus nešķīrodams. Šai perversajā fanātiskumā jau no paša sākuma ir iezīmes, kas liek itkā saprast Jankava traģisko nāvi kuŗa laikā Pēterpils psihiatriskā slimnīcā.

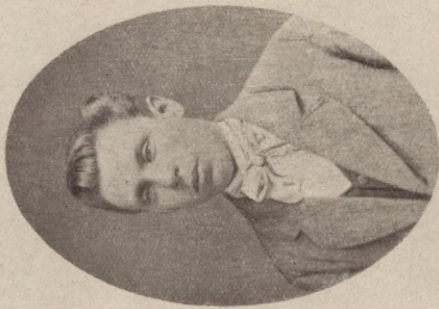
Lai nu kā, pilsoniskie „liberāļi“ savā organā labprāt ielaida Jankavu, ar ko pat Fr. Veinbergs neesot stājies tuvākos sakaros. Viņš nenodarbojās ar tos laikos parastajiem sikiem argūmentiem par sociālisma nevērtību un sociālistu kaitīgumu latviešu tautā. Archīvos sameklējis pēdējo rakstu galiņu, kas viņam varēja noderēt, izklaušinājis visus, kas ko noderīgu zināja pastāstīt, pievācis cit-tautu un publicistu argūmentus, viņš ķērās sociā-lismam pie pašas saknes.

Pēc divu gadu gaŗas anonīmas (J. H.) apcerē-jumu virknes, kur apgāzts marksisms un sociāl-dēmokratija, Jankavs 1913. g. 30. martā uzsāka vēsturisko kaŗa gājienu pret J. Jansonu ar rakstu „Vecas lietas“. Polēmikai plašumā vēršoties un iepinot arvienu jaunus dalībniekus, pirmajam se-koja pieci seši vēl plašāki sacerējumi, arvienu ka-tēgoriskāki un draudīgāki.

Jansona apsūdzības rakstu virkni Jankavs ie-sāk ar policijas departamenta direktora Svoltjans-ka ziņojumu augstākai vietai, kur teikts: „.. stu-dents Jānis Jansons deva plašus paskaidrojumus, kuŗu saturs šāds.“ Turpretī pašas žandarmerijas atskatā („Prol. rev.“) lasāms: „Nopratināšana, arestu rezultāti un apvainoto liecības, galvenām kārtām Jansona un Pūces, kā arī Kristapa Valte-ra, Roziņa, Jāņa Kovaļevska, Krūma, pa daļai Pliekšāna u. c. pierādīja u. t. t.“ Kā redzams, at-tiecībā uz Jansonam inkriminējamo lietu ir ma-za, bet tomēr ļoti ievērojama starpība starp žan-darmerijas rakstu un Svoltjanska atstātu pēc šī raksta. Jansons tā tad nav vienīgais, kas „deva plašus paskaidrojumus“, kā to ļoti gribētos Jan-kavam, bet vesela rinda apsūdzēto jaunstrāvnie-ku, starp kuŗiem Jansons un Pūce gan galvenie. Tā tad te vairs nevar runāt par principiālu Jan-sona atšķirību no pārējiem, bet tikai par dažā-čiem vaļsirdības apmēriem nopratinājumā — ja arī pieņemam policijas ziņojumu par objektīvu un neapšaubāmu, kas gan grūti ticams. Tā kā žan-darmu interesē bija uzsvērt, ka tauta ar carisko

Jansona-Brauna tēvs 1927

Andrējs Jansons Rāvas skolotājs

Rāvas bij. pagastskola

J. Strēlnieka fot. 1927

Bij. Liepājas Nikolāja ģimnazija

Tagad teknikums

kņutu ir ļoti apmierināta, bet vienīgie iekšējie ienaidnieki ir „žīdi un studenti“, tad arī viegli saprotams, kāpēc Jansons izbīdīts par galveno atklājēju.

Pagaidām atstāsim „liecību“ vainas apgaismojumu „apvainoto“ pašu paskaidrojumiem un sekojam tālāk Jankava prokurora runām.

Nākamā rakstā¹⁰, atbildē uz Jansona pretraktu, Jankavs saka: „Jansons ir devis puslīdz izsmelošu un labi orientējošu pārskatu par pirmo sociālistisko kustību, neskopodamies ar personu vārdiem un ar katras personas darbības tuvākiem aprādījumiem. Tādēļ arī vislielākajās sociālistu prāvās līdz pat 1905. gada rudenim, Jansona protokoli ir bijuši ļoti svarīgs informācijas avots un viņa kņpijas glabājušās visās Rīgas, Jelgavas un Liepājas attiecīgās iestādēs. Katrā svarīgā lietā šie protokoli ņemti priekšā, lai redzētu, vai apvainotās personas vārds jau viņos nav minēts un vai Jansons jau nav devis kādus aizrādījumus par viņas darbību. Tādā kārtā šo protokolu pastāvēšana ir bijusi daudziem zināma un vienam otram pat laimējies ieskatīties viņu saturā.“

Ari bez gaŗiem izskaidrojumiem saprotams, ka ņandarmerija būs ieskatījusies pirmās lielās prāvas aktīs, lai redzētu, vai nopratināmais jau agrāk nav apzīmēts par šaubīgu subjektu. To politiskā policija darīja toreiz un dara šodien. Tikai pavisam neticami, ka viņa rīkojusies tik atklāti un pat pasniegusi savus materiālus apvainotiem izlasīšanai. Visai raksturīgi Jankava runā izteicieni „ir bijuši“, „viens otrs“ u. c. Savus tiesājamos viņš uz pēdām ķeŗ, ja tie lieto vispārējas frazes bez faktiskiem pierādījumiem. Pats viņš citur izlieto vissikāko konkrētu inkriminējuma nieciņu, velk iekšā personas, kuŗas nepavisam nav gribējušas piedalīties šai aizdomīgajā apsūdzībā. Protams, arī še viņš nerunātu par „katru svarīgāku lietu“, bet vārdā sauktu to lietu un cilvēku, kas viņam zināmi. Acīm redzami, tādu viņam nav bijis, tāpēc jālūkojas uzmanīgi, kur viņa rakstā beidzas lie-

tišķi apvainojumi un kur sākas advokātiska kazuistika un nolūkam lietderīga belletristiska fantazija.

Gaŗām iedams, Jankavs arī Roziņu apvairo nodevībā, taču galvenais vainīgais viņam paliek Jansons. Polemikai ievēršoties plašumā, viņš to apvairo arī tieši ārsta Krumberģa pašnāvībā: „... sākts Krumberģa apcietināšanu ieskatīt par kļūdu un absolīts viņu atsvabināt. Ka viņa atsvabināšana tomēr no prokurātūras nav pielaista, tur galvenais iemesls bijusi Jansona „liecība“... Sajuzdamies par nekrietnas apmelošanas upuri, Krumberģis aiz galīgi sabojātas veselības un vispārējā uztraukuma beidza ar pašnāvību. Tādēļ Jansons tagad stāsta, ka viņa pirmais nopratinājums nācis trīs dienas pēc Krumberģa pašnāvības; tādēļ viņš riskē savu monstruozo apgalvojumu, ka apcietināts jūlija sākumā, viņš ticis pirmo reizi nopratināts tikai augusta beigās, kur taču jau jūlija beigās vai augusta sākumā sastādīts policijas departamenta direktora pārskats.“

Tālāk „Jansona nodevības lieta“ kā lavīna vėlās paātrinātā tempā, ar pieaugošu troksni un lielākiem putekļu mākoņiem. To prasīja jau viņas psiholoģiskais raksturs. Kā veikls polemists, Jankavs ar gudru ziņu nebij tūliņ uzreiz nācis klajā ar visu materiālu, kas viņam krājumā, bet pēc apdomāta plāna pataupījis rezerves skandala drāmatiskam kāpinājumam, lai vajadzīgā spraiģumā noturētu publikas sensāciju kāri, kas katrā ziņā nāca par labu arī avīzes tirāžai. Bez tam apsūdzamais pats un tā aizstāvji viņu acīm redzami sāka nervozēt, arī negribot un spiests viņš meklējās arvien stiprākus argumentus, lai nepamestu braši uzsākto cīņu. Tālākā rakstā „J. Jansona lieta“¹¹ viņš atsaucās uz Burcevu, kas gan varēja tikai apliecināt, ka Svoljanska dokuments ir īsts, ko ne Jansons, ne cits kāds nebij apstrīdējis. Dažas uzrādītas vietas, kur viņa pasniegtais tulkoģums nesaskanēja ar oriģinālu, viņš attaisnoja ar to, ka tur „dažādos vārdos izteikts viens un tas

pats saturs". Visā apsūdzības lietā ļoti svarīgais nepareizais datums pēc viņa informācijas „ir mašīnistes kļūda". Jansona nodevībai 1897. g. prāvā viņš piepina klāt vēl jaunu nodevību: „Tikai jāpaskatās Jāņa un Hermaņa Asara prāvas aktīs (pēdējā prāvu atšķirti iztiesāja 23. febr. 1907. g.), kuŗas glabājas Pēterburgas tiesu palātā. Tur no barona Rozena vairākus lāgus dotām apliecībām pie tiesu izmeklētāja redzams, ka J. Jansons 1905. gada rudenī, braukdams kopā ar minēto baronu uz Skrīveri, Lielvārdi u. c. muižnieku atsvabināšanas nolūkā, nodevis savus biedrus, piem. J. Asari iztēlodams baronam par vienu no kustības ievērojamākiem vadoņiem, fēderatīvās komitejas locekli u. t. t." Jau savā otrā rakstā Jankavs bij norādījis, ka 1906. g. Savienība pieprasījusi Internacionālajam Sociālistiskajam Birojam izmeklēt Jansona lietu, bet noraidīta aiz Jansona intrigām un arī aiz tā, ka Savienība pastāvējusi tikai uz papīra un Birojs neatzinis to par noteiktu sociālistisku partiju. Tagad Jankavs nāca klajā ar vēl vienu faktu: Jansons 1897. g. starp citiem nodevis arī Raini un — „mums no pilnīgi droša avota zināms, ka Rainis uzstādījis stingru prasījumu, lai tiktu sasaukta goda tiesa par Jansonu, un ka tāda arī visā drīzumā sanāksot." Šim naīvi slēptam, itin kā ne-Jankava bezparaksta rakstam pievienota J. Jankava parakstīta vēstule, ar ko viņš ierauj arī Raini šai jūklī: „Vai nu Rainis pats runās un panāks sociāldemokratiskās kliķes atmakošanu. Tad lai viņš arī būtu tik laipns un gādātu par to, ka tas viss nepaliktu goda tiesnešu noslēpums, bet nāktu arī atklātībā, kuŗai vislielākā mērā interese pie šīs kliķes rīcības. Tiklīdz tas būs noticis, es nosūtīšu Rainim atpakaļ visas liecības, kādas man no viņa. Vai arī Rainis gribēs klusēt, un tādā gadījumā es likšu runāt vēstulēm, kuŗas runās ar visu vēlamo autoritāti un skaidrību."

Turpmākā rakstā „Jansona lietas tālākā gaita"¹² ir tikai polemiska stīvēšanās bez jauniem

datiem. Jankavs mazliet palaiž Jansonu no na-
giem un grābj ciet Raini, kas, pēc viņa domām,
negrib pietiekoši intensīvi piedalīties Jansona iz-
nīcināšanas kampaņā. Nepietikdams vien ar „Dz.
V.“ slejām, kas neaprobežotā plašumā nodotas
viņa rīcībā, Jankavs pastarpām izlaiž arī brošūru,
kas esot nodaļa no drukātavā konfiscētās grāma-
tas. „Sociāldemokrati ir kungu-intelligentu, ne-
vis strādnieku partija“¹³. Tajā viņš tikai gaŗām
ejot aizskaŗ Raina līdzdalību viņa uzņēmumā, bet
galvenā kārtā tikai notēlo, kādā brīnišķā kārtā
pats no sociāldemokratiska Saula pārvērties par
nacionālistisku Pāvilu, pilsonības politisku poli-
cijas aģentu un „Dz. V.“ „liberāļu“ advokātu. Pie
Raina viņš atgriežas speciālrakstā „Atbilde Raina
atbildei“¹⁴, kad tas izteicis savu nemieru par viņa
privāto vēstuļu publicēšanu brošūrā. Šis raksts
bij tas interesantākais dokuments visā „Jansona
lietas“ aktu kopā. Tas rādīja visskaidrāk, ka arī
lielā politiskā partijā spaidos un emigrācijas ne-
laiķa tvanā no personīgām attiecībām izaug skan-
dalozas putekļainas „lietas“, kur šantāžisti prot
izvilkt lielu lomu.

Jankavs šādā kārtā apraksta Raini kā savu
privātkorespondentu un līdzbiedru avantūrā pret
Jansonu un Sociāldemokratiskās Partijas vado-
ņiem:

„Rainis cerēja, ka es to izteikšu savā vārdā
un uz savu atbildību. Lai to apstiprinātu, man
jāpieved šāda vieta no tās pašas Raina vēstules,
no kuŗas nāk manā rakstā (brošūrā) pievestais
spriedums. Aizrādīdams, ka sociālisma mācību
ievedis viņš, un nevis Jansons un Stučka ar sa-
viem draugiem, Rainis saka: „Pie manām kājām
viņi sēdējuši, kā viņi paši toreiz teica; tagad viņi
to nopelnu pieskaita sev un sagroza visu to lietu;
prese jau viņiem ir un es par to pats nevaru rak-
stīt.“ Rainis gribēja, lai es par to rakstītu. Citā
vēstulē viņš izsakās vēl skaidrāk: „Vēsturiskā
patiesība arī man dos reiz manu taisnību, bet man
būtu bijis patīkami, kad viņa būtu izlietojusi

mana drauga — Jūsu roku; citādi tas tik ātri vis nenotiks, jo man nepazīstamu draugu gan ir tūkstoši, bet tie ir mēmi, — un tie, kas runā un raksta, pa lielākai daļai nav mani draugi.“ — Kā tāda vēsturiska patiesība bij domāta arī zināmā informācija (nodr. minētā brošūrā), kuŗā Rainis vēlāko sociāldemokratisko kustību nosauc par „veikala sociālismu“, par šīs kliķes vadoni apzīmē Stučku, par kliķes klaunu un lelli Jansonu, bet par sevi aizrāda, ka viņš aizgājis projām no politikas, kuŗa toreiz iegājusi veikalismā... Ja mana grāmata būtu toreiz no jauna pārdrukāta, varbūt es būtu itkā no sevis un uz savu atbildību devis par 90-to gadu lietām tādu iztulkojumu, kādu Rainis man diktēja savā vēstulē. Bet pa šiem gadiem, jāatzīstas, man pārgājusi visa sajūsma, kāda vajadzīga, lai ar savu „drauga roku“ raustu priekš citiem kastaņus no pelniem... Šos spriedumus Rainis man deva laikā (no 1908—1910. g.), kad es nevien nepiederēju ne paša Raiņa, ne kādā citā sociālistiskā partijā, bet biju jau uzsācis asu literārisku cīņu pret sociālistiskām partijām. Tiesa, savus spriedumus Rainis man deva informāciju veidā, lai es tos izlietotu pēc saviem ieskatiem un viņa vārdu neminot, ko esmu arī stingri ievērojis, kamēr Rainis no savas puses izturējās taktiski un izpildīja mūsu norunas noteikumus. Bet tagad man jāuzsver, ka savu literārisko cīņu pret sociāldemokratiju 1907. uzsāku ar Raiņa ziņu, uz viņa vēstulēs un personīgās sarunās doto informāciju pamata un ar viņa vēstulē man apsolīto līdzdalību un palīdzību, ja tāda man būtu vajadzīga. To visu varu apstiprināt ar Raiņa vēstulēm.

Tā Jankavs, sagrābis Raini, nelaiž to vaļā — viņa paša vārdiem runājot, lai „spiestu“ to uzstāties par liecinieku Jansonu „nodevības lietā“. No vēstuļu citātiem gan nepavisam nav redzams, ka Rainis arī par to kaut ko rakstījis. Pazīdami Jankavu, varam sacīt, ka viņš nepamestu neizmantotu pusvārdu vai tikai mājienu šai ziņā.

Vēstulēs dzirdam gan par domu starpībām pirmo latv. sociāldēmostratu starpā, strīdu par to galīgi nenozīmīgo un arī neizšķīrāmo jautājumu, kas pirmais ievedis sociālisma mācību, kuŗš pie kuŗa kājām sēdējis un kam vēsturiskā patiesība piešķir Romas dibinātāja titulu. Tikai par Jansona nodevību tur nav ne vārda.

Tagad nepieciešami iepazīties arī ar to, ko šai „nodevības lietā“ atbildēja apsūdzētais, viņa biedri un Rainis. Jansons savā pirmajā atbildē „Paša lietā“¹⁶ starp citu saka tā:

„Vispirms te jāpatur vērā, ka 90-to gadu „jaunā strāva“ bij galvenā kārtā literāriska kustība, ka viņas nozīme pastāv radikāli-sociālistisku ideju propagandā (presē, jautājumu vakaros u. c.), un ka par kādu partiju vai organizāciju tagadējā nozīmē nevarēja toreiz vēl ne runāt. Visa kustība norisinājās puslīdz vai pilnīgi atklāti, bez kādiem konspirācijas noteikumiem, — un tiklīdz „Dzimt. Vēstn.“ garīgie tēvi bij pienācīgās iestādes darījuši uzmanīgas, tad tām nācās viegli dabūt rokā galvenos darbiniekus. Pirmie aresti notika 1897 g. maijā, kuŗi deva rokā daudz apsūdzības materiāla, pie kam pirmie apcietinātie tūlit atklāja savus sakarus. Mani kopā ar citiem „Dienas Lapas“ līdzstrādniekiem apcietināja jūlija sākumā; mans pirmais nopratinājums nāca augušta beigās — tā tad trīs mēneši pēc prāvas sākuma — kad jau prāvs skaits bij nodevuši savas liecības un tikuši palaisti vaļā. Cietumā vispārējs gara stāvoklis bij uz beidzamo uztraukts — notika Dr. Krumberģa pašnāvība — mani ieslodzīja tanī pat kambarī, kur tas bij nāvē aizgājis — un trīs dienas pēc tam mani pirmoreiz aizsauca uz nopratināšanu. Uz manu liegšanos man tika liktas priekšā pie maniem biedriem atrastas vēstules un prasīts, vai tas esot mans rokraksts? Es to nevarēju noliegt, un līdz ar to mana liecība jau bij ņemta, jo šinīs vēstulēs (kā tas vispārim tanī laikā bij parasts) dažas lietas un personas bij sauktas vārdā. (Te jāzin vēl, ka toreiz nebij ne-

kādas konspirācijas, ne pašai zstāvēšanās taktikas, ka piem., man pašam nebij ne jausmas par to, ka tādās reizēs var pat savu rokrakstu neatzīt un no visiem paskaidrojumiem atteikties. Visas šīs mācības ir vēlāku laiku ieguvums.) Tā, lūk, izskaidrojas manas liecības, pie kam es nodevis neesmu neviena. „Dzimt. Vēstn.“ pasniegtais dokuments ir vietvietām tīši saviltots, bet, cik es varu spriest, šie viltojumi nav vis vienīgi Svoļanska, bet arī tagadējo „Dzimt. Vēstn.“ līdzstrādnieku darbs... Bet kas tad ir tie, kas uzdrošinās pret mani celt „apsūdzības“ un no visādiem tumšiem kaktiem spiegt par manu „nodevību“? Tas ir bēdīgs stāsts par bēdīgi grimušiem cilvēkiem. Ir salašņas un atkritēji, kas vairs no dubļiem nespēj izcelties ārā un kuņus dīda bezspēcīgs naidis — atriebties saviem idejiskiem pretniekiem un kaitēt visai tai lietai, par kuņu stāvēt un kaņot šie renegāti bij par glēviem, nespējīgiem un netīriem. Man nav te iespējams uzkavēties pie šo ļautiņu rīcības, bet uz pāris faktiem es tomēr gribētu aizrādīt. Kad 1909. g. beigās iznāca mans „Vēsturiskais materiālisms“ un līdz ar to sašļuka „Dr.“ Miķeļa Valtera „zinātniskā“ slava, tad — uzreiz ar lielisku cītību pa ārzemju emigrācijas centriem tika izplatītas par mani visnegēlīgākās valodas (drošības pēc netika minēts mans īstais priekšvārds, bet runas gāja par kādu Aleksandru Jansonu!). Tas notika aiz manas muguras, jo es tanī laikā uzturējos Somijā, bet manā vietā iejaucās mani biedri un samina uz vietas šo nekrietno plānu. Tagad mani pretniekiem cits nekas neatlikās, kā smilktēt, ošņāt pa visām malām, melot un aizdomas kaisīt, — līdz tiem nāca palīgā Svoļanskis ar saviem „materiāliem“. Un nu bij nodomāts sameistarot pret mani īstu cilpu, aizstāt mani uz visiem krustceļiem, vai tad īsti reiz neizdotos mani nodabūt pie malas! Tika uzsākta kampaņa pret mani vienā laikā iekšzemēs un ārzemēs, bet tiklīdz izrādījās, ka te ārzemēs visu šo lietu uzskata kā „nejauku švindeli“, — nu tad šie liel-

ceļu bruņinieki atgriezās atkal „Dzimt. Vēstn.“ naktspatversmē, kur jau arī ir viņu istā vieta.“

Acīm redzami, Jansons sākumā vēl nenogied, ka viņam „Dz. V.“ anōnimajos rakstos darišanas ar Jankavu. Otrā rakstā „Pēdējais vārds“¹⁶ viņš arī ar to jau skaidribā. Tajā viņš norāda, ka Intern. Soc. Birojs viņa apsūdzību atzinis par ļaunprātīgu apmelojumu, atraida Jankava apgalvojumu, ka viņa draugi 1906. g. iespaidojuši šo pašu Biroju Savienības sūdzības apspriešanā un arī to, ka sociāldemokrāti vainīgi pie Jankava grāmatas konfiscēšanas. Tālāk viņš citē vairākus svarīgus sagrozījumus Svolanska dokumentā, ko „Dz. V.“ līdzstrādnieki „vēl izkasījuši un pārlabojuši“ — it sevišķi raksta sastādīšanas datumu, lai ar to pierādītu, ka Jansons vainīgs arī pie Dr. Krumberģa nāves.

„Un pēc tam nāk visnegēlīgākais gabals, kuŗu lasot tīri vai jāsasīngst, ja nezinātu, ka tas ir jankavu un miķelvalteru darbs. Uz vietas tie tagad izperina apmelojumu, ka es esot vainīgs pie Dr. Krumberģa nāves... Es izskaidroju, ka pirms Krumberģa nāves neesmu pat nopratināts ticis, ka Kr. nāve uz mani atstājusi satriecošu iespaidu; to pašu apstiprina P. Stučka, to var vēl apliecināt vismaz kādi 7—8 biedri, kas toreiz ar mani kopā sēdēja cietumā. Bet ko tas viss līdz! Pie liķa zārka stāvot apklust pat visnekrietnākās negēlības, tikai „Dz. V.“ skribentiem pat miroņi nav svēti un no viņu trūdiem tie iztaisa dubļu piku, ar ko mest uz saviem pretniekiem. Tālāk jau nu nekur vairs nevar iet...“

Noteiktu skaidrību šajās vecajās lietās ienes P. Stučkas vēstule¹⁷, kur starp citu konstatēts arī sekošais:

„Spriežot pilnīgi objektīvi, varētu jau izliķties dīvaini, kā var cerēt sacelt šaubas pret darbinieku, kuŗa 16 gadus ilgā sabiedriskā darbībā ne mazākā traipeķļa nevar atrast, vienīgi caur to, ka atklāj no jauna jeb atgādina kādu „jaunības grēku“, kas noticis 16 gadus atpakaļ. Tādi „jau-

nības grēki“, ja tie patiešām bijuši, var tikt dzēsti, „piedoti“, ja vainīgais tos tā sakot atstrādājis, sabiedriski atcietis... Visā toreizējā jaunstrāvnieku kustībā, no tagadējā redzes viedokļa ņemot, bij diezgan daudz bērības zīmju. Mēs visi, pat es, laikam no visiem vecākais, biju ļoti nabags piedzīvojumiem šai ziņā un bez kaut kādām tradīcijām, ar kuŗām tik bagāta piem. Krievijas politiskā kustība. Tas viss bij arī tik negaidīts kā mums, tā plašajai publikai, ka gāja visfantastiskākās baumas... Turēja mūs apcietināšanā ļoti slikti pirmos apm. 2 mēnešus, kas grozījās tikai tad, kad viens no mūsu biedriem, ārsts Krumberģis, to nepanesa un, baidīdamies no prātā jukšanas, beidza ar pašnāvību. Mūsu pārējo gara stvoklis nebij daudz labāks, visi bijām hipernervōzi, un vēl tagad ar šausmām atgādājos, kā es biedram Krumberģim, kad viņš dažas dienas iepriekš pašizvēlētās nāves caur cietuma (zināms, nelegālu) pastu iesūtīja zīmīti ar izmisuma zīmēm, nejaudāju nekā labāka atbildēt, kā tādas pašas tumšas domas pats par sevi. Krumberģa nāve darīja stipru iespaidu uz „kungiem“, mums deva atvieglinājumu telpu un uztura ziņā, pārveda uz lielākām kamerām, mani un vēl vienu biedru uz slimnīcu. Arī Jansons dabūja jaunu kameru, — taisni to, kuŗā mira Krumberģis. Pēc pirmās nakts, pavadītas šīnī „svaigu atmiņu“ bagātā kamerā — Jansonu noveda uz pratināšanu jeb, kā vēlākos laikos to mēdza saukt, kverkšķināšanu. Viņam lika priekšā visu, kas bij „tiem kungiem“ zināms un pa daļai apstiprināts ar viņa paša vēstulēm. Ja toreiz būtu bijusi devīze — nekā neliecināt, t. i. atteikties no atbildēšanas, kā vēlāk pēc dažiem gadiem tika taisni oficiāli ieteikts, tad varētu atrast pārmetumu par to, ka Jansons apstiprinājis pie pratināšanas to, kas jau bij zināms. (Vairāk viņš nekā nav liecinājis.) Bet mēs visi toreiz liecinājām, izņemot divus biedrus, kas nāca no Krievijas cietumiem, visi daudz ko atzinām un citu noliedzām, t. i. melojām, labi neapzinādamies, kas ir

cienīgāki, vai tieši atzīties vai stāstīt nepatiesību. Es, būdams praktiķis jurists, redzēju, cik grūti noturēties, dodot liecību, lai atbīdītu to liecību, ko diktēja prokurora biedrs, cik tālu tā zīmējās uz citām personām, un esmu pārliecināts, ka jaunākiem biedriem — un vēl tādā gara uzbudinātībā — tas bij daudz grūtāk. Visvairāk ciest caur Jansona liecībām varēju es, jo viņš bij mans vistuvākais līdzstrādnieks un tika apcietināts manā pilsētas dzīvoklī. Un kad viņš man (un arī citiem) tanī pat pirmajā dienā pēc pratināšanas caur cietuma pastu izmisis paziņoja, kā un ko viņš liecinājis, es viņam atbildēju to pašu, ko vēlāk pēc atlaišanas no cietuma un ko saku arī tagad: es nevaru celt akmeni pret viņu.“

Gluži tādā pašā garā izsakās otrs jaunstrāvieņu priekšnieks J. Driega¹⁸:

„Pirmais bij atzinies advokāts Savelis, pasacīdams, ka pie viņa atrasto „Vorwärts'u“ tam atnesis M. Valters. Ar tādiem panākumiem Potrakis bijis ļoti mierā, jo pirmais bij atzinies viens no Liepājas intelligentākiem kungiem, kāpēc arī Savelis tūlīņ bij atsvabinājies... Savelim tūlīņ sekoja skolnieki, tie arī itin drīz atzinušies, ka visas pie viņiem atrastās mantas tiem atnesis J. Pūce. Tagad pienāca rinda J. Pūcem, kas daudz zināja, bet tomēr teica vairāk nekā zināja. Pēc pēdējā atzišanās bij sagaidāma nevien visas demokratiskāš intelligences apcietināšana, bet arī kustībai tuvāk stāvošo strādnieku un laucinieku aresti. Jūlija pirmajās dienās Rīgā kā arī citur, izņemot Liepāju, tika izdarītas otrreizējas kratīšanas un tika ņemti visi cieti, kurus Pūce savā atzišanas rakstā bij uzdevis. Tā uz viņa atzišanos tika apcietināti Stučka, Jansons, Pliekšāns, jaunais Kovaļevskis, Krumbergis, Roziņš, Pelude, daži laucinieki, kā arī es un daži krievu studenti tika apcietināti uz viņa norādījumu. Te redzat, ka pie kaut kādas cilvēku arestēšanas Jansona atzišanās absolūti nekādu lomu nespēlēja. Patiesi, Jansons bij darījis pārāk naīvi, atzīdamies savā revolūcionārā

darbiba. Iekšā sēdošie saņēma atzišanos diezgan vienaldzīgi, jo bij pārlicināti, ka skādēt viņš vairs maz var. Tomēr, ka Jansons drusku izgāzies, nenoliedza neviens. Bet ka Jansons būtu ko nodevis sev par labu griezdam, to pat tie neatzina, ar kuņiem viņš, brīvā būdams, ne visai labi sadzīvoja.

Liekas, Jansona 1897. g. „nodevības“ lieta līdz ar Krumberģa pašnāvību ar to tagad ir katram saprotama. Vēl atliek no jauna klātpiepītā 1905. g. „nodevība“.

Uz to Jansons atsaucas rakstā „Nemelot!“¹⁹.

„Sapinušies savos melos, kur tie nekādi vairs nevar ārā tikt, „Dz. V.“ šmoki cerē vēl līdzēties ar to, ka tie laiž atkal vaļā jaunus melus un negēlibas. It sevišķi tiem iepaticies viens paņēmiens: vilkt iekšā savā šausmīgā afērā mirušu biedru vārdus un tā sakot — izsist cenu no miroņiem! Viņreiz tas bij Krumberģis, tagad tie traucē nelaiķa J. Asara kapa mieru: es, lūk, esot baronam Rozenam nosaucis J. Asaru kā Fēderatīvās Komitejas locekli! Šis samelojums nudian ir tik nejdzīgs, ka man pat netikas to ar kāju paspert projām. Bez tam — šī lieta jau ir bijusi tiesas priekšā un barons Rozens nav uzdrošinājies tur šo apgalvojumu uzturēt spēkā. Šis prāvas apraksts no 1907. g. droši vien atrodas arī „Dz. V.“ veco numuru blāķī, bez tam Herm. Asars par to jau deva savu paskaidrojumu (ja nemaldos „Vārpās“ 1909. g.) un laikam, ja tas izrādītos par vajadzīgu, neliegsies to arī tagad atkārtot.“

Ne ar lūgšanos, ne ar draudiem Jankavam toreiz neizdevās piedabūt Herm. Asaru par liecinieku pret Jansonu. Viņam atlikās tikai apgalvojums J. Asara „nodevībā“, kuņas pierādījumi guļot Pēterburgas tiesu palātā, un nelokāma ticība barona Rozena izteicieniem, kas kā dižciltis un „vēlākais valsts domnieks“ taču nebūtu spējīgs tā melot kā kaut kāds Jankavs.

Tenkām par Jansona nodevību J. Asara lietā pievienojās vēl citas — kā tas jau parasts zaudē-

tas cīņas atmosfērā, kad katrā ziņā jāmeklē un jāatrod visas nelaiemes vainīgais. Rozena pierunāts, Jansons Lielvārdē atsvabinājis sagūstītos lielkungus, kuņi pēc tam izlīda kā visasiņainākie latviešu bendētāji un liecinieki politiskajās prāvās. Bet arī te „vēsturiskā patiesība“ runā citu ko. Kāda saķerta un Lielvārdē atkal vaļā palaista Frau fon Scheinfogel pati liecina²⁰, ka barons Rozens par 500 rubļiem nopircis naīvo revolūcionāru sirdis, tā ka tie ar liksmu prātu piekrituši savu nākamo benžu atsvabināšanai. Bez tam Jansons ar Buševicu Rozena pavadībā brauca uz Lielvārdi ar partijas direktīvām, tā ka par naīvo un nepolitisko humānismu pašā cīņas vidū viņš viens vismazāk vainojams.

Bet te nu ir tā vieta, kur Jansons paspruka Jankavam no nagiem un sākās trešais etaps izbungotā prāvā. Uz pelķi tika stiepts Rainis. Kā tas notikās, par to viņš pats rakstīja vēstulē²¹:

„ J. Jankavs savā brošūrā min arī citātus no manām viņam 1907.—8. rakstītām vēstulēm. Uz to man jāpiezīmē, ka vēstules bij privātas, un ja man būtu bijušas aizdomas, ka tās tiks izlietotas kādiem politiskiem nolūkiem, tad viņas nebūtu tikušas rakstītas. Bet galvenais: viņas bij rakstītas cīņas biedram, sociālistam un revolūcionāram, kuņš bij nemierā ar tā laika s.-d. kustību kā pārāk mērenu, ne diezgan sociālistisku; kuņš svērās uz sindikālisma, visādā ziņā uz vēl kreisāku pusi. Ar biedru, turklāt vēl radikālāku biedru nekā es pats, es varēju ar pilnu uzticību sarakstīties arī par personām, arī par sociālista teorētiskiem un praktiskiem trūkumiem (esmu sarakstījies un sarunājies ar ļoti daudziem un dažādu virzienu biedriem tikpat vaļsirdīgi), jo biju un varēju būt pārlicināts, ka šādu trūkumu izzināšana un pārspriešana mūs pašus novedīs tik pie soc. dziļākas izprašanas un pie ciešākas pieķeršanās viņam. — Ari citi tanī laikā tā domāja par Jankavu (viņš pats brošūrā aizrāda uz Priedkalnu) un vispār daudzi — visādā ziņā es — daudz cerēju no Jan-

kava spožajām garīgām spējām, nevarēdami iedomāties, ka viņš kādreiz noslidēs līdz „vecā nacionālisma“ sastingumam. Bet uz vēstulēm, kas rakstītas reolūcionāram J. Jankavam, nevar atsaukties reakcionārs J. Jankavs, itkā viņam rakstītām; ar manas partijas pretniekiem es neiešu pārrunāt manas partijas trūkumus. Vēl mazāk taktiski man liekas, ka J. Jankavs draud man ar kādām liecībām, kas viņam ir no manis, t. i. ar manu vēstuļu drukāšanu. Šāds cīņas līdzeklis pie mums ir gluži neparasts un netiek skaitīts par lietojamu; mēs uz to neesam sagatavojušies un nesargājamies runāt ar draugiem vaļsirdīgi. Bet tā kā manas vēstules tiešām var paskaidrot manus tā laika teorētiskos uzskatus par sociāldemokratijas jautājumiem un it sevišķi var dot skaidru ainu par manām attiecībām pret J. Jankavu, tad viņām ir sava vēsturiska nozīme un es viņas varu laist klajā.“

Kādā citā Raiņa vēstulē²² situācija spēji mainījies. Pēc Jansona raksta „Nemelot!“ Rainis pamet Jankavu mierā, bet pārmet Jansonam izvairīšanos no biedru goda tiesas un uzsver, ka viņa vēstulēs minētā „kliķe“ un „intrigas“ zīmējās uz Jansonu un 1897. g. notikumiem. Uz to visu Jankavs atbild mums pazīstamā rakstā par laiku, kad viņš saņēmis Raiņa vēstules, par savu toreizējo pārlicību un attiecībām pret partiju, par to, ko Rainis sagaidījis no viņa, par viņu abu norunu un savstarpējiem solījumiem, par „drauga roku“, kura atsakās priekš citiem raust kastaņus no pelniem...

Kā redzams, arī šē Rainis runā gan par kliķi un intrigām un 1897. g. notikumiem, bet nebūt nepieteicas atbalstīt Jankavu Jansona nodevības apsūdzībā. Varbūt, viņš to būtu darījis projektējamā goda tiesā? Varbūt, Jankava mapē palika vēl neizlietoti vēstuļu materiāli? Varbūt — bet tikai arī varbūt. „Jansona nodevības lieta“, ar bungām un bravūru iesākta, kaut kā nejauši notrūka pašā vidū un palika karājamies zilā gaisā. Nav zināms,

vai „Dz. V.“ atgīdās, pārmērīgi vaļu paļāvis Jankava berzeķeriskam sociāldemokratijas un Jansona iznīcināšanas sparam, vai arī pašam viņam jau toreiz uznāca tā kļūmīgā lēkme, ar ko viņš arī aizgāja kapā. Pēdējā varbūtība stipri iespējama. Jankava afērā redzamas raksturīgas iezīmes, kas piemīt visiem šīs nošķiras psihopātiem: neapvaldāma tieksme tvērt arvien plašāk un urbties dziļāk, pat aizmirstot sākumā nodomāto mērķi un zaudējot tiešu virzienu uz to. Šai centrēdžejai dziņai pievienojas simptomātiska lieluma un vajāšanas manija, kas visur redz draudus un viltīgu savvērestību. Pie tādas fantastikas skaitāms Jankava apgalvojums, ka sociāldemokrāti gan uzraidījuši viņa grāmatām policiju, gan uzpirkuši un dedzinājuši tās nost, baidīdamies, ka viņš ar tām nesagāž visu sociālismu. Bet pavisam nepārprotamas nenormālības pazīmes rāda cits gadījums. Jankava sajūsmināta, „Rīgas Avīze“ pa tās pašas afēras laiku nāca klajā ar savu speciālu atradumu: arī Ozols, lūk, esot nodevis savu Valsts Domes s.-d. frakciju, bet pats aizlaidies drošībā, no kā slēdzams, ka visi sociāldemokrāti provokatori, nelieši un nodevēji. Jankava slimajās smadzenēs šis nelietīgais, uz pēdām apgāztais izdomājums bij attēlojies kaut kādas problēmātiskās hallūcinācijas veidā, viņš ietiepīgi un neatlaidīgi ņēmās apgalvot, ka sociāldemokrāti paši palaiduši baumas par Ozola nodevību, lai novērstu sabiedrības uzmanību no viņa kustināmās „Jansona nodevības lietas“! Protams, ka pēc tam pat Jankavam nebija vairs kur tālāk iet, kādu laiku viņš vēl mīņājās pa paša sanestiem dubļiem, līdz tad pavisām pazuda no skatuves.

Jansona „lieta“ latviešu publicistikā ar to pašu sākumu turpinājās vēl labu laiku, tikai pavisam citā novirzienā — Jansona literatūras kritikas laukā. Tam ar Jansona-Raiņa konflikta būtību tieša sakara nav. Partijas vēsturniekiem tomēr reiz nāksies noskaidrot arī Jansona un Raiņa attiecības — no mērenas draudzības jaunstrāvnieku

laikā līdz atklātam naidam 1913. gadā. Še sevišķi svarīga būtu Jansona pēdējā asā vēstule, ko viņš šai gadā nosūtīja Rainim, kad nāca zināmi tā sakari ar Jankavu. Droši vien šī vēstule uzglabājusies Raiņa atstātos papīros. Raiņa atbilde uz to ir Jansona dzīves biedrenes ziņā. Šie dokumenti labi raksturotu nevien abus lielos sociālisma pionierus un viņu konfliktu, bet arī laikmetu, kuŗā tas izradās.

Pēc visa nupat lasītā ari jau iespējams puslīdz objektīvi spriest par visu šo „Jansona nodevības lietu“, pēc sešpadsmit gadiem no putekļiem un ar putekļiem izceltu. P. Stučkas izskaidrojums ir pilnīgi pārlicinošs, vēl vairāk tāpēc, ka viņš uz mata sakrīt ar nesen publicēto žandarmerijas ziņojumu. Jansons nav bez vainas — viņš pats to atklāti atzīst — tāpat kā bez vainas nav ari citi viņa līdzbiedri. Viņi ir bijuši iesācēji revolūcionārā darbībā, viņiem sveša bijusi konspīrācija un kverkšķināšanas metodes, viņi ir atzinušies un izstāstījuši. Ja Jansons vairāk kā citi, tad tāpēc, ka viņš vairāk par citiem darbojies un vairāk zinājis. Tas nav noziegums, bet kļūda, pilnīgi saprotama, pat nenovēršama tur, kur spēŗ „pirmos soļus“. To viņš un viņa biedri ir pārpārim izpirkuši, nevienam partijas biedram nav bijušas ne mazākās šaubas par viņu politisko tīrību. Pareizi sprieŗ S. Olovs (Fr. Menders)²³:

„Katrs prātīgs cilvēks nopratīs, ka kaut kāda „nodevēju kliķe“ (par kuŗu runā Jankavs) taču gan nebūtu spējīga organizēt un vadīt strādnieku kustību, kuŗa iespīeŗas visās sabiedriskās dzīves parādībās, piekopj savus strādnieku šķiras atsvabināšanas darbus visiem redzamā un taustāmā veidā, aug un pieņemas spēkā ar katru jaunu dienu, ar katru jaunu cīņas soli un pilnu krūti nostājas pretim tai satrunējušai iekārtai, kuŗai par labprātīgu kvekšķi tagad uzmeties Jankavs.“

5. Pēdējais cēliens

Tas bij lielā pasaules slaktiņa cēliens, kas paņēma tik daudzus upuņus un starp tiem arī mūsu Jansonu-Braunu.

Kaŗš pārsteidza viņu pašā intensīvākajā darbā. 1911—1912. gados viņš paveica un nodrukāja „Baltijas revolūcijas“ I. daļu. Līdz 1914. gada augustam arī otrā bij gatava, nodrukātās loksnes tikai vēl jāiebrosē. Kad Jansons aizsteidzās drukātavā, izrādījās, ka īpašnieks, baidīdamies vāciešu iebrukuma, visu savu inventāru saslodzījis ugunsdrošā pagrabā, pats nozudis un neviens nekādas ziņas par viņu nevarēja sniegt. Līdz savai pēdējai dzīves dienai Jansons bij pārliecināts, ka pēc miera noslēgšanas viņa darbs ieraudzīs dienas gaismu. Krievijā dzīvodama, Jansona dzīves biedre no Beļģijas nekādas ziņas nevarēja dabūt. 1922. gadā Briselē dažas dienas uzkavēdamās, viņa bij apstaigājusi visas vecās vietas, bet nevarējusi sadzīt ne nodrukāto, ne manuskriptu, ne Jansona personīgo prāvo bibliotēku — viss aizgājis bojā. Pa okupācijas laiku visas drukātavas bijušas vācu rekvizētas — kur palikušas vecās mantas, neviens nezinājis pateikt. Īpašnieks cits, tas nezinājis nekā ne par latviešu manuskriptiem ne latviešu burtličiem. Tā no šī plašā un svarīgā darba uzglabājušās tikai dažas nodaļas, pirms kaŗa nodrukātas Amerikas „Strādniekā“ —tās atrodas Jansona kopoto rakstu sastādītāja rīcībā.

Kad bij jau nepārprotami redzams, ka arī Brisele drīz vien kritīs vācu nagos un Jansonam draud ieslodzīšana koncentrācijas nometnē, Jansona dzimta pāri stundu laikā nolēma atstāt Beļģiju. Bet tad jātiek bij uz pēdējā angļu kuģa, kas ar Anglijas pavalstniekiem devās ceļā. No savas

iedzīves bēgļi paspēja paņemt tikai tik daudz, cik iespējams pašiem aiznest līdz vilcienam: tramvaji bij apstājušies, bet automobiļi un pajūgi rekvizēti kaŗa vajadzībām. Vilcienā uz Ostendi Jansonu ar piederīgiem gan ielaida, bet vai būs iespējams nokļūt uz kuŗa, tas līdz beidzamam acumirklim nebij zināms. Taču lielajā steigā un burzmā kontrole malā nebij visai stingra un pasaŗieriem pārpildītais kuŗis arī Jansonus noveda Anglijā.

Par Jansonu un viņa dzimtas apstākļiem dzīves pēdējā posmā tuvākas ziņas iegūt neizdevās. Pāra vēstulēs, ko viņš rakstīja no Anglijas, bij kaut kas agrāk neparasts. Tāds kā pesimisms sakarā ar ieilgušo kaŗa gaitu, par ko gan varēja rakstīt tikai pusvārdiem, itkā kaut kāda iekšēja pārdzīvojoma krīze, un galvenais, nepanesamu materiālu apstākļu spaidi. Ja nemaldos, Birznieks-Upītis un A. Gulbis, kā jau agrāk, izlīdzēja cik iespēdami, lai gan arī šē kaŗš visu dzīvi jau bij sapostījis pašos pamatos.

Tomēr arī tajos posta laikos Jansons nenoslīga galējā izmisumā, apatijā un bezdarbībā. No kaŗa gadiem palikušies divi prāvi raksti par latviešu pilsonības patriotismu un par latv. sociāldemokrātiju kaŗa laikā. Bez tam ievērojamais apcerējums par latviešu sabiedrisko attīstību un literātūru Gorķija izdotā latv. rakstniecības krājumā. 1917. gadā Jansonam bij apsākti divi garāki darbi: „Deviņdesmitie gadi“ un „Partijas vēsture“. Pirmajā viņš nodomājis apgaismot jaunās strāvas laikmetu un plaši raksturot tā darbiniekus, notēlojot, kā viņi no revolūcionārā intelliģentisma pamazām aizcīnās līdz vēsturiska materiālisma pamatiem. Grāmatai vajadzēja iznākt kā illūstrācijai, kas pievienojama „Domām par jaunlaiku literātūru“. Lerosinājumu tam bij devis kāda izdevēja priekšlikums izlaist „Domas“ jaunā izdevumā, bet Jansonam likās, ka bez vēsturiska ievada un paskaidrojuma agrākajam sacerējumam nav vairs nozīmes. Otrais darbs, Sociāldemokratiskās Partijas vēsture, gan bij tikai vēl pašā sākumā, bet

materiāli tam rūpīgi savākti un sakārtoti. Abus šos darbus Jansona dzīves biedre pēc viņa nāves 1917. gadā veda sev līdzī atpakaļceļojumā uz Krieviju. Tā kā manuskriptus un vēstules pasažieriem līdzī ņemt bij aizliegts, viņa tās ar Čičerina un tā kurjēra starpniecību lika nosūtīt P. Stučkam. Pēterpilī nobraukusi, viņa kurjēri tur nesastapa, tas bij aizkavējies Stokholmā. Paziņas apsoliņās paciņas saņemt ārlietu ministrijā, bet revolūcijas burzmā solījumu nebij laikus izpildījuši. Pēterpils ministrijas drīz tika evakuētas uz Maskavu un, varbūt, tur kaut kādā archīvā vēl šodien būtu atrodami Jansona pēdējie manuskripti, vēstules un citi dokumenti.

Cik vērojams, Jansona pasaules uzskati pa kara laiku pārdzīvojuši vairākas pārvērtības. To jau var spriest no tā vien, ka sākumā viņš, kā maziņki apgalvoja, strādājis līdzī Plechanova avīzē «ЕДИНСТВО», bet vēlāk, kā redzams no raksta par sociāldemokratiju kara laikā, pievērsies ieskatam par imperiālistiskā kara pārvēršanu pilsoņu karā un 1915. g. sākumā, pēc pašu tuvāko cilvēku liecības, oficiāli iestājies Londonas krievu lielnieku grupā. Par šīm Jansona uzskatu peripetijām un galīgo izveidošanos pastāv domu starpības. Vislabāk tās redzamas Jansona nāves un tās 10 gadu piemiņas gadījumā. „Sociāldemokrats“ raksta²⁴: „Te atzīmējama viņa samierinošā pozīcija tai laikā, kad partijā norisinājās asas frakcionāras cīņas. Jansons zin, ka priekšā stāvošā revolūcija prasa proletāriāta vienotu uzstāšanos un ka idejisku nesaskaņu dēļ nedrīkst izlaist no acīm kopējos cīņas mērķus.“ „Strādnieku Avīze“²⁵: „Kad tagad Pēterpilī dzirdējām, ka Jansons brauks uz Krieviju un tiek aicināts par „Cīņas“ redaktoru, sirds priekā ietrisējās. Nebij mazāko šaubu, ka mēs, maziņeciskā virziena piekritēji, ar Jansonu saprastos un varētu strādāt kopējā organizācijā un presē. Var sacīt droši, Jansons maziņekus ar lielniekiem apvienotu, piekāptos vieni, piekāptos otri un organizācija būtu viena un kopēja.“ P.

Stučka²⁶: „Viņām teicās „nevarot piedot“ arī daži komūnistu biedri. Tas zīmējās uz īsu novirziena laiku nelaiķa dzīvē, kad tas — trimdā un dzīves īstenības atrauts — uz brīdi pieslējās maziniekiem. Tas bij īss brīdis... Tanī pat dienā, kad viņam aizrakstīju pat priekš manis neparastu asu vēstuli uz Briseli, es pēc dažām stundām sūtīju viņam citu vēstuli, kurā aicināju viņu uz satiksmi. Tas bij ārzemēs, augusta m. 1914. g., divas vai trīs dienas priekš kaŗa. Viņš varēja izpildīt šo uzaicinājumu tikai 2½ g. vēlāk. Bet viņš brauca kā atjaunots cilvēks, kā norūdīts leņinists, ko apļiecināja pats b. Leņins. Jau 1914. gada beigās es caur gadījumu dabūju viņa vēstules, kas deva vislabāko liecību par viņa pārdzimšanu.“

Mēs te pie šī strīdus jautājuma neuzkavēsimies. Piegriezīsimies Jansona dzīves pēdējā cēliena beigu skatam Ziemeļjūŗas traģēdijā, kas 1917. gada 13. aprīlī pārvilka stripu visiem strīdiem.

1917. gada februāŗa lielā revolūcija bij piepildījusi arī Jansona divpadsmit gadu ilgās gaidas uz brīvības cīņu atjaunošanos. „Reiz diena nāks!“ viņš bij sludinājis 1909. gadā un ar sava torņa vaktnieka aci 1913. gadā konstatēja: „Mākoņi krājas.“ Tagad pērkona negaiss bij iztīrījis zemi no mošķiem, Jansons savā trimdā ilgāk vairs nevarēja norimties. Un pie tam viņam, tik daudzās ugunīs rūdītam, nebij nekādu tā saucamo rožainu cerību ne illūziju, viņš nebūt nedomāja, ka ar carisma gāšanu jau sasniegts itin viss. Raksturīga viņa atbilde kādam biedram, kas žēlojās, ka neesot bijis Krievijā pa apvērsuma laiku, jo tik skaistas svētku dienas taču vairs neatkāŗtoŗoties, un revolūcija bez asins izliešanas esot tik cēla. Jansons uz to atteica apmēram šā: Revolūcijas romantikas, tās, varbūt, vairs nebūs, bet cīņa mums priekšā vēl jo asāka. Velti domāt, ka revolūcija var notikties bez kaujas un upurēm — tā nav smalks sievieŗu rokdarbs, kur šodien izšuj vienu lapiņu vai rozīti un rītu otru. Revolūci-

jai pašai sava loģika, un šī loģika prasa cīņu, asinainu cīņu.

Bet cīņa jau taisni bij tā, kas vistiprāk iejūs-
moja un aicināja veco revolūcijas gvardiju. Pēc
cariskā troņa gāšanas, Jansons saņēma tele-
grammas no malu malām, ari no sava senā drauga
P. Stučkas. Tajā bij aicinājums: Nāc atpakaļ bez
kavēšanās! Paziņas liecina, ka nekad neesot re-
dzējuši Jansonu tādā liksmā uztraukumā, kādā
viņš dzīvojis sava mūža pēdējās nedēļās. „Tieku
iesaukts aktīvā dienestā. Jābrauc!“ viņš teica vi-
siem saviem biedriem. Plaša aktīva darba alkas
cēla viņu spārnos. Dienu pirms aizbraukšanas lat-
viešu biedri bij atnākuši atvadīties. Jansons tei-
ca tiem: Daudzus ilgie emigrācijas gadi ir morā-
liski salauzuši, daudzi palikuši vēsi vai pagriezuši
muguru savaļ politiskai pagātnei. Pateiksimies
liktenim, ka mums lemts atgriezties neaizdragā-
tiem, savā pārliecībā vēl cietāki norūdītiem.

Pēc traģiskās katastrofas daudzi runāja par
Jansona vieglprātību steigā kāpt uz kuģa, kam
pat bezdrāts telegrafa nebij. Šie runātāji nepa-
zīst toreizējās Anglijas apstākļus. Tikai pēc kara
laikraksti drikstēja ziņot, cik kuģu angļiem no-
gremdējuši vācu torpēdi. Kā visur citur, ari
Anglijā patiesība tika rūpīgi slēpta, tika melots
bez kautrēšanās un tautai celta priekšā statistika
visās vaļavīksnes krāsās. Pati izbraukšana no-
tika vislielākā slepenībā. Tikai reti pasažieri va-
rēja dabūt izbraukšanas atļaujas, tie nezināja ne
kuģa vārda, ne lieluma, ne citus apstākļus. Nesa-
cīja dienu un vietu, kur jāierodas un kur sniegs
sīkaku informāciju, kā atrast kuģi un nokļūt uz
tā. Jansonam bij teikts, ka kuģis liels, ar visām
ērtībām un brauc uz Norveģiju piedzīvojuša kap-
teiņa vadībā. Uz mājām taisījās visa dzimta, vi-
sas formālītātes angļu jūras ministrijā bij nodā-
rītas, fotografijas iesniegtas, bet tad dabūja pazi-
ņojumu, ka sievietēm un bērniem aizliegts braukt —
tos vedīšot par sevi, bruņū kuģa apsardzībā. Kad
Jansona dzīves biedre itkā ļaunā nojausmā iz-

teica bažas par tādu ceļojumu vienatnē, viņš tai atbildēja smiedamies un pa pusei kā pārmezdams: „Vai tiešām arī tu sāksi bazīties? Brauc kupcis, uzņemas risku naudas dēļ, un es lai neriskētu, kad pienācis mans brīdis?“

No Londonas Jansons izbrauca 6. aprīlī. Vēlāk tika zināms, ka kuģis „Zāra“ vispirms devies uz ziemeļiem līdz Orknejas salām, no turienes uz Bergenu un tikai dažu desmit jūdžu atstatumā no Norveģijas krastiem notikusi katastrofa. Tās cēloņus un Jansona bojā eju latviešu un krievu revolūcionāru aprindas ieskata par visai problēmātisku. Aizdomīga likās sūtīšana neapsargātā preču transporta kuģī, kamēr citi emigranti atgriezušies pa to pašu ceļu rūpīgā bruņu kuģa pavadībā. Bez tam Jansonam bijušas līdzīgas ziņas pret toreiz uz Pēterpili braucošo angļu strādnieku imperiālistisko vadoni Tornu un viņš steigdzies tam pa priekšu nokļūt Krievijā.

Uz Jansona nāvi ar dziļām skumjām atsaucās visa godīgā latviešu sabiedrība — nemaz nerunājot par viņa domu biedriem te un ārzemēs. Pat tie, kas viņu vissīvāk nīduši un zemiskāk apkaņojuši, nevarēja palikt cepures nenoņēmuši pie šī revolūcijas kareivja nezināmā kapa. Latviešu laikrakstu nekrologi vairāk vai mazāk pazīstami. No ārzemju avīzēm Bernes „Der Bund“ divos rakstos²⁷ sniedza Jansona biografiju, plašu apcerējumu par viņa beidzamā laika dzīvi Anglijā, kā arī žurnālista un politiķa darbības novērtējumu. Starp citiem krievu laikrakstiem atsaucās «Правда»²⁸ un Plechanovs savā organā «ЕДИНСТВО»²⁹. «Русская Воля» sniedza plašu aculiecinieka Oļisova aprakstu³⁰. Cik man zināms, tas ir vienīgais autentiskais dokuments par Jansona bojā eju, tāpēc to šē atstāstu:

Lielās piektdienas rītā pulksten desmitos no ostas uz Bergenu izgāja tvaikonis „Zāra“, Vilsona firmas preču kuģis 700 tonnu tilpuma ar vienu trīscollu lielgabalu uz klāja.

Laiks braucienam bij izdevīgs — jauks, saulains rīts. Uz kuģa mundra, dzīva jūtoņa.

Dzirdamas franču, angļu, norveģu, zviedru, somu un krievu valodas. Starp pasažieriem spilgti atšķīras četras nēģeru figūras. Visu uzmanību centrā bij Karpovičs un Jansons. Līksmi uztraukti viņi sajūsmīgi runāja par brīvo Krieviju, par notikušo brīnumu, par tām lielajām radošām perspektīvām, kuŗas vēl priekšā. Karpovičs stāstīja par saviem cietuma laikiem, par savu bēgšanu, par jauna plaša darba laimi. Viņš vārda pilnā ziņā traucās uz dzimtenes krastiem, skaitīja dienas un stundas.

Klusu, bez mākoņiem pagāja laiks līdz pieciem pēcpusdienā.

Tai brīdī Zāra atradās pusceļā no Norveģijas krastiem. Vakara saules apspīdēts gaŗām pabrauca skaists burinieks. Kā vēlāk tika zināms, šis vācu kuģis bij nosūtījis nodevīgo radiotelegrammu netālu glūnošai vācu zemūdens laivai. Līdz pēdējam acumirklim to neviens nevarēja ieraudzīt, tāpēc ka viņa ar aprēķinu turējās pretsaules pusē.

Ap pussešiem, pastaigādamies pa klāju, Olišovs dažu simts asu attālumā pamanīja kuģim ātri tuvojošos torpēdu. Acumirkļiem tas pazuda zem ūdens, acumirkļiem putas kuldams izlēca virspusē. Ar kļiedzienu „Glābaties!” viņš metās uz to pusi, kur pēc viņa domām triecienam nevajadzēja trāpīt. Tuvojošās briesmas bij jau ieraudzījuši arī pārējie pasažieri. Isa, tikai acumirkli ilga pānīka apņēma kuģi.

Atskanēja drausmīgs, apdullinošs sprādziens, pacēlās dūmu stabs, uzplīvoja liesmu jūra, sagriezās gaisa virpulis, sāka līt drupatu lietus.

„Zāra“ apstājās uz vietas, tad sāka nogrimt ar pakalgalu, jo torpēds bij trāpījis mašīnu telpās, uz acumirkli palika vertikālā stāvoklī. Krava un citi priekšmeti sagŗuva par neprāta apņemtajiem cilvēkiem.

Četras glābšanas laivas bij piestiprinātas virs kuģa, divas jau sadragātas, viena dabūjusi sūci,

tikai priekšējā, labajā pusē, vēl vesela. Tajā ievietojās 32 cilvēki, stāvus, cieši cits citam piespiedušies.

Karpoviča un Jansona starp mums nebij.

Bet drīz viņus ieraudzījām drupu un sliktos cilvēku virulī. Viņi peldēja gandrīz līdzās. Abi bij aplikušies glābšanas lokus. Ar pārcilvēcīgām pūlēm airētāji mēģināja piekļūt viņiem, kas atradās tikai dažas asis atstatu no laivas, bet visi mēģinājumi palika veltīgi aiz viņu viruļa, kas savērpās kuģim nogrimstot. Brīdi vēlāk mēs viņus vairs neredzējām...

Tā imperiālistiskā kara slepkavas it kā atriebdamies apraka Ziemeļjūras dzelmē savu lielāko ienaidnieku, lai tas, mazākais, nedabūtu spert kāju uz brīvās Krievijas zemes, kuņas atsvabināšanai viņš visvairāk bij strādājis.

6. Intīmā dzīve

Es līdz šim pēc iespējas esmu centies Jansona dzīves un cīņu raksturojumos parādīt līdzī ari viņa cilvēcisko personību. Tas ari pilnīgi nepieciešami, jo noteikta personība liek samant savu īpatnību katrā solī. Bet tur šī personība lielāko tiesu izpaudās sabiedriskā darbā — pareizāk sakot, tur tika redzama tikai viena viņas puse. Ikatram cilvēkam ir ari sava intīmā dzīve, kas paliek pilnīgi apslēpta sabiedrisko cīņu līdzbiedriem, ko zina un pazīst tikai nedaudzi cilvēki — visbiežāk tikai viens pats, tas vistuvākais. Bez šīs intīmās puses personības raksturojums nav pilnīgs, it sevišķi, ja tā, kā Jansonam, atrodas tik ciešā saskaņā ar viņa sabiedrisko personību un palīdz ari to labāk saprast.

Par cilvēka intimo personību un viņas dzīvi nevar spriest pēc viņa rakstiem, ne pēc vērotāju atstāstiem. Tur vajadzīgs otra, kas divdesmit gadu dienu pa dienai viņam līdzī dzīvojis un līdzī pārdzīvojis viņa likteni kā pats savu. Pavadijis viņu simtējādās kļūmainās dzīves grozībās, kurās tad beidzot skaidri izlobās viņa negrozīgā istā seja. Katra cilvēka draugi allaž vērtējami pēc viņa paša mēroga. Jansona tuvinieku informācijai es uzticos kā viņam pašam — tāpēc runāšu še tādā formā, itkā pats to visu būtu pieredzējis un nešaubāmi iegaumējis.

„Der Bund“ nekrologists, kas personīgi pazinis Jansonu, raksturo viņu kā nopietnu, pat drūma izskata vīru. Šai ziņā ļoti daudzi Jansona paziņas ar viņu vienī prātī — mūsu pašu fotogrāfija to liekas apstiprinām. Bet tikai retām būs zināms, ka aiz šī drūmuma varēja paslēpties ari tā pati jaunības aprakstā minētā dzīves priecīgā

daba, smaidošs humors personīgās dzīves likstās un ārkārtīgs maigums pret savējiem un svešiem. To apliecina neskaitāmi atgadījumi Jansona dzīvē. Visiem vecākiem zināms, ka draiskuļi puikas plēš zābakus. Šķiet, Jansonam, kas emigrācijā dzīvoja ar trūkumu kaudamies, šī lieta nepavisam nebija ņemama pa jokam. Un tāpēc, ar paziņām sarunādamies, viņš ar savu sirsniņo humoru bieži vien ieminējās, ka viena no svarīgākām starp daudzām laulības dzīves problēmām, kas viņus ar sievu nodarbinot, esot zābaku problēma.

Un vēl kāds sākums no tā paša, teiksim, mazā apvārkšņa, bet jau citādā noskaņā. Jansons ar ģimeni 1907. g. pa ledlauža atbrīvotu ceļu ar lielu nokavējumu nonāca Abo ostā, vēlu vakarā. Līdz pilsētai tur tālu, ormaņi visi izķerti. Jansona dzīves biedre ar savu 1½ gada veco meiteni sēdēja ostmalā pie mantām, kamēr Jansons skraidīja saīnus nesdams un vedēju vēl vienmēr lūkodams. Bērns, ceļā noguris, uztraukts, samiegoties raudāja un nemitīgi atgādināja: „Iesim uz mājām! Iesim uz mājām!“ Tad Brauns, abas bezpajumtnieces noglāstīdams, nopūtās: „Nava tev māju, meitiņ, nava!“ — Šī sentimentālā epizode tiem, kas visbezkaunīgākā kārtā meloja, ka 1905. gada revolūcijas vadoņi aizbēguši ar tautas samestiem un muizniekiem nolaupītiem miljoniem kabatā.

Tie paši meļi, mazākais, no tās pašas sugas, sākot ar 90-tiem gadiem pa visiem Rīgas krogiem un tāpat savās vārda un dzimumdienās melsa, ka jaunstrāvnieki esot šausmīgi dzērāji un uzdzīvotāji. Attiecībā uz Jansonu tautiskā publicistika to arī vēl šodien šad un tad atmaļ. Ka Jansons mīlēja iemest, to mēs zinām, arī pats viņš to nekad nav noliedzis. Bet mēs zinām arī to, ka jaunstrāvnieki tikai vēlāk atšķēlās no tautiskajiem censoņiem, kuņģi ziedošanu Trimpum ieskatīja par augstāku tikumu, pat par sentēvu reliģiska kulta ceremoniju. Ka līdz ar pārējiem tautiskiem tikumiem dažs jaunstrāvnieks nespēja atmest arī šo, tas ir nožēlojami, bet saprotami. Kad iznāca

runa par to, Jansons parasti teica: „Jā gan. Mēs iedzeļam, bet protam un spējam arī strādāt. Mums ir ko parādīt daiļliteratūrā, publicistikā un tāpat zinātnē. Bet uz ko var atsaukties šie mūsu tiesātāji, šie tautiskie kommitoņi? Viņi dzeļ bez apstājas, bet panākuma itin nekāda nav sadzēruši.“ Kad „Rīgas Avīze“ atkal reiz bij gaŗi izrakstījusies par tematu, kā Jansons piedzēries ar ielas sievietēm kompanijā braucis uz Milānas izstādi, lai tur notriektu strādniekiem nolaupītus grašus, Jansons pakratīja galvu un teātrāli nopūtās: Jā, jauki būtu aplūkot arī Milānu un Florenci. Diemžēl, viņš Itālijā nekad neesot bijis.

Vēl kāds zīmīgs sīkums Jansona raksturā. Kā jau aizrādīts, emigrācijā Jansonam ar ģimeni ļoti bieži nācās ciest vislielāko trūkumu. Dažkārt stāvoklis palika tik ļauns, ka Jansons rakstīja kādam draugam vēstuli un lūdza aizdot pāra desmit rubļu. Viņa dzīves biedrei tas stipri kremta, naudas aizņēšanās viņa nevarēja ieskatīt par tik vieglu un vienkāršu lietu. Jansons savu viedokli šajā jautājumā motivēja apmēram tā: Ja es nestrādātu, bet censtos lepni uzdzīvot uz citu rēķina, tad man, bez šaubām, būtu jākaunas. Bet ja es savu darbu izpildu pēc labākās apziņas un viņš man tomēr nenodrošina pat to visnepieciešamāko, tad es neredzu nekā pazeminoša, ja man izlīdz biedrs, kas strādā tajā pašā laukā, kur es, bet aiz daudziem un dažādiem apstākļiem tiek materiāli pavīsam citādi atalgots. — Man liekas, šim šķietami joviālamajam uzskatam ir dziļāks pamats Jansona dabā. Pats viņš nekad nav dzīvojis, lai taupītu un krātu, nauda viņa acīs bij tikai līdzeklis, tāpēc viņš nevarēja iedomāties, ka kādam starp viņa draugiem tā būtu mērķis. Arī dziļa biedriskas solidaritātes apziņa bij šāda viedokļa pamatos.

1905. gada laikmetā arī tiros sīkumos parādījās Jansona smalkā psiholoģiskā izpratne. Katru dienu viņš saņēma anōnīmas draudu vēstules, ko sūtīja vai nu kāds „kārtības cienītājs“, kāda

„eine deutsche Frau“, vai arī tajās vienkārši bij uzrakstīts: Nāve sociālistiem! Piederīgie dažkārt uztraucās par šiem draudiem, bet Jansons ar labpatiku un humoru pakavējās pie tām, itin pareizi sprieždams: Kas ir spējīgs kaut ko darīt, tas dara, bet nepļāpā. Šādu draudu rakstītājiem nekad nav dūšas viņus piepildīt. — Mēs zinām, ka Jansonam bij taisnība.

Klusos cīņās un darba starpbrīžos Jansons bieži atminējās to intīmo draudzību, sirsnību un pat uzpurēšanos, ko kritiskos acumirkļos piedzīvojis nevien no draugiem, bet bieži vien no gluži svešiem strādniekiem. Ja kādam no tiem nejauši gadās šīs rindas lasīt, lai viņš zina, ka Jansons neaizmirsīs ne mazākā pakalpojuma un līdz mūža beigām atcerējās katru svešu izpalīdzētāju. Sevišķi viņš atcerējās kādu gadījumu no vēsturiskajām oktobra dienām. Fēderatīvā Komiteja patlaban noturējo sēdi Romanova ielā 25, kad namu ielenca zaldāti. Taču sēdes dalībniekiem izdevās izkļūt uz blakus nama jumta. Otrā pusē bij neliela fabrika, tās strādnieki steigšus piegādāja trepes un visādi palīdzēja izbēgt. Nokļuvis uz Ģertrūdes ielas, Jansons nenocietās un nāca atpakaļ palūkoties, kā ķērējiem veicies. Bet pretim steigās kāds nepazīstams strādnieks un uztraukts bridināja Jansonu neiet turp, jo viņu tur patlaban meklējot.

Starp simtiem darba biedru personīgu draugu Jansonam nebija daudz. Par tuvākajiem viņš visu mūžu skaitīja Roziņu un Stučku — jaunības gados arī Raini, bet šī draudzība izbeidzās 1913. gadā līdz ar zināmo, Jankava sacelto skandalu. Somijā viņš uzturēja ciešus sakarus ar Bērziņu-Ziemeli²¹, M. N. Pokrovski, kas tos laikus arī dzīvoja Helsingforsā, un somu sociāldemokrātu Sivolu. No Jansona sarakstišanās ar draugiem tikpat kā nekas nav palicis pāri. Dzīve viņu svaidīja no vienas vietas uz otru, un korespondence ar nelegāliem cilvēkiem nav glabājama lieta.

Neskatoties uz lielo cieņu biedru starpā un

populāritāti visā tautā, Jansons nebij uzpūtīgs, lai gan pašapziņa un pašcieņa nepārprotami izpaužas visos viņa rakstos. Sāpīgi sakaustītiem dekadentiem ļoti patikās iztēlot Jansonu par sarūgtinātu, nenoliecīgu, ļaunas žults un akla naida pilnu mākslas postītāju. Kāds no tiem klasiski-salīdzinošā lielo vīru tabulā Veinbergim-Odisejam pretim nostādīja Jansonu-Tersitu, skaudīgu, bailīgu, nevarīgu nelieti. Man šie nebūs vairs jāuzsver, cik aplams šis nāvīga ienaida diktētais spriedums, kurā katrs vārds ir ļaunprātīgs izdomājums. Jansons pats kādreiz ieminējās, ka latviešu valodas leksikonā neesot atrodams tāds lamu vārds, ko dekadenti pret viņu nebūtu lietojuši, viņš latviešiem, laikam, esot „der bestgehasste Mann“ — tikai par muļķi viņu nosaukt neviens vēl neesot iedrošinājies. Te piezīmēsim gaŗāmējot, ka Jansons zināmā mērā gan pats provocēja dekadentu histeriju, apkaŗodams tos pāŗāk asi un vispār itkā ar lielgabalu šaudams pulkā, kurā izklīdināšanai būtu pieticis sistēmatiski atkāŗtotas smilšu sauŗas. Isti, izdeldējami ienaidnieki Jansonam bij strādnieku šķiras apspiedēji un nodevēji, pret idejiskiem pretniekiem paŗu frontē viņš allaŗ bij tolerants. Ari literātūrā viņš meklēja jaunus talantus un vērīgi sekoja viņu attīstībai. Tā, piem., viņš bij ievērojis „Domu“ līdzstrādnieku Zalkti un stipri interesējās par to. Pēc viņa domāŗ, Zalktim katrā ziņā vajadzēja aizkļūt līdz noteiktam marksistiskam pasaules uzskatam (diemŗēl, šoreiz Jansons stipri vilās, jo Zalktis nebūt neaizkļuva tur, kur viņš to gaidīja). „Vārda“ līdzstrādības laikā Jansons dzīvi vēroja arī V. Knoriņu, kas almanachā pirmo reizi sāka drukāt savus literātūrteorētiskos apcerējumus. Kādā man rakstītā vēstulē viņš S. Olovu apzīmēja par ļoti spējīgu jaunu marksistisku publicistu un lūdza aizsūtīt tā broŗūŗai par jankavismu nepiecieŗamos materiālus. Uz otru pusi, Jansons nebūt nekautrējās ar savu parasto asumu kritizēt literāŗus un izdevumus, ar kuriem pašam bij

tuvākas attiecības. Tā, piem., viņš apstādināja A. Krauju, kas „Vārdā” bij sācis pārāk gaviļējoši-liriski slavināt manus romānus. Šī kritika mums parādīja citu, Jansoņam pašam pilnīgi pretēju tipu. A. Krauja tūlīt krita šķietami neglābjamā rezignācijā un aizskartas pašmīlas lēkmē, atsacījās no katras turpmākas līdzdarbības almanachā un vispār latviešu literātūrā. Vārdu viņš gan neizturēja līdz galam, vēlāk rakstīja atkal recenzijas, tikai tajās es nu brīnīšķā kārtā no ātri uzlēcošas pirmā lieluma zvaigznes biju pārvērties par tikpat ātri dilstošu mēnesi un katrā izdevīgā un tāpat neizdevīgā gadījumā dabūju dunku sānos. Jāsaka, ka šis otrais apsveicināšanas veids nebij mazāk patīkams, kā pirmākā, liriski dziedošā Kraujas vijole.

Darbs

1875

Ievads

Jansona-Brauna dzīve ir arī viņa darbs, abi šie jēdzieni personības būtībā nav šķirami. Plašākā aplūkojumā šķirt viņus varam tikai teorētiski, šīs grāmatas iepriekšējo daļu ieskatīdami par pamata metu, kur nākošai jāiepin sīkie rakstainie audi. Tā vislabāk būs iespējams pārredzēt Jansona literāriskās darbības plašo vērienu un izsekot katras atsevišķās nozares raksturīgākajiem posmiem.

Bet arī šādā patvaļīgā nodalījumā rodas zināmas grūtības. Jansona raksti traktē ļoti daudzus jautājumus, kas prasās atsevišķa aplūkojuma, bet kuņiem tik ciešs organisks sakars, kas brīžiem nemaz nav pārraujams. Ja kāds, piem., gribētu izsekot Jansona sociālistisko un sabiedrisko ieskatu attīstībai, tam nāktos tikai virzīties pa 25 gadu garās literāriskās darbības posmiem un nešķīrotus ņemt piemērus no viņa kultūrvēsturiskajiem, politiskajiem un literātūrvēsturiskajiem rakstiem. Mans nolūks un arī apcerējuma metode mazliet citāda.

Liekas, šīs grāmatas pirmajā daļā jau būs pūslīdz skaidri parādīts, ka proletāriāta revolucionārā cīņa Sociāldemokrātiskās Partijas vadībā ir bijusi Jansona darbības vadošā līnija. Tālāk es gribētu tikai attēlot tos dažādos teorētiski-literāriskos līdzekļus, kurus viņš lietojis šai cīņā, arvienu vairāk izasinādams tos, arvienu vairāk tverdams dzīves plašumā un ietiekdamies viņas izpratnes dziļumā. Tā arī no atsevišķu darba atzaņu apcerējumiem lasītājim beigās būs saskatāms šīs daudzpusīgās personības kopattēls. Bet, galvenā kārtā, redzama tiks Jansona nozīme latviešu strādniecības un visas tautas kultūrā, publicistikā un literātūrā.

Jansona darbu apcerē ieturēts apmēram tas pats iedalījums, pēc kuŗa es kopoju viņa rakstu izdevumu: 1) Kultūrvēsturiski un sabiedriski apcerējumi, 2) 1905. gads un reakcija, 3) partijas politika, 4) tautiskā pilsonība, 5) literātūras kritika, 6) Jansona izteiksmes stils.

Pēc chronoloģiskās kārtas iesākt vajadzētu ar „Domām par jaunlaiku literātūru“. Ari pēc satura tā, varbūt, iznāktu pareizāk, jo rakstam vairāk publicistisks nekā tīri literārisks raksturs. Tas ir pirmais darbs, ar ko Jansons tika pazīstams ārpus skolnieku un studentu pulciņiem, pie tam tas bij ari jaunstrāvnieku kuŗa pasludinājums tautiskajiem epigoniem. Es tomēr atstāju to literātūras kritikas nodaļai aiz sekošiem iemesliem. Jaunās strāvas idejisko deklarāciju Jansons pateicis skaidrāk un motivējis plašāk citos, ap to pašu laiku un vēlāk rakstītos publicistiskos apcerējumos. „Domās“, ārdīdams epigoņu literātūru, viņš jau aizsāk reālisma temu, kuŗa nemitīgi un līdz beigām atkārtojas visā viņa kritikā, par kuŗu runājot mums bieži nāktos pār vairākām nodaļām kāpt atpakaļ pie aizsākuma un pirmavota.

Es nedomāju še rakstu pa rakstam, rindu pa rindai sīki aplūkot itin visu Jansona literārisko darbu. Katrā nozarē gribu tikai izsvērt spilgtākos momentus, starp kuŗiem pārējais ir tikai kā vienojoša nospulga — bijušā secinājums un nākošā ievadījums.

1. Kultūrvēsturiski un sabiedriski apcerējumi

Tie mums katrā ziņā jāiesāk ar to, ar ko iesāka Jansons pats — ar jaunās strāvas pirmajiem soļiem.

„Pirmie soļi“³² ir neliels rakstiņš, liekas kā nepabeigtā un bojā aizgājušā manuskripta „Deviņdesmitie gadi“ konspektīvs mets. Tomēr Jansons ar savu domas koncentrācijas spēju un spraigano izteiksmi arī šajās 20 lappusēs liek mums nepārprotami dzirdēt jaunās strāvas pirmos soļus un latviešu strādniecības atmodas tālo dunoņu. 1914. gadā viņš jau noskaidrotu marksisista skatu pamet atpakaļ uz kustības sākumiem, tāpēc viņa attēlojums nav vien stilistiski pievilcīgs, bet arī saturā reljefi izveidots un vēsturiski pamatots.

Jaunās strāvas vēsture ir Latvijas strādnieku kustības priekšvēsture, kas norisinājās latviešu buržuazijas vispār pārvalditā, dīvainas divatnības apņemtā pasaulē. Jansons šo pasauli apgaismo kā runājošu gleznu no nesenās pagātnes.

Feodāli-patriarchālā iekārta Latvijā bij jau galīgi sairusi. Kapitālisms ar visiem saviem nešķīramiem pavadoņiem lauzās iekšā Latvijas pilsētās un laukos. Viengabala tautas kopumu viņš bij sašķēlis naidīgās šķirās, rūpniecības un zemkopības krīze paasinājusi viņu antagonismu, nemiers modies pilsētās un laukos, visur meklējumi un taujāšana pēc izejas no šī sastrēguma. Bet turīgā, nodrošinātā pilsonība izlikās nekā nemanām, vai arī tiešām nekā nemanīja. Jansona raksturojumā tā bij palikusi aprobežota un garīgi kūtra, bez kādām kultūras prasībām un dzīves apjēgas. Viņa dzīvoja no 60-to un 70-to gadu progresīvo tautisko centienu ideju surrogāta, arī šajā rūgu-

ma laikā prasīja cieņu un bijību savām „svētītām dzimtām“ un „labākām ģimenēm“, pati dzirošanu un augstu laimju uzsaukšanu ieskatīdama par vienīgo tautisko diždarbu.

Jau Veidenbauma dzeja rāda, kāds īgnums un riebums bij pārņēmis demokrātisko jaunatni pret šo verdzisko mieru un kūtrību. Vēl plašāk un noteiktāk tas izpaudās jaunstrāvniekos. Tā vēl nebija strādnieku kustība tagadējā nozīmē, bet tikai intelligentās jaunatnes kustība. Šī jaunatne ar aizrautību tvēra visas radikālākas domas literātūrā un sabiedrisko jautājumu teorijā, ja tikai ar tām varēja graut sastingušo tautisko epigonismu, ārdīt vecās tradīcijas un aizspriedumus. Zem jaunās strāvas tieša un netieša iespaids arī notikās Latvijas strādnieku šķiras atmoda. Lielākai jaunstrāvnieku daļai jau bija marksistiska pasaules uzskata aizsākums. Raksturīgi, ka viņi piedalījās taisni sociālismam, nevis kādai no daudzajām radikālās ārzemju pilsonības socioloģiskajām teorijām. Tas vienkārt tāpēc, ka zinātniskā sociālisma atziņas viņi smēlās no Vācijas, kur marksisma principi bija vadošie strādnieku kustībā. Un otrkārt tāpēc, ka kapitālisma attīstība Latvijā patlaban bija nokļuvusi tai pakāpē, kur šķiru pretešķības tika klaji un neprāprotami redzamas. Marksisms sniedza vienīgo pareizo izskaidrojumu Latvijas saimnieciskās un sabiedriskās attīstības gaitai un šķiru savstarpējām attiecībām, tāpēc prāti paši tika bīdīti uz marksisma atziņas pusi un marksistiskā metode tika par sabiedriskās un literāriskās kritikas ieroci. Tā arī latviešu strādnieku kustība tieši sākās zem marksisma karoga.

Tālākais Jansona rakstā mums jau zināms no iepriekšējās nodaļas. Kā jau teikts, šis raksts nācis no nobrieduša marksista spalvas. Te ir jaunā strāva aspektā, nevis viņas ritošā dzīvā plūsme. Šo pēdējo rāda kāds cits, pašā cīņās karstumā uzņemts polemiski-deklaratīvs sacerējums „Mūs un v e c a i p a a u d z e i“³³, kas noder kā pretstats novērtējam publicista tēlojumam, bet arī kā vēstu-

riska illūstrācija pie tā. Zīmīgākās rindas tajā: „Un kas attiecas uz mums, jauno paaudzi, tad varu Jums ziņot, ka mēs ar visliksmāko prieku nolūkojamies Jūsu iznīkšanas procesā, jo nebūs tāču vēl jāmin, ka mēs Jūs nicinām no sirds dibena, cenšamies izgaistināt tautā no Jums tik tiši piekoptos aizspriedumus un aprādīt tai, cik necienīgi un pat kaitīgi visi no Jums uzspiestie pozitīvie centieni. Jautri un nebēdīgi mēs ārdīsim un postīsim nost visu, kas aptumšo ļaužu prātus un kavē viņu attīstību, tikai nesakiet, ka viegli ir sagāzt vecas paliekas, iznīdēt sasakņojušās nezāles, jo rokas pie tam strādājot asiņo, un no saaugušām nezālēm zel un dīgst jaunas atvases! Un ja tik vien mēs darītum, kā iznīcinājum Jūsu „darbu“, ir tad mēs būtum daudz, daudz jau pastrādājuši: mēs būtum zemi irdenu pataisījuši nākotnes sējai, mēs būtum aizsprostojuši maldīgos ceļus, pa kuriem stāigājot tauta varētu nokļūt stāignā mūklājā, bet man liekas, ka mēs arī tai aprādam teku, pa kuru tai jāiet! Mēs ņemam atkal rokā ieročus, mēs griežamies pie zemākas tautas un mācām to patstāvīgi domāt, attīstām viņas šķiras pašapziņu, mēs pasniedzam tai dabas zinātņu rezultātus, lai tā saprastu sevi un savu ārējo apkārtni, dabisko celšanos un attīstīšanos, mēs sludinām tai tautsaimniecisko likumu gaitu, lai tā zinātu, kurp mēs virzāmieš un kāda nākotne mūs gaida.“

Ne tikai šai citātā, bet visā rakstā nav noteikta norādījuma, ka divdesmit divi gadi vecais Maskavas students jau toreiz skaidri zinājis, uz kādiem sabiedriskiem pretpēkiem atbalstīties cīņā pret „pilāriem“ un „labākajām familijām“. Ari aiz šīs „vecās paaudzes“ bundziniekiem viņš vēl nesaskata kompakto sabiedrisku masu, mantīgo buržuaziju un lauku turīgo gruntniecību. Viņa priekšā ir veco inteliģentu grupa ar apsūņojušo tautisko ideoloģiju un nepamatotām tautas vadonības pretenzijām, un to viņš grib iznīcināt. Galvenā kārtā polemiski, parādīdams „ze-

mācai tautai" līdzšinējo vadoņu tukšumu un nederīgumu. Viņš runā par „šķiras pašapziņas“ attīstīšanu, kas nebūt vēl nenozīmē šķiras apziņas modināšanu. Bet kā jau „Pirmajos soļos“ aprādīts, jaunstrāvnieki un vispirmā kārtā Jansons izlietoja katru atsevišķu gadījumu un jautājumu, lai atmaskotu „dabisko vadoņu“ garīgo trulumu un atpakaļrāpulību, stādidami tiem pretim savu radikālismu un drosmīgus jaunu ceļu meklējumus.

Tā no vienkārša protestantisma, no jaunstrāvnieciskas opozīcijas tautisko epigonu intelligenci samērā īsā laikā izauga spēcīgs sociālistisku cīnītāju pulks.

Iespējams, ka aizkaitinātu dižtautiešu un dabisko vadoņu nīrgāšanās par jaunstrāvnieku zālajiem zēniem, par viņu paviršību kultūras un vēstures jautājumos, būs pamudinājusi Jansonu cietumos un trimdā nopietni pārdomāt, vai toreizējos sašutuma lamu izvīrumos nav patrāpījies arī kāds patiess vārds. Viņa paša vēlākos rakstos vairākkārt sastopam norādījumus, ka jaunstrāvnieku kustība bijusi vairāk tikai jaunatnes protesta demonstrācija bez skaidri apzinātiem pašu mērķiem, vairāk opozicionālu ēmōciju izpausme nekā ar aukstu prātu apsvērts un organizēti iekārtots cīņas gājieni. Zināma paviršība, drusku bravūrības, par daudz frazeoloģijas, par maz garīga pārsvara — visu to var atrast jaunstrāvnieku uzbrukuma rakstos. Protams, arī tā pietika, lai „pilāri“ sāktu grīloties un plaisāt, jo pati zeme viņus jau trīcināja krietni vien. Bet Jansonam nepietika pašam. Viņa pašapziņa prasīja pierādīt jaunās strāvas principiālo taisnību, un tautiskos epigonus parādīt kā sociālu un ideoloģisku anachronismu, kuŗa novākšanai pati attīstības gaita norīkojusi pārgalvīgo jauno paaudzi. Tāpēc gadus astoņus pēc savas deklarātīvās vēstules vecajai paaudzei viņš pasniedza tai deklarācijas plašāku motivējumu divu lielu vēsturisku apcerējumu veidā.

Pirmais no tiem, „Sešdesmito gadu re-

formas Krievijā un Baltijā⁸⁴, runā mazāk par Krieviju, bet gan vairāk tikai par Baltiju — Latvija toreizējiem marksistiem bij vēl diezgan nepierasts vārds. Jāsaka, ka lielo reformu laikmetu tik koncentrētā un spilgtā gleznā nekad nav attēlojuši tautiskie censoņi, kuŗi gan centās uzstāties pret Baltijas vāciešiem, bet bezgalīgā padevībā locīja ceļus krievu caru, sevišķi cara-atsvabinātāja, lielo reformu epochas valdnieka priekšā. Jāatzīst, ka arī Jansona tēlojums nav pilnīgs — tam trūkst īstas vēsturiski socioloģiskas izpratnes bāzes. Jansons vēl itkā turas pie tā paša naīvi-ideālistiskā ieskata, ka vēsturi taisa atsevišķi valdnieki un lielus notikumus labi vai ļauni valsts vīri. To rāda, piem., šī vieta rakstā: „Zem Aleksandra II tiešā iespaida tika neatliekami virzīta uz priekšu zemnieku atsvabināšanas lieta, zemnieku komitejā pēc ilgiem gadiem un karstiem cīņiem ņēma galveno pārsvaru brīvprātīgu un humānu vīru uzskati, un tā 1861. g. tika gatavs 19. februāŗa manifests. Un nu pār visu plašo Krieviju dimdēja baznīcu zvani un vēstīja visām tautām, ka 23 miljoni krievu zemnieku bij atdabūjuši savas cilvēka tiesības, savu darba brīvību un zināmu zemes stūri dzīves uzturam.“ Tas jau ir gluži tas pats ieskats, pie kuŗa turējās liberālie pilsoniskie krievu vēsturnieki, bet it sevišķi cieši mūsmāju tautiskie censoņi. Tie taču katru gadu Jelgavā augusta beigās svinēja pazīstamos brīvlaišanas svētkus par godu un slavu cara-atsvabinātājam, un pirms desmit gadiem Jansons pats viņiem tos bij nepatīkami iztraucējis ar savām „Domām“. Tāpēc dīvaini dzirdēt, ka tikai gadu pirms sociāldemokratiskās partijas dibināšanas, viņa programmas izstrādātājs un aizstāvētājs tik ideālistiski jūsmo par to zvanu dimdoņu, bet ne vārda neiebilst, ka nedaudz vēlāk (1881. g. 13. martā) dimdēja uz caru-atsvabinātāju mesta bumba. Aleksandra II un viņa līdzdarbinieku brīvprātības un humānisma aizstāvju lielā loma zemnieku atsvabināšanā nav noliedzama, taču tā

tur nebij vienīgais, arī ne galvenais noteicējs faktors. Šo pēdējo jau sen pirms marksistiem liberāli kultūrvēsturnieki uzrādījuši pašas saimnieciskās attīstības gaitā. Acīm redzami, Jansons tai laikā ir bijis vēl ļoti vājš marksists.

Tikai vājš marksists varēja uzrakstīt frazi: „Un ja tik grandioza, vēsturē vēl nepieredzēta reforma bij aptvērusi visas lekškievijas guberņas, tad tā it viegli varēja pieņemt klāt arī Baltiju un līdz ar to izpostīt visu feodālo mītņi un lielkundzisko gādību.“ — Izskaidrot kļaušu laikmeta izbeigšanos Latvijā vienkārši ar Krievijas atsvabināšanas ideoloģisko ekstensitāti mierīgi bij atstājama Rīgas un Jelgavas māmuļu filistriem. Feodālās mītņes un lielkundziskā godība ar reformu nebūt netika izpostītas — tas arī nemaz nebij atsvabinātāja nolūks — gluži otrādi, viņas nu tikai sāka īsti uzplaukt jauniem laikiem, jaunai ekspluatācijas iekārtai piemērotā veidā un ar „atsvabināto“ latviešu saimnieku izpirkšanas un rentes maksām. Tādā nozīmē arī Jansons pats pāra lappuses tālāk korigē savu pārsteidzīgo jūsmošanu, pilnīgi pareizi aprādīdams, ka reforma nāca galvenā kārtā pašu muižnieku labā, atsvabināja viņus no liekām rūpēm par līdzšinējiem kļaušiniekiem; darba ļaužu izdzīšanu uzlika daudz labāk sagatavotiem latviešu saimniekiem un tā vispār lielā mērā pavairoja muižu ieņēmumus.

Tomēr Jansons labi izpratis arī tos nenolie dzamos labumus, ko reforma atnesa latviešu zemniekiem un viņu kultūrdzīves iespējai. Šai raksta daļā vairs nav nekādas jūsmošanas. Pamatīgi viņš iepazīnis kļaušu laiku apstākļus Latvijā, raksta par tiem un jaunās iekārtas pārgrozībām apsvērti, objektīvi, tikai vietu vietām paļaudams vaļu savam sarkasnam, kad runā par baronu prerogatīvām un viņu bēdīgo galu. Tēlodams jaunā pasu likuma lielo nozīmi zemnieku brīvā dzīves vietas izvēlē, viņš itin kā tieši atgriežas pie agrāk aizsāktās temas, pie jaunās strāvas savā laikā apdraudētiem tautas vadoņiem, un piesniecas pašai

tai saknei, no kuŗas tie izauguŗi. Jansons paver mazu spraugu vēsturiskās pagātnes perspektīvā un parāda ceļu, pa kuŗu atnākuŗi latvieŗu burŗuazijas ciltstēvi, ko gadus piecpadsmīt vēlāk Deglavss siki aprakstīja savos kolosālajos kultūrvēsturiskos romānos.

„Loti pa rokai bij šāda aizieŗanas brīvība pilsētām, jo nu saradās pārpilnam vajadzīgie darba spēki gan rūpnieciskos uzņēmos, gan visādos veikalos, gan pie preču neŗanas ostmalē; it seviŗki Rīga pievilka lielu strādnieku daudzumu, jo ŗeit pēc 1882. g. atvērtā Rīgas-Dinaburgas dzelzceļa īsti nu attīstījās rosīga tirdzniecība un pamazām laida savas saknes arī industrijā. Tā nu nesenie arāji pārvērtās pilsētās par bodespuiŗiem un ostmales strādniekiem, par amatniekiem un fūrmaņiem; iz ŗiem tad vēlāk — Rīgai un Liepājai uzplaukstot — izkūņojās pamazām mūsu latvieŗu naudnieki un „labāko familiju“ tēvi. Toreiz viņi gan savā vienkāŗšā dienestā par šādu godu vēl nesapņoja, bet kalpoja godīgi un uzcītīgi saviem pilsētas kungiem, priedājās par katru dzeramnaudai atmestu „cvancigeri“ un krāja tikai rūpīgi rublīti pie rublīŗa; visiem viņiem bij vēl dzīvā atmiņā zemnieku mājas un muiŗas gaitas, visi viņi turējās savā starpā kopā un tādi tad ar vēlākiem „tautiskiem centieniem“ radās arī pilsētās savi piekritēji un sirdīgi latvietības aizstāvji biedrību dzīvē un pirmajās vēlēŗanu cīņās.“

Var iedomāties, kā tas dzēla „svētītās dzimtas“ un „labākās familijas“. Viņas taču gribēja būt cēluŗas no krīviem, vaidelaiŗiem un baŗāriem, ja ne tieŗi no paŗa Imantas cilts, kā to arī apliecinaŗa tautiskie līgusoņi un „Baltijas Vēstneŗa“ Frīcis Kārkluvāls. Un nu viņiem radu rakstus parādīja kādā alus nesēju cunftes grāmatā vai Rīgas policijas ormaņu sarakstos! Tā bij atklāta svētumu zaimoŗana. Bet darīt tur nevarēja it nekā, jo zaimotāja bij pati vēsturiskā patiesība.

ŗī raksta tieŗs turpinājums ir Jansona „Tautiskie centieni un saimnieciskā

nokārtošanās⁸⁵. Tajā viņš aplūko atsvabināto latviešu tautisko kustību 70—80-os gados, līdz kamēr tā, savu kultūras uzdevumu piepildījusi, izvirst seklā epigonismā un pārvēršas par tālākai dabiskai attīstībai naidīgu faktoru. Liekas, ka to viņš it īpaši rakstījis kā sabiedrisku pamatojumu savām „Domām“, kur apcerēti tikai tīri literāriski jautājumi, un vispār kā apoloģiju saviem 1893. g. izteiktiem ieskatiem un kā atspēkojumu tautisko pilsoņu netaisniem pārmetumiem.

Ja dižtautieši pārmeta jaunstrāvnikiem, ka tie neatzīst nekādus tautiskus „svētumus“, zinot tikai nīrgāties par visu, ārdīt un postīt nost, ko citi uzcēlušī, tad šis Jansona raksts ir pārliecinošs pierādījums, cik stulbi bijuši toreizējās pilsonības tā saucamie ideologi. Mēs te neatrodam nekādu ķengāšanos — pavisam otrādi: tagad Jansonam drīzāk varētu pārnest pārāk lielu pietāti pret tautiskajiem censoņiem un viņu darbu pārāk augstu novērtējumu.

Zinātniski pilnīgi pamatoti viņš izskaidro tautisko centienu izcelšanos ar 60-to gadu reformu doto ierosmi latviešu tautas patstāvīgām kultūras tieksmēm, pilsoņu un turīgās gruntniecības nodibināšanos un ar vāciešu pretestību katriem plašākiem „bauru“ centieniem. Tāpat viņš aizķer interesanto, bet mūsu publicistikā tiklab kā pavisam neaplūkoto jautājumu par tā saucamo kārklu, skalu vai spaļu vāciešu lielu lomu tautiskās atmodas kustībā. Kā kāds divains kultūras paradokss izliekas tas nenoliedzamais fakts, ka taisni kārkļu vācieši bij tie, no kuŗiem rekrūtējās Rīgas Latviešu biedrības un visas tautisko centienu praktisko darbinieku vairākums. Kārkļu vācietis bij slavenais Krišjānis Kalniņš — viņa kārklietības piemiņa dzīvā veidā vēl šodien mums amizanti atgādina censoņu paradoksālo divdabību. Kārkļu vācietis bij lielais mūrniekmeisters un māmuļas pilārs Kristaps Bergs — visu laiku uz viņa bazāra plāksnes rēgojās uzraksts: Христофоръ Бергъ. Kārkļu vācietis bij māmuļas ilgga-

dējais pirekšnieks Friedrichs Grossvalds — visas savas kapa runas viņš turēja istā spaļuvāciskā dialektā. Un viņiem līdzīgu mēs varētu saskaitīt simtiem.

Kārklu vāciešu lielo aktivitāti tautiskajos centienos Jansons motivē vienkārši, bet pārlicienoši: „Ja kādam latvietim arī bij laimējies tikt pie kāda simtnieka vai sava nameļa pilsētas nomalē, ja dažs nu atvēra uz savu roku kādu šenķi vai pārdotavu, tikpat tas nekādi nevarēja iesprausties pat visšvakākās vācu sīkbirģeļu aprindās, jo visur aizirta durvis cieti priekš dzimtiem latviešiem un raidīja tos ar izsmieklu atpakaļ.“ — Protams, kustības idejiskie vadoni, tautskolotāji un dzejnieki, bij īsti latviešu cilvēki. Tāpat lielās ļaužu masas, kuŗas jau vienkārši aizvaldas neprašanas nevarēja ne mēģināt iespraukties vācu familijās un sabiedrībā. Bet stutes un pīlāri, namu cēlāji un centienu finansētāji lielā vairumā bij kārklinieki. Nevien pašā tautiskās atmodas laikā, bet vēl beidzamos gados pirms kara bieži gadījās tā, ka papus gāja Latviešu biedrībā un bij viens no dedzīgākajiem runas vīriem un Friča Veinberģa balstītājiem, bet kundze sagājās tikai ar vācu madāmām un tikai pie tām gāja kafeju dzert un tamborēt. Sarunas valoda mājās bij vācu, uz galda obligātoriskā „Gartenlaube“ vai „Das Buch für Alle“, bērni skolā ticības mācību mācījās vāciski, kad tā jau sen vairs nebij obligātoriska, ko var ieskatīt par pirmo nepārprotamo kārkklietības pazīmi. Tautiešu kundzēm, kā politiskā un sabiedriskā dzīvē nekaitīgām un nenozīmīgām, pieeja vācu familijās bij daudz vieglāka. Ļoti bieži tās pašas bij vācietes vai arī no familijām, kuŗas turējās par vāciskām. Tās bij tās istās kārklu vācietības sējējas un audzētājas latviešu pilsonībā. Priekšgalā kārkklietības „centieniem“ gāja Jelgava, Rīgas jūrmala, bet it sevišķi Āgenskalns, madāmas Eīķ un Birkļ iemīlotā dzimtene.

Kungiem, sevišķi ar latviskiem uzvārdiem,

vācu aprindās iekļūt bij grūtāki nekā kaķim iz-
list caur adatas aci — arī tad, ja, kā tas tik bieži
gadījās, viņi pārkrustījās vācu vārdā vai to pašu
latvisko sakroploja tā, kā ķīniete savas kājas.
Deglava romānos var palasīties, kāda pazemošana
un nerrastības viņiem bij jāiztur gar vācu durvīm
ložņājot. Aiz dūsmām un spīts viņi stājās iekšā
Latviešu biedrībā, kur varēja latviski iešmorēt,
dziedāt tautas dziesmas un ar to parādīt, ka lat-
viešu kultūra nav nemaz zemāka par vācu, bet
Latviešu biedrības klubs nestāv pakaļ kaut kādai
Musei, Klosteņa vai Jāņa pagrabam. Bet tautiskie
centieni nesaistījās tikai ap šādām „idejiskām”
lietām vien, viņiem bij arī tīri konkrēti saimnie-
ciski un sabiedriski mērķi — piem., organizēta
konkurence un sacensība pilsētu pašvaldības ie-
stādēs un uzņēmumos, ko vācieši sīkstī turēja sa-
vos nagos.

Neskatoties uz tautisko centienu tukšo pusi,
Jansons piešķir viņiem ievērojamu nozīmi tautas
kultūras attīstībā un atrod tur daudz cienijama
un slavējama.

Vispirms jau tautisko censoņu personībās pa-
šās. Starp tautiskuma ideologiem nav neviena,
kurā Jansons nesaskatītu kādu teicamu īpašību.
Vispār, viņa attiecības pret tiem ir pilnīgi pozi-
tīvas, visuzmanīgāk viņš meklē, kur būtu iespē-
jams izcelt viņu nopelnus. It sevišķi augssti Jan-
sons vērtē Valdemāru, saprotama lieta, tāpēc, ka
tas tik daudz neaizrāvās dzejiskās tautiskās illū-
zijas, bet turējās uz reālas zemes un vispirmā kārtā
domāja par praktiskiem dzīves jautājumiem
un vajadzībām. Pats viņš sevi sauca par kosmo-
politu — tā tad tai vārdā, kurā pārējie, dzejiski
apgarotie censoņi ieraudzīja lielāko noziegumu
pret tautisko lietu. Ne no tautiskā, bet no vispār-
cilvēciskā stāvokļa viņš cīnījās un kaņķoja par
latviešu likteņa vieglināšanu. Latviešu plašāku
šķiru materiālā labklājība, pirmo nepieciešamo
brīvību un tiesību iegūšana, visas nederīgās Bal-
tijas kārtības sagraušana stāvēja viņa program-

mas pirmā vietā — valoda un tautības jautājums viņam nāca tikai kā trešais vai ceturtais punkts.

Bet Jansons ciena arī tos censoņus, kas galvenā kārtā domā tikai par savas tautības un valodas godā celšanu. Te viņam pirmā vietā stāv Kronvalda Atis. „Teit nu savu roku pie darba lika ideālais latviešu skolotājs un audzinātājs Kronvalda Atis, kuņš ar sirdi un dvēseli ticēja savas tautas attīstībai un gaišai nākotnei un caur savu aizgrābtību un dedzību aizrāva visus savus klausītājus sev līdzī. Kronvalds cerēja un domāja tikai par to, kā latviešiem atvērt kultūras pasauli; tādēļ arī viņš tagad meklēja augšā sen aizmirstus latviešu vārdus un gudroja visādus jaunatvasinājumus gan pēc lingvistiskiem likumiem, gan arī bez viņiem, lai tikai latviešiem būtu ko apzīmēt līdz tam svešus, nepazīstamus jēdzienus un tie varētu apzinīgi ņemt dalību pie vispārīgās kultūras dzīves. Savus jaunatvasinājumus Kronvalds kala kā cietus naudas gabalus, ar kuņiem latvieši nu varēja iemainīt sev Eiropas civilizācijas panākumus un gara darbus; šie jaunie vārdi gluži organiski tika uzņemti latviešu valodas sastāvā un sāka cirkulēt rakstniecībā un dzīvē. Neapgāzams pierādījums nu bij dots, ka latviešu valoda ir bagāta un elastīga diezgan, ka viņā iespējams iztulkot ir sadzīves sakarus, ir izlikt zinātnes rezultātus un domu slēdzienus, ir liegu dzejoļu skaņas, ir veselus pasaules uzskatus; bez tam fakts, ka šie jaunie vārdi pārgāja tik ātri tautas kopīpašumā, izrakstīja visjaukāko liecību latviešu dziņai no veciem māņiem tikt ārā pie jaunlaiku gaismas.“

Arī tautiskās dzejas vērtība Jansonam nepatika apslēpta. Piem., par Ausekli viņš raksta šādus ditirambus:

„Un tad nu vēl latviešu rakstnieki un dzejnieki pēc vārdiem un gleznām pa nogrimušo tautas dzeju un teiku slāņiem rokot atrada tur tādas mirdzošas, krāšņas bagātības, ka acis apžilba un sirds ietricējās: vai kāda teiku karaļa glāžu pils teit šķitās sendienās staltojusies un tad piepeši

gāzta dziļumos, kā no zemes trīces sadragāta! Svēts un augsts pienākums likās esam šos senlaidu dārgumus celt gaismā un rādīt tautai, kuŗa līdz šim kā pelnrušķīte bij tikusi apsmieta un pulgota, kādi dzejas daiļumi, kādas gara atjautas tai piederējušas pagātnē un pieder vēl tagad. Šis senatnes piemiņas, kuŗas liecināja par latviešu gara dzīvi un gara spēkiem gadu simteņu tumsai un vaidiem cauri, šī tagad atmodusies spirtā censībā pēc jaunas gara gaismas vēl vairāk sajūsmināja un pārliecināja latvju izglītības darbiniekus, ka viņu mazai tautiņai ir tomēr sava nākotne lielu, slavenu kultūras tautu vidū!“

Ar tādu pašu jūsmu Jansons atsaucas par Juri Alunānu, Spāģi, Biezbārdi un „Pēterburgas Āvīzēm“. Dziļa vēsturisku notikumu un tautu psiholoģijas izpratne izmanāma „Vanema Imantas“ teikas un viņas nozīmes raksturojumā. Šī teika nodereja kā labs aģitācijas materiāls 70-to gadu cīņās pret pēdējām dzimtlaiku atliekām Latvijā. Nav no svara, ka viņa aiztapināta no kaimiņiem igauņiem, pie kam pat varoņa vārds palicis negrozīts. Simtiem ir šo ceļojošo teiku sižetu, ko viena tauta aizgūst no otras, izveidodama un noskaņodama savai nacionālai īpatnībai, savam laikam un apstākļiem piemērotā veidā. Latviešiem pašiem trūkst plašas episkas izdomas, viņiem ir gan pasakas, īsi, asprātīgi nostāsti, bet nav sakarīgu varoņteiku kā indiešiem, krieviem, vāciem, somiem un igauņiem. Gluži dabiskā kārtā viņi piesavinājās un padarīja par savu īpašumu senu stāstu, pēc kāda dzinās viņu fantazijas spraigums tai laikā, kad vairs nepietika skumju lirisku melodiju, bet vajadzēja dzejas, kas vienotu un apgarotu kopējai jūsmu romantikai. Jansons to izteic šādi:

„Šī jaunā senču teika ir visa mūsu toreizējo palāvību un cerību altāris, kuŗš tika salikts un uzcelts no vairākiem akmeņiem. Tā kā bez kādiem ideāliem un nākamās laimes sapņiem nevar būt nekādi vispārējie centieni, nekāds spars un

entūziasms, tad uztrauktie latviešu prāti ņēma savai saistītai fantazijai vielu iz tālās miglains senatnes. Šinī tukšā plašumā varēja latviešu iedomas klīst un lidot, nekur nepiespiezdamās un neatdurdamās pie kāda smaga sabiedriska problēma no tagadējās dzīves īstenības, tur nu varēja izrotāt šos dzīves sapņus ar burvīgu spožumu un radīt garā sev laimes pasauli ar visādiem krāšņiem jaukumiem un nebeidzama prieka brīžiem, — tālu, tālu prom no tagadējās ikdienišķās dzīves ar visām raizēm un grūtībām, ar visiem nelāgumiem un ļaunumiem! Šīs nenateiktās gaidas un uztrauktās jausmas mūsu toreizējie dzejnieki un rakstnieki savos toreizējos dzejoļos un apcerējumos pārvērta par kaut ko no visiem sajūtamam un apzināmam; no daudzajām drukātām teiksmām un fantazijām, no šur tur pa laikrakstiem izsvaidītiem pantiņiem un gabaliņiem radās vesels aizraujošs kopiespāids, un no maldīgās sapņu dzejas smēla mūsu naīvie latviešu lasītāji stipru, palāvīgu ticību savas reālās dzīves mērķiem. Par kaut ko lielisku un varenu paspēja mūsu Auseklis un Pumpurs izstaltot un izpušķot mūsu tukšo senatni un viņu dzejas virknes apvijās un aplapoja to kā efeju stīgas satrūdējušu koka stumburu. Zināms, viņi koklēja un skandināja tikai to, ko tie paši no visas sirds jūta un cerēja; starp latviešu zemniekiem viņi bij auguši un paši izcietuši un izbaudījuši savas tautas sūro likteni, un tā viņu aizskartā pašapziņa, viņu sāpinātās jūsmas dzesēja savas brūces pie šī fantazijas avota senču pagātnē, viņu rūgtums un žēlums par nebrīvo, netaisno tagadni cēlās pāri un meklēja sev mieru jaukos sapņos par kritušiem varoņiem, par savu virsaišu pilīm, par toreizējo latviešu netraucēto laimību un brīvību.

Nav jāaizmirst, ka tas rakstīts, vismaz drukāts tai pašā gadā, kad Jansons rakstīja arī Latviešu Sociāldemokratiskās Strādnieku Partijas programmu. Vajaga būt prātā mazliet aprobežotam, lai te saskatītu kaut kādu tautisku svētumu

zaimošanu. Drīzāk jau otrādi. Tagad to visu pārlūkojot, tur atrodam pat nepieļaujamu kapitulāciju tautiskās censoņības priekšā. Spriežot pēc Jansona jūsmošanas, pirmie latviešu marksisti-intelligenti paši vēl nav bijuši gluži svabadi no tautiskās romantikas plūsmas. Ari objektīvi novērtējot un atzīstot pirmo censoņu nopelnus un visas kustības progresīvo raksturu, nevajadzēja piemirst, ka no paša sākuma tai līdzī virzījās nepārprotami reakcionāra tendence. Sasliešanās pret vāciešiem un dziļa nolocišanās patvaldnieciskā krievu carisma priekšā, tā taču bij vairāk nekā tikai politiska novitāte, kuŗai krievu progresīvā intelligence sen jau tikusi pāri. Censoņi idejiski nesaistījās ar šo pēdējo, bet ar panslaviskajiem reakcionāriem krievu muižniekiem, kam Krievijas mazo tautu patstāvīgā kultūra vismazāk atbalstāma. Praktisku palīdzību tautas tiesību iecīnīšanā gaidīja no augstās valdīšanas un viņas čīnavniekiem, kas vāciešiem taču bij desmitkārt vieglāk pieejami nekā verdziski padevīgajiem latviešu tautībniekiem. No vilka bēgdami, viņi iekrita lācim nagos. Jo drīz vien sākās rusifikācijas sistēma un krievu klaušu laiki, kas latviešu tautību vajāja un nospieda vēl vairāk nekā vācieši. Jansons nepiemin ari to, ka tautiskā atmoda viņas idejiskā daļā radusies zem vācu reakcionārā romantisma iespaيدا. Lielā mērā tā bij tikai tīri literāriska kustība, tāpēc viņa ari nepaspēja izveidot nekādu noteiktu kultūras programmu. Pirmajiem reālpolitiķiem no skatuves noejot, centieni arvienu vairāk ievirzījās tukšu fražu plūsmē, līdz beidzot galīgi pazaudēja katru dzīves virzītāju spēku.

Liekas tomēr, ka pārmērīgā censoņu cildināšana Jansonam bijusi vairāk tikai stilistiskas dialektikas paņēmiens — lai pret censoņu spilgtumu jo labāk parādītu epigonu pliekanību un pamatotu sava paša kritikas un visas jaunās strāvas vēsturisko nepieciešamību. Tautiskās kustības izvīršanas procesu un tā iekšējos cēloņus viņš at-

Liepājas ģimnazistu pulciņš 80-to gadu beigās. 1. rindā pirmais no labās — J. Jansons; aiz viņa, kājās — Fr. Roziņš

Maskavas studenti 90-to gadu sākumā. No kreisās: 5. rindā sestais — J. Jansons, 2. rindā sestais —
Simanis, 1. rindā otrais — Sumbergs, 1. rindā trešais — M. Valters

tēlojis nesalīdzināmi labāk kā Teodors un citi pilsoniskie literātūr- un kultūrvēsturnieki.

„Tā jau bij jauka, valdzinoša illūzija, bet ja tai visu prāti un domas nodevās un pieķērās daudz vairāk nekā īstai dzīves cīņai, tad arī pievilšanās un maldīšanās ir neizbēgama. Šī fantāzijas rotaļa jau nekādi nevarēja noderēt par rādītāju uguni, kas starotu pretim kā ejama ceļa mērķis; tā bij puslīdz tikai tāds ziepju burbulis, kas pa gaisu laizdamies drīz vien saplaka un kuŗu tīri pa niekiem izpūlējās notvert mūsu tautieši. Un tā tad arī iznāca, ka šī pārmērīgā senatnes daudzinašana un cildinašana stipri vien sajauca tikai uzstādāmo centienu programmu, aizkavēja izstrādāt derīgu cīņas taktiku, atņēma par velti tik daudz spēkus vai novadīja viņus sāņus, pārklāja kā ar miglu patieso lietu stāvokli un neļāva pārredzēt pareizo faktisko sadzīves gaitu.“

Visa šī pārliedzīgā senatnes apjūsmošana neizmigloja vien tagadnes reālo īstenību, bet arī patieso senatni. Teikā tēlotā brīvā un laimīgā latviešu tauta pirms vācu ienākšanas Baltijā patiesībā eksistēja tikai karsto patriotu iedomās. Protams, nekādus mežonius vācieši te vairs neatrada priekšā, bet gan pirmatnējās ciltis tai attīstības pakāpē, kad no medniecības pāriet uz zemkopību. Viņām bij jau sava izkopta valoda un bagāta liriska dzeja, viņas prata pagatavot darba rīkus un ieročus. Taču par kaut kādu brālīgu vienprātību un svētlaimību pēc Ruso un citu veco romantiku parauga runāt nebija vietas. Šīm ciltīm tāpat bij savi virsaiši, sava turīgā kungu-bajāru šķira un savi kalpi-gājēji, viņas ķildojās savā starpā, apkaŗojās un laupīja, kur varēdamas. Restaurēt seno, iedomāto iekārtu tagadnes apstākļos bij iespējams tikai dzejiskā fantāzijā, nevis patiesībā. Un tāpēc arī notikās, ka tautisko centienu laikos pie mums drīz vien ārējā, dekoratīvā puse ņēma pārsvaru par iekšējo, reālo saturu, ka pārmērīgais tautiskums ienesa visgaŗām mūsu atklātā sadzīvē tukšu, paviršu nenoteiktību. Tagad iznāca

tā, ka vienkopus gāja un pat no vienāda svara likās latviešu mītoloģijas viltošana un pilsoņu tiesību iegūšana, jaunas ortografijas nodibināšana un saimnieciskā jautājuma izšķiršana, zaļumu sarīkošana ar tautas dziesmām un tautas interešu aizstāvēšana, tautisku šarlatānu runas un nopietnu vīru darbi... Pārmērīgā dziedāšana tika par nedziedināmu vispārēju sērgu, kad par „tautisko centienu“ saturu uzskatīja vienīgi un tikai četrbalsīgu dziedāšanu... Runu turēšana izvērtās nu par apnīkstošu, nepanesamu modes lietu, par dumju, smieklīgu ķēmošanos, no viena Latvijas gala līdz otram tagad runāja runas pēc runām. Pa priekšu runas pie mums uznāca izrikojumos, tad jau arī drīz vien ģimēniskās godībās, kā krustabās un bērēs, bet pēc tam jau visur, gan krogos un mājās pie visām lielākām dzeršanām... Bez jebkādam domām un satura, bez kādas jēgas un loģikas teit mala un atkārtoja visādas sagrābstītas frazes un teicienus, teit melsa un stomījās, līdz iztika malā uz kaut kādu glupu toastu un tad varēja saukt atkal „augstas laimes“, ka tur vai ausis bij jātur ciet... Nopietni un cēli ideāli tika nu par tukšu fražu švindeli, visa mūsu agrākā cīņa par savas tautas kultūras tiesībām izvērtās par neglītu bramēšanos un ākstīšanos.“

Raksts acīm redzami palicis nenobeigts. Jau nākamais 1905. gads ierāva Jansonu politiskās dzīves un revolūcijas cīņu mutuļos, kur nebija vietas plašākai kultūrvēsturiskai apcerei. Ja viņam izdevies nobeigt savu iesākto darbu par 90-tajiem gadiem, bez šaubām, tajā viņš būtu sniedzis pārskatu par tautiskā epigonisma loģisko turpinājumu latviešu sadzīvē līdz 1905. gadam un pāri tam. Tad tiktu redzams, kā sākumā žīrgtā progresīvā un demokrātiskā ideja, laikiem, apstākļiem un cilvēkiem grozoties, izvirta un izvērtās savā tiešā pretmetā, palika par vismelnākās un stūrgalvīgākās reakcijas ieroci cīņā pret tautas vairākuma labklājību un viņas prasījumiem.

Tautiskā urjavošana un patriotisku dziesmu

taisīšana drīz vien apklusā — Jansons pats 1893. gadā tai bij devis nāvīgu triecienu. Pārējo novāca laiks un sabiedriskās attīstības spēki. Bet kaut ko no pirmo censoņu ticības un pirmo epigonu prakses piesavinājās tālākie pēcteči. Vācu baroni krievu pristavu, zemniekietu komisāru un gubernātoru palīgu uniformās galīgi apklusināja tautiskā trokšņa taisītājus. Rusifikātoru ķepa aizvien smagāki nogula uz latvju tautas kamiešiem. Neviens slavofilu draugs neteica, ka tas slikti darīts un nesteidzās apspiestai tautai palīgā. Tagad spieda visām tiesībām apbalvotā likumīgā vara, tai pretoties būtu lielākais neprāts. Un bez tam biedrību klubos un runas vīru sapulcēs augušie tautieši taču nebij nekādi revolucionāri, pat ne protestanti. Augošai pilsonībai radās savi ideologi, tie paņēma no tautisko centienu archīviem to principu, ka krievu valdība ir latviešu labdare, tāpēc cienījama un klausāma, lai ko viņa no mums prasītu. Daudzi tautieši, kā piem., Fr. Brīvzemnieks, labprātīgi nodevās pārkrievotāju dienestā, nopietni centās izpelnīt činas un ordeņus un tikai lika klīst nenoteiktām baumām, ka kaut kur un kaut kā viņi tomēr rūpējoties arī „tautas labā“. Par tautiskās pilsonības vadītāju un tautisko centienu vienīgo mantinieci sevi pasludināja Rīgas Latviešu biedrība. Viņas zālē gar sienām vēl šodien karājas censoņu ģimenes, bet jābrīnās, ka viņas vēl nav aizgājušas prom no turienes un pametušas atpakaļ tikai tukšus rāmjus ar parakstiem. No censoņu gara šai biedrībā jau gadu četrdesmit nav palicis vairs ne tas niecīgākais mazumiņš. Pēc dienlapistu un jaunstrāvnieku kustības un it īpaši pēc Sociāldemokratiskā partijas nodibināšanās bagātā namu, krājkasu, tirgotāju un lauku lielo īpašumu buržuazija galīgi norobežojās no tautas apakšējiem slāņiem, it sevišķi jau no strādniecības. Māmuļa izvērtās par īstu reakcijas cietoksni, ko iesturmēt velti nopūlējās pat tā saucamā „liberālā“ pilsonība ar Plutu Vili un Arvedu Bergu priekšgalā. Par vi-

ņas dabisko vadoni izkūņojās Fricis Veinbergs. Kaut kur iztālēm, vairāk pie lauku gruntniecības kā pilsētu namsaimniekiem turēdamies, no sākuma vairāk jaun nacionālistiski-liriski jūsmodams nekā praktiski organizēdams, viņam asistēja mācītājs Andrievs Niedra.

Deviņpadsmito gadu sākumā tautiskā kustība jau pilnīgi bij izvirtusi veinbergismā. Veinbergisma programma no agrākajiem miglainajiem centieniem atšķīrās ar savu noteiktību un skaidrību. Nekādam jūsmu romantikai tur vairs nebija atstāta vieta. Viss ar advokātisku precīzītāti salikts pa punktiem un paragrafiem.

Tauta, tā ir turīgā pilsonība un gruntniecība, viņas vadoņi — visas tautas dabiskie vadoņi. Zemākie slāņi aktīvas politikas nespējīgi un necienīgi, viņu pienākums klausīt vadoņiem un izpildīt to rīkojumus.

Nacionālā lieta — tā Veinbergs pārdēvēja tautisko lietu — prasa, lai tauta, t. i. turīgā pilsonība, būtu bagāta un stipra. Galvenais sabiedrisks līdzeklis tikt pie tā — kredītbiedrības un krājkašes, no kurām mazo ļaužu noguldījumus pilsoņi aizņemas namu celšanai pilsētās. Nekustami īpašumi un solidi veikali ir tautas un nacionālās lietas pamats.

Uz šī pamata tauta turpina pirmo tautisko censoņu aizsākto cīņu pret savu vēsturisko pretnieku, vietējiem vāciešiem. „Cīņa“ norisinās pilsētas domju vēlēšanās. Katrs vāciešiem atkarots domnieka krēsls ir ieguvums tautai, bet pilsētas valdes locekļa amats jau visas nacionālās lietas uzvara. Tāpēc vairot balsotāju resp. namīpašnieku skaitu nozīmē vest latvju tautu pretim labākai nākotnei.

„Cīņai“ jānorisinās absolūtās lojālītes un likumības robežās. Tautas dzīvības un nāves jautājums ir neaprobežota likumu bijāšana un bezgalīga padevība cara troņa priekšā. Kā no nāves jāasargas, lai tur augšā nerastos ne mazāku aizdomu ēna par mūsu patriotisma trūkumu.

Tāpēc izlietojami visi līdzekļi, lai apkarotu un izskaustu katru dēmodratisma strāvu pilsonībā un ārpus tās, katrs ieskats, kas nesaskan „ar to no mums aizstāvamo lietu.“ Par sociāldēmodratisko strāvu nemaz nav ko runāt. Tā pēc likuma neatļauta, tā tad noziedzīga un iznīcināma. Katra godīga pilsoņa pienākums palīdzēt žandarmērijai un slepenpolicijai atrast atsevišķus sociālistus un viņu perēkļus un ziņot attiecīgā vietā par viņu darbiem, kur vien kas uzzināms.

Jo ikvienam istam latvietim iespējams tikt uz augšu tikai „caur“ godīgu darbu, noguldot savus ietaupījumus latviešu krājkasē, līdz beidzot arī viņš pats var cerēt aizņemties no turienes trūkstošo kapitālu, tikt pie sava nameļa un tā iegūt pilsētas vēlētajā cenzu. Vienīgi tā un nekā citādi kopjama nacionālā lieta. Sociālisti visi ir sliņķi un blēži, kas dzīvo no strādniekiem izmānītiem grašiem, bez tam vēl viņi ir žīdu, japaņu u. c. nopirkti un par svešu naudu tautas ienaidnieki...

Apmēram tādu pašu jaunacionālisma programmu Andrievs Niedra sarakstījis lauku saimniekiem. Tiem arī bij jātiek tik bagātiem, ka spētu atpirkt vāciešu parādos kritušās muižas un pašiem tikt par muižniekiem, kā to jau Māteru Juris bij sapņojis.

Protams, mans veinbergisma tēlojums ir mazliet karikatūrisks, bet tomēr ieturēts Jansona garā. Taisni tā viņš būtu tēlojis tautisko centienu deģenerācijas procesu. Bet pēc 1905. gada viņš tautiskās atmodas tiešos turpinātājus mazliet palaida no acīm, lai uzmanīgāk sekotu kādai citai latviešu pilsonības grupai.

Māmuļas aprindas bij par šaurām, lai strauji augošā latviešu pilsonība visa tur ietilptu. Māmuļnieki paši bij nodrošinājuši savas pozīcijas un nebūt nevēlējās, lai pārāk plašas jaunpilsoņu masas tur saplūstu iekšā. Pie reizes viņi itin labi varēja saprasties arī ar tiem pašiem saviem vēsturiskajiem pretniekiem vāciešiem. Kas vien no turienes atlēca vai bij atlupināms, tas ieripoja viņu

personīgās kabatās. Tā dabiskā kārtā pašā pilsonībā izauga jauna konkurences grupa ar Bisseņieka veikaliem un „Dzimtenes Vēstnesi“ centrā. Ari tur bij viri, kas tāpat vēlējās tikt māmuļas varas vīros un pilsētas domē. Ari viņiem bij nauda un pats lielākais un izplatītākais laikraksts Latvijā. Māmuļnieki un veinbergisti 1905. gadā bij tā sakompromitējušies „lielā pūļa“ acīs, ka pēc tam nekad vairs īsti neatzēla. Pamazām viņi izvērtās par savādu melnsimtniecisku erēmitu kliķi, kuŗā materiāli turējās tikai ar savu daudzo kasu palīdzību un sabiedriski no vāciešu žēlastības. Morāliski šie tautieši jau sen bij pieskaitīti bijušiem ļaudīm. Uz viņu rēķinu, ar Ekonomiskās sabiedrības veikalu un savas preses piepalīdzību, izcēlās tā sauktā „liberālā opozīcija“. Valsts Domes vēlēšanās un vispār latviskā politikā viņa pamazām iekaroja noteicējas lomu. Protams, ari tā bij stingri nacionāla, tikai bez veinbergisma tiešajām tautiskajām tradīcijām. Aiz konkurences konjunktūras viņa sākumā, salīdzinot ar māmuļniekiem, patiešām bij mazliet tā kā liberāla. Bet kad veinbergisms bij galīgi nostumts pie malas, tā pievāca ari viņa principiālo platformu un politisko ētiku un vispār izveidojās par cienīgu Veinberģa mantinieci. To Jansons neizlaida no acīm, līdz pat sava mūža beigām atmaskodams un apkarojams, kā to savā laikā un kopā ar citiem jaunstrāvnīkiem bij darījis 90-tajos gados tautiskā epigonisma laikā. Strādnieku kustību vadīdams un aizstāvēdams, viņš allaž meklēja tās stiprāko un bīstamāko ienaidnieku.

Mēs nevaram ļaunajam liktenim piedot to, ka viņš nepielāva Jansonam sekot tautisko centienu tālākai pagrīmesšanas gaitai pa dažādiem raibiem posmiem. Piem., kā Fr. Veinberģs okupācijas laikā atkal izlīda no savas kurmja alas, kur 1917. gadu revolūcija to bij nodzinusi, un sirdīgi līdzēja vietējiem vāciešiem nolikt Latviju zem Viļuma zābakiem. Ari līdz tādām konsekvencēm nonāca tautiskie centieni un ari to iespēja „nacionālā lie-

ta"! Un atkal, ka vajadzēja nodibināties taisni neatkarīgai dēmonratiskai Latvijas republikai, lai Veinberģa spoks parādītu to pašu nacionālisma principu, nacionālās politikas un neatzīto dabisko vadoņu diktatūras sapņu veidā! Kas visu to tagad pārredzēs ar Jansona tālo skatu un attēlos viņa dzelošām krāsām? Kas visu to vedīs sociālās un politiskās loģikas sakaros un pēc savas kritikas sekstanta uzzīmēs latviešu proletāriātam nemaldīgu orientācijas schēmu visu šo notikumu jūklī?

Latvju strādniecības publicistikā Jansonam vietnieka nav.

2. 1905. gads un reakcija

Ar 237. numuru 1905. gadā Jansons uzņēmās „Dienas Lapas“ vadišanu. Lasītājiem viņš sniedz šādu paskaidrojumu:

„Zem šīs dienas numura kā redaktora parakstu lasītāji atradis manu vārdu. Šinī pašā „Dienas Lapā“, kur priekš 12 gadiem parādījās manas „Domas par jaunlaiku literatūru“ un mana atbilde „Mūsu vecai paaudzei“, man tagad ir lemts stāties lasītāju priekšā kā atbildētājam redaktoram. Kas pazīs manu pagātņi un kam nebūs sveša mana tagadējā darbība, tas vairs nejaūtās, kāda programma būs „Dienas Lapai“.

No vairākām pusēm (it sevišķi no vācu laikrakstiem) „Dienas Lapa“ tiek daudzīnāta kā sociāldemokrātu orgāns. Uz to mums jāizskaidro, ka „Dienas Lapai“ nav vēl tas gods būt par „Latviešu Sociāldemokratiskās Partijas“ oficiālo orgānu, — jo par tādu paliek arī vēl turpmāk „Cīņa“, — bet to mēs solām klaji, ka „Dienas Lapa“ droši un stingri aizstāvēs it visas strādnieku partijas intereses un viņas centienus pēc labākas, laimīgākas nākotnes. Mūsu brīvais vārds modinās visus, kas vēl verdzības miegā snauz, tas sauks visus apspiestos uz cīņu par savām tiesībām, tas vēstīs tautas brīvo nākotni. „Mums asais ierocis būs spalva, Un taisnība mums vairogš drošs“ — lielā atsvabināšanas cīņā, pie kuŗas mēs visiē spēkiem grībam strādāt. Un tagad pie darba — uz priekšu!“

Revolūcijas kustība bij pilnā gaitā un Jansons viņas pirmajās rindās. Tur nebij laika ilgām pārdomām un plašiem kultūrvēsturiskiem vai literāriskiem apcerējumiem. Pienākums Jansonu sauca uz ielas, kur uztrauktam ļaužu pūlim šad un tad bij pasakāms kāds norādītājs vai drošminātājs

vārds. Ja izdota streika parole, tad bij arī jāskatās, ka tā tiek konsekventi izpildīta — to prasīja revolūcijas pašas intereses un partijas prestižs. Jansons nevarēja nosēdēt redakcijā vien, viņš nebija tikai žurnālists un teorētiķis, bet revolūcijas kareivis, kas aktīvā cīņā piepildīja to, kas partijas rīkojumos un „Dienas Lapā” proklamēts. Jansons bija visur, kur strādnieku masām nepieciešams autoritatīvs vadītājs un organizētājs. Pārdaugavas fabriku rajonos, Grīziņkalnā, partijas sapulcēs, Federatīvās Komitejas sēdēs — visur bija redzama Jansona masīvā figūra, visur skanēja viņa aizraujošā, pārliecinošā runa līdzās Jāņa Asara gleznainai suģestijai un J. Ozola lietišķajiem konkrētiem darba norādījumiem. Šis Latviešu lielās revolūcijas triumvirāts pats par sevi prasās sevišķa apcerējuma. Mums šeit jāpaliek tikai pie Jansona rakstiem viņējās slavenajās dienās.

„Dienas Lapu” viņš no liberālā pilsoniskā laikraksta tūlīt pārvērtā par Sociāldemokrātiskās Partijas oficiozu. Dienu pa dienu viņš sekoja revolūcijas gaitai, atsaukdams arī uz visiem tiem sīkumiem, ar kuriem sasaistās katra liela notikumu virkne. Visi šie, lielāko tiesu bezparaksta raksti paliek kā nepieciešams informācijas materiāls nākamam revolūcijas vēsturniekam.

No Jansona tā laika plašajiem apcerējumiem vispirms pieminams „Janvāra dienas”³⁶. Tas ir konspektīvs notikumu pārskats, revolūcija pirmā cēliena bilance, sajūsmas un dziļas uzvaras pārliecības pilna, ar nešaubāmu cerību, ka arī karaspēks turpmāk būs tautas pusē, un tāpēc panākumi droši. Mēs zinām, ka šīs cerības nepiepildījās, bet to laiku visi vadoņi domāja tāpat kā Jansons. Arī maldīga pārliecība tādos kritiskos brīžos ir paspējusi brīnumdarbus. Par Jansona revolūcionāru optimismu skaidru liecību nodod beigu rindas:

„Tautas brīvības cīņa prasa no mums tagad visus spēkus, mūsu asinis un mūsu dzīvību. Bet droši un liksmi mēs ejam šinī kaujā, jo tā nes uz-

varu un atsvabināšanu visai vārdzinātai, kalpinātai Krievijas tautai. Krāšņi uzaust revolūcijas rīts. Nav lielākas laimes dzīvē, nav nekas svētāks un augstāks pasaulē, ka stāt brīvības kapotāju rindās, cinīties un, ja vajadzīgs, arī krist zem sarkanā karoga. Uzvara tomēr pieder mums!“

Ari kādā citā raksta³⁷ izskan tas pats revolūcionārais entūziasms:

„Neaizmirstamus gaviļu brīžus pārdzīvo tagad visa tauta. Svētas šalkas iet caur visu sirdīm un visa Krievija nodimd no varenās brīvības apziņas. Tad lai atskan vēl un vēl reiz no miljonu krūtīm: Lai dzīo brīvā tauta brīvā Krievijā!“

Taču lielajām dienām nepietika ar gaviļošanu vien. Vietējie vācieši un pilnīgi viņu varā esošā krievu administrācija ar gubernātoru Zvegincevu priekšgalā izlietoja visus līdzekļus, lai kustību apspiestu pašā sākumā. Vācieši spiegoja, denuncēja, sūtīja baronu Meijendorfu uz Pēterpili lūgt kara stāvokli un ģenerālleitnantu Popenu par diktatoru, dibināja zēlbrīvības pulkus, kas palīdzētu gardavajiem uz ielas stūpiem uzturēt kārtību, bet slepenpolicijai un žandarmiem spiegot. Jansons bij pastāvīgi karā tikpat ar vāciešiem kā ar latviešu reakcionāriem. „Dienas Lapa“ polemizēja ar „Düna Zeitung'u“ un „Rīgas Avīzi“, atsaucā un izkliedēja melus un muļķības, propagandēja revolūcionāru drosmi, organizēja un vadīja dažādu sapulču un kongresu gaitas. Revolūcijas vilnis arvienu pieauga, augstāko pakāpi sasniedzams un visplašāk izplezdamies ap pagasta delegātu kongresa laiku. Birokratija bij nobiedēta, valdība pilnīgi galvu pazaudējusi — pats Zvegincevs lūdzās, lai atceļ kara stāvokli. Jansons varēja rakstīt³⁸:

„Mēs zinām, ka stāv atkal jaunas cīņas priekšā. Vēl vecā birokratiskā kārtība nav galīgi satriekta, vēl nav izklaidēti visi tumšie spēki, vēl nāks visādu varmācību uzbrukumi, — bet to mēs zinām cieši un droši, ka nākotnes uzvara pieder tautai. Vēl brāzīs bargas vētras, vēl svaidīs tau-

tas brīvības kuģi nikni vilņi, bet tas stūrēs droši uz priekšu un pār to mirdzēs viņa ceļa vadītājas zvaigznes — Krievijas apzinīgā proletāriāta šķiras kopapziņa, viņa biedrotais spars un nesalaužamā cīņas drosme, viņa skaidri un gaiši nospraustie sociāldēmokratiskie gala mērķi.

Kustībā pašā šie gala mērķi vēl nebūt nebij tik skaidri un gaiši saskatāmi. Lauku iedzīvotāju masas no visdažādākām šķirām traucās vēl pēc paša tuvākā, kam ar sociālismu tieša sakara nebūt nebij: padzina ienīstos mācītājus, izdemoļēja un dedzināja muižas, tramdīja un tvarstīja baronus. Pa telegrafu un pastu nekādas drošas ziņas ievākt nebij iespējams, tāpēc klīda fantastiskas baumas par revolūcijas spēkiem un milzīgiem panākumiem Krievijā. Pirmo uzvaru noreibums neļāva skatīties valējām acīm un samanīt draudošos mākoņus, kas pamazām savilkās pār saulaino brīvības dienu. Ari Jansona rakstā skan tas pats vieglais optimisms, kuŗu viņam mazdrusku vēlāk nācās tik rūgti nožēlot. Viņam nebij ne mazāko šaubu, ka revolūcijas nobiedētā muižniecība sapratīs vēsturisko momentu un pati labprātīgi atteiksies no savām privilēģijām. Par to viņš spriež šādā garā³⁹:

„Patlaban, kur šīs rindiņas tiek rakstītas, izšķiras Vidzemes muižniecības liktenis. Tagad atkarājas vienīgi no viņas pašas, vai tā pēdējā stundā vēl piekāpsies pret tautas gribu jeb, vēl pilnīgi apstulbota, gribēs uzturēt savu galīgi sabrukūšo varu un ies tad neglābjami savam postam pretim. Tā atrodas tagad bezdibena malā un tikklīdz tā speŗ nepareizu soli, tā gāžas tad atvarā.“

Vispār, baronu piedzīvojumi revolūcijas degpunktā Skrīveros un Koknesē nekur nav tik spilgti attēloti, kā vairākos Jansona rakstos. Pašā centrā te ir vēsturiskās Lielvārdes kaujas un kļūmīgās baronu atsvabināšanas apraksts⁴⁰:

„Sapulcētiem nāca pretim Vidzemes muižniecības sūtītais delegāts barons Rozens un barons Vofs. Te klaji visas tautas priekšā tas izskaid-

droja, ka uz Latv. Sociāldemokratiskās Strādnieku Partijas Centrālkomitejas pieprasījumu Vidzemes muižniecības konvents ceturtdien nolēmis: 1) spert visus soļus, lai bez kavēšanās tiktu atcelts kara stāvoklis un pastiprinātā apsardzība; 2) Vidzemes muižnieki nosolās, ka viņu muižās turpmāk vairs netiks turēti zaldāti, un ka tie darīs visu, kas vien viņu spējā stāv, lai novērstu kara spēka sūtīšanu uz lauku apgabaliem; 3) Vidzemes muižnieki apsolās, ka viņu piederīgie tūlī izstājas no brīvprātīga policijas dienesta. Bez tam barons Rozens vēl runāja dažus vārdus, ka Vidzemes muižniecībai jāmēģina ar tautu saprasties kopējā darbā.“

Taču jau trīs dienas vēlāk Jansonam nācās konstatēt, cik vieglprātīgi rikojušies revolūcionāri, noticēdami uz vārda kapitulējušo baronu delegātiem. Meli un nodevība gan arī pagātnē bijuši baronu politiskās cīņas galvenais līdzeklis, ar tiem viņi allaž rikojušies savu interešu labā Baltijas dažādo valdnieku laikos. Bet tik rupjā kārtā nodot un apspļaudīt savu goda vārdu viņi nekad vēl nebij paspējuši. Taisni pretī svētam solījumam, viņi darīja visu, kas viņu spējā, lai tiktu iecelts ģenerālgubernātors ar neaprobežotām diktatora pilnvarām, Latvija piedzīta pilna dragūņu un kazaku un visa atsvabināšanās kustība noslīcināta asinīs.

Vēl tomēr Sociāldemokrātija nezaudēja cerības uz galīgu uzvaru. „Var tūkstošu tūkstošiem nogalināt latviešu zemniekus un strādniekus, var visu Baltiju pārvērst par kapsētas postāžu, bet — miera tomēr nebūs, ja tautai gribēs ar varu atraut viņas izcīnītās brīvības“⁴¹. — 12. decembrī Fēderatīvā Komiteja izsludināja Rīgā ģenerālstreiku, lai protestētu pret patvarībām, prasītu solīto brīvību izvešanu dzīvē un aizkavētu kara spēka sūtīšanu. Taču streiks tika izjaukts, visa kustība apspiesta, latviešu revolūcionāri samesti cietumos, spīdzināti un nogalināti tūkstošiem, bet palikušie izklīdināti pasaulē — līdz nākamajam cēlienam

1917—1919. gadā, kad beigās pienāca vēstures tieša vārda lauzējiem, nodevējiem un latviešu tautas verdzinātājiem. Jansona pēdējais raksts „Dienas Lapā“ nobeidzas šādiem zīmīgiem vārdiem⁴²:

„Latviešu apzinīgā tautas daļa nekad nav rēķinājusi savā cīņā uz kādiem ārējiem faktoriem un apstākļu sagadišanos, tā paļāvusies vienīgi un tikai uz pašas tautas spēkiem un pašas tautas varonību. Tauta drīzāk ies bojā, nekā atlaidīsies no 17. oktobrī jau atzītām pilsoniskām tiesībām, bez kuņām tā nevar ne dzīvot, ne elpot, kā ari no tiem sabiedriskiem principiem, kādus tā pēdējā laikā izstrādājusi priekš vietējās sadzīves nokārtošanas. Tie viņas visi, kas savas gaidas un iegribas saista pie kazaku pīķiem un mašīnu lielgabalu stobriem. Var šaut veselu gadu no vietas, var visas Baltijas guberņas piebērt ar šrapneliem un lodēm, bet ar varu atdabūt atpakaļ veco kārtību, kāda tā bij pirms 17. oktobra, to nespēj nekāda pasaules vara.“

Tomēr tie bij tikai jauki vārdi un jau bez īstas pārlicības teikti. Pārāk skaidri jau katram redzams, ka cīņa pazaudēta uz visas līnijas. Baroni trakoja, atriebdamies par piedzīvoto kaunu. „Düna Zeitung'a“ uzgavilēja katram jaunam soda ekspedīciju asins darbam, „Rīgas Avīze“ nīrgājās par revolūcijas vadoņiem, kas nebij likuši pakārties, bet glābušies emigrācijā.

Jansons ari ārpus Baltijas nevarēja klusēt. Sociāldemokratijas legālos laikrakstos un „Cīņā“ nāca viņa raksti — nu jau par sīkām lietām un reakcijas trakošanu nelaīmīgajā Latvijā. Svarīgākie šajā laikā ir divi Jansona raksti sakarā ar „Latvijas moku kambaņi“⁴³ un „Baltijas soda ekspedīciju interpellācija“⁴⁴. Tās ir gleznas, kas nekad neizdzisis latvju brīvības cīņu un ciešanu vēsturē un latviešu proletāriāta atmiņā. Baltijas muižniecības zemiskums un riebeklība te parādās kā apoteozē, kā fokusa koncentrācijā, itin kā tāpēc, lai tikai nākamām paaudzēm nepalīktu piemiņā ari kāds gai-

šāks fakts no baronības varas laikiem. No visas tās šķiras, kas jau toreiz bij nolemta bojā ejai, bet ar aklību sista domājās latviešu tautu nu uz visiem laikiem dabūjusi zem papēža un dzīroja neapvaldītā liksmē.

Sakarā ar Priedkalna interpellāciju, Jansonam bij izdevība parādīt, kurp reakcija aizvirzījusi latviešu pilsonību un kas viņai vēl palicis pāri no revolūcijas iekārotās gara svabadības. Gaužam bēdīgas ainas te atvēra dažādu novirzienu avīzes. Jansona laikraksta pēctece „Jaunā Dienas Lapa“ bij palikusi rāma, tā drukāja tikai Domes sēžu stenogrammas, itnemas nemēģinādama no savas puses atspēkot junkuru melus un apgaismot interpellācijā minētos faktus. Dēmokratiski principi bij laba lieta, jo ar tiem varēja pievilkt strādnieku abonentus. Bet ja draudēja gubernatora uzliekamais 100 rubļu sods, tad jau labāk bij paturēt naudu kabatā. „Dzimtenes Vēstnesis“ bij konsekventāks, tas klaji norobežojās no „sociāldēmokratu nejēdzīgās aģitācijas“ un nostājās sīkgruntnieku un pelēko baronu pusē, lai gan savā laikā labprāt drukāja Fēderatīvās Komitejas ziņojumus un mitinājās no tām populāritātes druskām, kas krita no revolūcionārās sociāldēmokrātijas galda. „Dz. V.“ aprindas jau meklējās saprašanos ar „liberālajiem“ vācu muižniekiem un sargājās sacelt latviešos īgnumu pret tiem. Latviešu ložņas daba te atkal parādījās pilnā mērā — šie „liberāļi“ ar varu tiecās noskūpstīt to roku, kas nupat vēl viņus pašus kaustījusi un kuŗa ari nemaz netaisījās pastiepties preti. Šie ļaudis bij pilnīgi bez pašcieņas un ari bez politiskas sajēgas un instinkta. Viņiem likās, ka revolūcija ir satriekta uz mūžīgiem laikiem un nekad vairs nepacels galvu. Bet uz baronu pusi viņus vilka ari zināma interešu kopība. Jaunā latviešu buržuāzija sāka apjaust, ka strādniecība ar savām revolūcionārajām tieksmēm galu galā taču visu mantīgo kopīgais ienaidnieks bez nacionālas izšķirības. Tāpēc tika izgudrota famozā „tautas visko-

pus lieta", kuŗas autors bij nemirstīgi smieklīgais, prātā stipri aprobežotais Prātkopis-Juris Kalniņš. Šī „lieta“ kategoriski prasīja, lai Ekonomiskās Sabiedrības veikali bez ierunām tiktu atzīti par visas tautas kopīpašumu, bet par tautas ienaidnieku katrs, kas ar kaut kādām revolūcionārām idejām traucē mierīgu darbu un kapitālu uzkrāšanu.

Isti braucamā ūdenī reakcija bij ievirzījusi Frici Veinbergi. Viņš taču tagad bij tas gudrākais politiķis Latvijā, jo visu laiku pareģojis, ka tā lieta neies. Pat Pluttu Vilis un Arveds Bergs bij vieglprātīgā kārtā nejauši iepinušies kustībā un dabūja kādu laiciņu cietumā nosēdēt — šis nepatīkamais incidents izspieda Pluttem veselu brošūru („Etika“), kuŗā tas šķīstīdamies nolādēja sociāldemokratiju, kas viņu iegāzusi tādā ķībelē. Veinbergs viens bij palicis nemaldīgs, nemaldīgāks kā pāvests. Viņam bij tiesības celt degunu gaisā, un to viņš arī darija, katrā gadījumā līdz zemei nolocīdamies soda ekspeditoru priekšā. Nebij tāda briesmu darba, kuŗam viņš neaplaudētu. Soda ekspedīcijas pēc viņa domām darija vērtīgu darbu, tikai žēl, ka visus dumpiniekus tomēr nevarēja dabūt rokā, lai gan „Rīgas Avīze“ no savas puses uzcītīgi piedalījās meklēšanā un uzrādīšanā. „No blakts nekā cita nevar sagaidīt, kā tikai smirdēšanu,“ saka Jansons, un šajā vienā teikumā ir pateikts viss, ko viņš svešumā sajuta pret šīm vergu dvēselēm latviešu starpā.

Tomēr visskaļāki Jansona naidis izpaudās pret „mēreni liberālo“ „Latviju“ un viņas līdzstrādnieku Andrievu Niedru. „Nav latviešu birģelībā otra tik zema, mantkāriģa liekuļa kā šis rudbārzdainais jezuīts: 1905. gada vasarā tas par naudu birdināja asaras priekš muižniekiem un kapitālistiem, rakstot savas pudiem pārdodamās brošūras pret sociālistiem, bet revolūcijas dienās tas it nevainīgi gribēja ielavīties latviešu tautskolotāju kongresā; no baznīcas kanceles viņš prot sprediķot par dieva valstību un dzirdēt jau eņģeļus dzie-

dam, bet pēc pātariem tas pie baznīcas kroga ar čigāniem zirgus andelē; pie kapa viņš raudina vecas sieviņas par augšāmcelšanos, bet aiz kapsētas žoga tas nolīcis maisu ar kviecošiem sivēniem. „Latvijā“ Niedra vispirms ar piedurkni pārvelk sev pār acīm (viņam, lūk, „žēl“ esot!), bet tad atkal nāk tā „sivēnu kvieksšana“ un cerēšana uz skanošu pateicību no baronu puses, un viņš runā par soda ekspedīcijām tāpat kā par kādām zaķu vai pīļu medībām.

Visā laikmetā līdz pat 1914. gadam Krievijas politiskās dzīves centrā stāvēja Valsts Domes darbība un vēlēšanas. Bez faktiskā spēka, bez reāla iespaida tekošās dzīves gaitās, Valsts Dome un viss, kas ap to, tomēr bij ārkārtīgi ievērojams faktors aplūsinātā, bet neiznīcinātā tautu brīvības cīņā. Jansonam taisnība, ka revolūcijas iekarojumi nav atņemami un ka tauta nekad neatdos to, ko ar savām asinīm pirkusi. Domes vēlēšanas bij vislabākais masu organizēšanas un politiskās audzināšanas līdzeklis. Revolūcionāro domnieku runas laikraksti iznēsāja pa visām nomalēm, tās aģitēja vēl labāk kā pirmsrevolūcijas nelegālā propaganda.

Latvijas apstākļos šī vēlēšanu kampaņa visām četrām Valsts Domēm pieņēma sevišķi intensīvu raksturu. Tie bij gadījumi, kad sociāldemokrātija iespēja terorizētas un politikas pagurušās strādnieku masas atkal aktīvizēt, neļaut viņu šķiras apziņai galīgi aptumst pilsonības „liberālismā“, un pa ceļam atmaskot arī reakcijas izaudzēto renegātismu bijušās radikālās intelliģences starpā. Jansona literāriskajā darbībā Valsts Domes vēlēšanām piekrit ievērojama loma. Visplašākais viņa raksts par ceturtais Domes vēlēšanām ar virsrakstu „Par vēlēšanu platformu“⁴⁶. Protams, tur nav tikai sociāldemokrātu vēlēšanu platforma vien, bet iepriekš jau plašs apraksts par sabiedriski-politisko stāvokli Latvijā un dažādiem pilsonības nogrupējumiem pretim strādniecībai. Aplūkojis vispārējo politisko momentu

Krievijā, Jansons nāk pie slēdziena, ka Krievijas carisms nespēj pārveidoties par buržujisku monarhiju, par kaut cik tiesiski-kultūrālu valsti, ka pēc tās jācinās nevis reformu, bet revolūcijas ceļā. „Krievija nonāks atkal pie neizbēgamas revolūcijas krizes. Mēs jau, protams, nevaram pareģot, kad un kā tas viss būs, tikai par to neatliek vairs ko šaubīties, ka no tagadējā stāvokļa Krievijai cita izeja nestāv priekšā kā revolūcionāra katastrofa... Tagad mums stāv priekšā ilgstošs masu audzināšanas un organizēšanas darbs, mums neatlaidīgi jācinās par katru mazāko strādnieku šķiras atvieglinājumu un izbūvējumu, mums nemitīgi jālaužas soli pa solim uz priekšu un reizē ar to jāgatavojas uz mūsu lieliem, nākotnē izcīnāmiem mērķiem.“

Tajos laikos latviešu mērenāko sociāldemokratu un krievu maziņu starpā pastāvēja maldīgais ieskats, itkā revolūcionārais ierosinājums tautas masu kustībā varētu nākt no buržuazijas nemiera ar valdošo režīmu, itkā buržuazijas „opozīcija“ būtu dzinējs spēks Krievijas vecās iekārtas noārdīšanas procesā un nevis proletāriāta un zemniecības šķiru cīņās. Maldīgajam ieskatam par cēloni bij Valsts Domes sastāvs, kurā pēc sakropļotā un izķēmotā vēlēšanu likuma proletāriāta priekšstāvji iekļuva tikai aprobežotā, carismam nebīstamā skaitā, turpretī liberālā kadetiskā opozīcija bij reprezentēta daudz plašāki. Šī „viņa majestātes opozīcija“ nedomāja ne par kādu pastāvošās iekārtas grozīšanu revolūcionāra apvērsuma ceļā, bet par mierīgu un pamazītēju pārveidošanu ar runām Valsts Domē un parlamentāriski sasniedzamām, cara sankcionētām reformām! Latviešu sociāldemokratija ar Jansona palvu vēlēšanu priekšvakarā atmaskoja šo kadetisko ūtopismu un visu parlamentārisko cīņu atklāti apzīmēja vienīgi tikai kā līdzekli organizēt tautas masas nākamai nenovēršamai revolūcijai. Tomēr Jansons nenoliedza arī liberālās buržuazijas nozīmi sagatavošanās periodā vispā-

rējam apvērsumam un aicināja strādniecību balstot par to, kur pašas kandidātu izvest nav iespējams. Vēlēšanu platformā visas tās pašas prasības, ko sociāldemokrātija uzstādīja jau 1905. gadā un kuņas arvienu vēl palika neizpildītas: demokratiskā republika un demokratiskas vietējas pašvaldības, muižnieku privilēģiju atcelšana, plaša saimnieciska un politiska autonomija Latvijai Krievijas valsts sastāvā u. t. t.

Pie Domes vēlēšanām Jansons atgriezās vēl vienā rakstā⁴⁶. Neatlaidība šajā kampaņā izskaidrojama nevien ar to lielo nozīmi, ko sociāldemokrāti piešķīra vēlēšanām un Valsts Domes darbībai pašai, bet arī ar to, ka te bij itkā nolikta latvju strādniecības spēku skaitīšana un organizatoriskā stipruma pārbaude. Izrādījās, ka visi tie „liberālie“ pilsonības elementi, kas iepriekšējās vēlēšanās vēl zem 1905. gada iespaيدا balsoja par Ozolu un Priedkalnu, piecu sešu gadu laikā reakcijas atmosfērā jau paspējuši tiktāl „atveseļoties“, ka nodeva savas balsis „progresīvajam kņazam“ Mansirevam. Jansons savos pēcvēlēšanu rakstos⁴⁷ nesaudzīgi atmasko tiklab Mansireva „progresīvumu“ kā latviešu pilsonības tautas interešu „nodevējas lomu: „Visas liberālās „programmas“ un „reformas“ tikai bij priekš tam, lai, pirmkārt, uzkluptu Rīgas proletāriātam un atspiestu to atpakaļ un lai, otrkārt, latviešu birģelība varētu turpmāk — bez Veinberģa vidūtājības — ar vāciešiem noslēgt kompromisu nākamās Rīgas pilsētas domnieku vēlēšanās... „Dzimt. Vēstn.“ šmoki jau laizās vien, ka tad no bagāti klāta galda arī viņiem kādas drusciņas nokritis.“ — „Ciņā“⁴⁸ Jansons aicina arī strādniecību boikotēt „Dzimt. Vēstn.“ Kā zināms, no boikota nekas neiznāca, tikai Jansons pats sakrāja pret sevi tādu birģelības niknumu, kas drīz vien izlauzās ārā mums zināmos Jankava uzbrukumos. Ceturtās Domes pirmajai sesijai beidzoties, Jansons atkal ievērojamā rakstā „M ā k o ņ i k r ā j a s“ rezumē viņasniecīgos panākumus un tad, pārlūkodams vispārējo

stāvokli valstī, konstatē, ka briesmīgi jauni svarīgi notikumi un Krievijas dzīve tuvojas nenovēršamai katastrofai. Ka tā nāks lielā pasaules kara un tam sekojošās politiskās katastrofas veidā, to viņš, zināms, nevarēja paredzēt.

Vissvarīgākais no Jansona politiskajiem rakstiem sakarā ar 1905. gadu ir viņa „Baltijas revolūcija”⁴⁰. Sacerējums domāts kā atbilde pazīstamajam vācu pamfletam „Die Lettische Revolution”, kurā 1905. gada kustība attēlota galīgi saviltotā un karikatūristiski izkēmotā veidā. Izlietodams arī sava paša agrāko rakstu „Baltieši”, Jansons te koncentrēti, bet pārlicinoši, ar skaitļu, vēsturisku faktu un oficiālu dokumentu palīdzību pierāda, ka 1905. gada revolūcija nav bijusi nekāds mākslīgs darinājums un sociāldemokratisks aģitācijas sekas, bet izaugusi Baltijas sociālajos un politiskajos apstākļos. Jansons atsāk atkal no 60-jiem gadiem, soli pa solim sekodams zemes saimnieciskai attīstībai latvju tautas nacionālās pašapziņas un kultūras izaugumam, pierāda, ka vienīgais revolūcijas cēlonis ir neciešamie agrārie apstākļi, tautas beztiesības stāvoklis, muižniecības privilēģijas un terrors, krievu administrācijas neaprobežotā pakalpība vietējai baronībai, pārkrievošanas varmācības un citi spaidi. Konsekventi izvesta spaidu sistēma tad arī pacietīgo zemnieku tautu noveda tik tālu, ka viņa beidzot cēlās, grāba rungu un sociāldemokratiski organizētas pilsētas strādniecības vadībā mēģināja padzīt vergu kungus, kas vienmēr vēl domājās dzīvojam feodālisma laiku paradīzē.

Nekur citur neatrodam tik bagātīgi vienkopus savāktus datus par 1905. g. nemieru pirmajiem sākumiem, kā Jansona Baltijas revolūcijas vēsturē. Sākot ar japaņu karām mobilizējamo rezervistu nemieriem Cēsu apriņķī 1904. gada decembrī, visa kustība tūlīt instinktīvi vērsās pret vietējo muižniecību, un tikpat strauji tā no paša sākuma

tūlīņ stājās pret latviešu nemierniekiem pastāvot-
šās iekārtas un „kārtības“ sargu lomā. Šie pirmie
nemieri, muižu logu izdauzīšana, krogu, mono-
polu un vagonu demolēšana norisinājās pilnīgi sti-
chiski, acīm redzami pazaudētā kaŗa atmosfērā
un līdz ar to patvaldnieciskā troņa prestiŗa pa-
grimumā. Sociāldemokratijas orgāns „Cīņa“ tos
asi nosodīja, bet muiŗnieki steigšus griezās pie
gubernātorā ar lūgumu, sūtīt kaŗa spēku un slep-
policistus sociālistisko aŗitātoru izķeršanai.

Tālāko notikumu attēlojums janvāŗa dienās
un pēc tam vispārējos vilcienos jau zināms. De-
monstrācijas, streiki, pazīstamās peticijas, baznī-
cu nemieri, sapulces un kongresi ar viņu rezolūci-
jām un reformu prasījumiem — visas šīs, gan ti-
kai demokrātiskas, gan jau tīri revolūcionāras
tieksmes revolūcijas ievada posmā saplūda kopā
puslīdz chaotiskā plūsmē. Jānsons šo sareŗģīto
mezglu prot atšķetināt un parādīt, ap kādu vie-
notāju kodolu tas saistās. Pastarpām viņš pole-
mizē arī ar tiem biedriem, kas „Cīņā“ u. c. uzstā-
juŗies par mierīgu, „pasīvu“ pretoŗanos un pret
anarchistisku bruņotu cīņu. No Lielvārdes piedzī-
vojumiem arī viņš pārliecinājies, ka kaut kāda
platōniska cīņa ar baroniem nav iespējama, ka
„revolūcija nav ņacha partija, ko pie tējas glāzēm
nospēlēt, bet gan tautas cīņa par jaunu sabiedris-
ki-polītisku iekārtu, kas izkaŗojama ar masu bru-
ņotu sacelŗanos.“ Tomēr līdzekļi, kas nepiecie-
ŗami vienā momentā, var izrādīties pilnīgi nelie-
tojami otrā. Tāpēc 1906. un 1907. gada atsevišķās
ekspropriācijas un bojeviku terroru Jānsons at-
zīst par nederīgu un kaitīgu partijas organizāci-
jai. Tomēr —

„mūsu pretņiekiem pienāktos aplūkot Latvi-
jas Sociāldemokratijas disciplinējoŗo spēku, kuŗa
prata vareno tautas kustību vadīt zināmās robe-
ŗās un atturēt to no nevajadzīgiem varas darbiem.
Un ja arī daŗreiz gājusi necelā kāda reta miliŗu
lode, ja kādā vietā bez īsta iemesla uzliesmoja
viena otra ēka, tad nepiemirsīsim taŗu nekad, ka

šādi fakti ir tikai necīgs piliens pret asiņu un briesmu jūru, kādu vēlāk kontrrevolūcijai trako-
jot cariskā valdība un muižniecība plūdināja pār
Baltijas provincēm.“

Kā jau minēts, no „Baltijas revolūcijas“ otrās
daļas uzglabājušies tikai necīgi fragmenti. Bet
no tiem redzams, ka Jansons arī tur sakopojis ba-
gātīgu materiālu krājumu un pats personīgi tik
liki pārzinājis visu revolūcionārās kustības gaitu
Latvijā, ka grūti būs atrast viņa darbam cienīgu
restaurētāju. Citēsim dažas zīmīgākās vietas no
šiem, līdz šim plašāki nepieejamiem uzzīmēju-
miem. Piem., par „rīcības komitejām“, kuŗas
Latvijas lauku revolūcijā ieņēma tik svarīgu lo-
mu, Jansons spriež tā:

„Nekas tādā mērā neliecināja par Latvijas
proletārisko masu politisko apzinību un gatavī-
bu, par viņas avangarda — Latvijas Sociāldēmo-
kratijas — vadošo lomu revolūcijas gaitā, kā tais-
ni „rīcības komiteju“ vēlēšana. Vajag tikai sev
skaidri stādīties priekšā, ko nozīmē tāds fakts, ka
visa Latvijā — no Valkas līdz Palangai — vecās
pagasta valdes tika gāztas un ievestas jaunas re-
volūcionāras pašvaldību iestādes. Ar to nu simt-
tūkstoš lauku iedzīvotāji stāvēja zem revolūcijas
karoga, bij apvienoti cīņā par kopējām prasībām
un kopējiem tuvākiem mērķiem un sekoja vieno-
tiem taktikas lozungiem. Tautas griba bij tagad
izvesta dzīvē, tauta pati bij ņēmusi savas tiesības,
atcēlusi muižu feodālās privilēģijas, nodibinājusi
savu brīvo tautskolu, likusi pamata akmeņus dē-
mokratiskai iekārtai. Mēs atzinām bruņošanas
(galvenā kārtā paš aizsardzības nolūkiem) par ne-
pieciešamu, bet tomēr visu svaru likām nevis uz
miliču pulciņiem, bet uz pašu masu apzinību, kas
pratīs un spēs visiem līdzekļiem aizstāvēt revolū-
cijas iekārojumus — izcīnītās brīvības un tiesī-
bas. Mēs to zinājām it labi, ka tik gludi neies uz
priekšu ar Krievijas revolūciju, un cīņa var arī
sākt svārstīties un vecas sabiedriskas varas uz
laiņu ņemt virsroku, bet mēs cerējām, ka tas tik-

pat vairs nespēs iznīcināt visus revolūcijas ieguvumus. Ka vecā valsts vara — pat kontrevolūcijai uzvarot — nevar vairs būt tik vesela un nesaplaisājusies kā agrāk un tā nespēj vairs atdabūt atpakaļ savu pirmatnējo neaprobežotību, to mēs redzam arī pie tagadējās 1905. gada nepabeigtās Krievijas revolūcijas: carisms uz laiku atguva atpakaļ savu neganto varu, bet tikpat tas bij spiests pamest dažas no savām pozīcijām (minēsim te, piem., Valsts Doms, „preses brīvību“ oktōbristu robežās, kroplainās „biedrošanās brīvības“ sākumus u. t. t., ko visu vēl tagad pūlas sagraut un atņemt Romanovu un Puriškeviču reakcija). Mēs tolaik cerējām un vērojām, ka revolūcija vēl ies uz priekšu un katrā ziņā turēsies ilgāku laiku, ka šinī laika sprīdī jaunās pašvaldības iestādes varēs tik stipri iesakņoties, tā ka vēlākā reakcija tās nespēs vairs izraut no zemes un būs tādēļ spiesta tās vienkārši atzīt un sankcionēt (kā piem. Somijā tautas izvestās pārgrozības)... Vietējās demokrātiskās pašvaldības jau bij tikai pirmais revolūcijas organizēts sākums. Tautas masu cīņai vajadzēja neatlaidīgi iet tālāk un tālāk līdz „satversmes sapulces“ sasaukšanai, līdz galīgai patvaldības gāšanai un Krievijas demokrātiskās republikas nodibināšanai. Latvijas proletāriskās masas bij stājušās uz revolūcijas ceļa un ar nelokāmu drosmi gāja tagad pretim izšķīpošām cīņām. Tas nu bij noticis:

Mesti ir kauliņi:
Brāziet uz priekšu, viesuļi!“

3. Partijas politika

Latv. Sociāldemokratiskās Strādnieku Partijas politikas vēsture, kā jau vairākkārt aizrādīts, ir Partijas pašas lieta. Tur vislabāk runāt cilvēkiem, kas līdzī darbojušies viņas dibināšanā un pēc tam līdzī pārdzīvojuši visus iekšējos attīstības posmus, frakcionāru novirzienu domstarpības un beidzot galīgo sašķelšanos. Materiāli tam atrodami kongresu protokolos, „Cīņas“ gadu gājumos u. c. izdevumos. Mans uzdevums te nav sīkāk pa tiem meklēties. Jansona dzīves un darba raksturojumā es gribu pieturēties tikai tiem viņa rakstiem, kuŗos viņš atklāti izteicies par partijas viedokli vairākos svarīgos politisku svārstību brīžos.

Ka arī Jansona revolūcionārā atziņa un politiskie ieskatī piedzīvojuši savus šaubu un meklējumu momentus, no paša sākuma līdz beigām nav palikuši vieni un tie paši, tas jau bij redzams viņa biografijas apcerē. Tas arī pilnīgi saprotami. Partija, kā P. Stučka pareizi aizrāda, iesāka savu darbību bez tādām iepriekšēju revolūcionāru organizāciju tradīcijām, kādas bij, piem., krievu Sociāldemokratiskai Partijai. Viņa nesaņēma gatavu, jau darbā un dzīvē pārbaudītu atziņu krājumu, ko vajadzēja tikai pēc noteiktas marksistiskas metodes sakārtot un ar masu cīņas spraiģumu apģarotū pielietot jaunajos apstākļos. Nebij viņai arī gatava piedzīvojušu rūdītu darbinieku kadra — bijušai jaunstrāvnīeciskai intelligēncei un šķiras cīņas pionīerīem-strādniekiem nācās pašiem orientēties ārzemju, sevišķī krievu sociālisma dažādos novīrziēnos un pie tam saskaņot tos ar svārstīģajiem konkrētas politiskas cīņas apstākļiem Latvijā. Ēmigracīģā nebīģ arī iespējami pastāvīģī tieģī sakari ar revolūcionārās strādnie-

cības masām — tas vēl vairāk sekmēja dažādos frakcionāros novirzienus emigrantu starpā un brižiem radīja šaubas un svārstības atsevišķu latviešu sociālistu ieskatos.

Jansona partijas politiskajos rakstos vispirumā kārtā saziņējami divi spilgti momenti — no reakcijas sākuma, kad baronība ar cara dragūņiem, saviem „goda“ policistiem, latviešu spiegiem un kara tiesām trakoja Latvijā un dzina izkļiedētos revolūcionārus uz izmisuma pretcīņu. Jansons rakstīja p r e t a n a r c h i s m u — arī pret to, kas sāka ieviesties Sociāldemokratijas rindās⁵⁰.

Anarchisti propagandēja parlamentāriskās cīņas nevērtību un tamlīdz arī Sociāldemokratiskās Partijas taktiku turēja par aplamu. Pēc viņu ieskata, kā to raksturo Jansons, parlamentāriskā cīņa tikai atvēsinot strādnieku revolūcionāro garu, demorālizējot masu un viņas politiskos darboņus. Strādniekiem jāorganizēties tikai uz saimnieciski-arodnieciskiem pamatiem, ar streiku un boikotu dezorganizējot valsts varu, revolūcionizējot masas, audzinot viņās drosmes un cīņas garu, atklājot visā kailumā buržujskas valsts nodevību. Pēc Jansona domām, sindikālistu, anarcho-sociālistu un jaunacionālistu naidīgā izturēšanās pret politisko cīņu un parlamentārismu var atnest tikai zaudējumus strādnieku šķirai. Tai jāizlieto visi iespējamie cīņas līdzekļi, lai izrautu vienu, otru uzlabojumu savā dzīvē. Bet tas iespējams tikai, apvienojot un saskaņojot strādnieku saimniecisko un politisko cīņu un piedaloties likumdošanā, ja strādnieku arodnieciskās organizācijas neatskaldās no politiskās darbības, bet atbalsta to ar saviem streikiem un citiem reāliem spaidu līdzekļiem.

„Krievijas strādnieki var daudz mācīties no ārzemju strādnieku kustības prakses. Un šī prakse liecina, ka visur tur, kur anarchistiem ir kāds iespaids strādnieku organizācijās, tie skalda, dezorganizē un vājina strādnieku šķiras cīņu. Tie

nav proletāriāta šķiras cīņu piekritēji, bet ar savu taktiku nes tiešu labumu buržuazijai.“

Otrreiz pie šī paša anarchisma jautājuma Jansons atgriezās gadu vēlāk⁵¹. Rakstā gan ir tikai Sociāldemokratijas II kongresa debatu atferejums, bet arī no tā redzams, ka Jansons tāpat bijis pret atsevišķiem terroristiskiem aktiem, meža brāļu rikošanos uz savu roku un vispār pret kaujas organizāciju dibināšanu. No raksta redzams, ka partijai soda ekspedīciju un baltā terora laikā nācies sīvi cīnīties ar dezorganizāciju pašas rindās, kas cēlušās no anarchistiskām tendencēm, pret kuņām „lielinieciskā bezprincipu Centrālkomiteja“ nepratusi pienācīgi aktīvi uzstāties.

Rakstā ir tikai runa par anarchistiem un lieliniekiem, kuņus Jansons liek pēdīnās. Ari II kongresā ievēlētā Centrālkomiteja bij lielinieciska, kā to konstatē J. Aberbergs⁵², kamēr viņas orgāns „Cīņa“, kuņā darbojās arī Jansons, pēc viņa paša vārdiem „tika vadīts pavisam citādā garā“. Turpretī kādā mazliet agrākā rakstā⁵³ viņš gan sakās bezpartejiski aplūkojis krievu sociāldemokratu mazinieku ieskatu un taktiku, taču visā apcerējumā diezgan nepārprotami izmanāmas simpatijas šai taktikai. Par īstu mazinieku viņš sevi, acīm redzot, neskaita, bet, cik noprotams, domā par kompromisu ar tiem. „Varbūt, kad pamatīgāki un bezpartejiskāki iepazīsimies ar mazinieku ieskatiem, galu galā pārlicināsimies, ka viņiem ir daudz taisnības.“

Ap to laiku Latviešu Sociāldemokratijā lielinieciskais un mazinieciskais virziens vēl nebija tik asi un konsekventi nošķīrušies. Jansons stāvēja par saprašanās un sadarbību partijā. Toties nesaudzīgāks viņš pret palīgiem un labvēļiem no sīkpilsonības aprindām un pret viņu ieteikto sīko darbu piekopšanu partijā⁵⁴:

„Bet tagad nu grib savu veiksmi izmēģināt atkal jauns virziens — par „reformismu“ tas saucas — un viņu pravieši runā uz strādnieku masām

ļoti laipnā un miermīlīgā valodā. Viņi sakās negribam strādnieku organizācijas izpostīt, bet cenšas pierunāt strādniekus, lai tie paši noārda savu nelegālo cietoksni; viņi negrib ar varu atraut proletāriātam viņa cīņas karogu, bet tikai vēlas, lai tikai paši strādnieki to noņem un nodod — Rīgas jaunā teātra drāmaturga vai garderobes saņēmēja glabāšanā. Šī „reformisma“ sparīgākais aizstāvis ir kāds H. Asaris (kuŗam — blakus pieminot — ar savu nelaiķa brāli nav vairāk nekā kopējs kā tikai uzvārds) un viņš nāk kā sūtnis iz mūsu sīkbiŗģelisko „dēmokratu“ lēģeŗa.“

Tālāk Jansons raksturo „dēmokratus“ kā viŗus ceļu klaiņotāŗus starp labiem un kreisiem. Tie labprāt gribētu lĩgt ar vācu burŗuazĩju, sēdēt pilsetas domē un citās ienesĩģās vietās, bet Veinberģa kliķe šos „sarkanos“ tur ne tuvu nelaiŗ klāt. Tāpēc viņiem atliek tikai griezties atkal pie strādnieku aprindām un tur raudzĩt sadabūt saviem laikrakstiem abonētus, saviem izrĩkoŗumiem apmeklētāŗus, savām kandidātūrām balsotāŗus. Asaris prātojot, ka „radikālu fraŗu dēļ cietumā sēdēt neesot nekāda varonĩba“, pukoŗoties par nelegālo rĩcĩbu biedrĩbās, par nelegālu darbinieku kaitĩģumu un aicinot strādniekus uz loŗāļu kopdarbĩbu Skatuves biedrĩbā un tamlĩdzĩģās siko darbu organizācijās.

Sĩkbiŗģelisko siko darbu propagandu Jansons aizskaŗ tikai sava raksta ievadā. Galvenā kārtā viņam rūp tā parādĩba, ka šĩ propaganda tomēr sāk iespaidot arī zināmu strādniecĩbas daļu. „Mums neinteresē „reformĩstu“ politiskās plānprātĩbas, bet mums jāpieģrieŗ nopietna vērĩba daŗiem faktiem un simptōmiem paŗu partijas dzĩvē, kur parādās jau pārmērĩģa aizrausānās uz legālistisma, uz daudzĩnāto siko darbu pusi.“

Partijas treŗšais kongress bij pieņēmis lēģumu, ka sociāldēmokrātiem ārpus nelegālās organizācijās jāĩzlieto arī daŗāģādās arodnieciskās un kultūras biedrĩbas, jo tās var bũt strādnieku šķĩras cĩņai par atbalstu un izmantoģamas sociāldēģo-

kratiskiem mērķiem. Legālās biedrības uzskatāmas par uzmostiem apcietinājumiem ārpus nelegālās organizācijas vaļņiem, tām jābūt par palīgu pulkiem politiskās partijas centram.

Jansons konstatē atkāpšanos no partijas skaidri formulētiem principiem un novirzišanos sīko legālo darbu seklajā iejomā. Piem., kaut kādas strādnieku „proģimnazijas“ dibināšana ar oficiālo kroņa programmu un visu ticības mācību tajā būtu tikai velta arodniecisko biedrību līdzekļu izšķiešana, bet sociāldemokratisku nolūku sasniegšanai tā nedotu nekā. Ari strādnieku izglītības biedrības, par ko daudzi biedri tā sajūsminās, neizpilda savu tiešo uzdevumu. Tās laiž iekšā dažādus dekadentus un pseidomarksistus ar seksuāliem sprediķiem „par brīvo mīlestību“, vai atkal tur A. Deglavs 137 reizes nolasīja un saņēma honorāru par savu kalendāra rakstiņu „Alkohola māņticība“. „Iznāk tā, ka mēs paši uzrīkojam katedras visādiem šarlatāniem un proletāriskās cīņas pretniekiem, bet savu nelegālo sociāldemokratisko propagandu atstājam pilnīgi novārtā.“ — Tāda pat novirzišanās novērojama pārmerīgā kooperatīvu dibināšanā. Ari šādu biedrību uzdevums ir sekmēt strādnieku cīņu, nevis to kavēt. Ja partijas biedri par kādu apava veikala deficītu uztraucas vairāk nekā par masu arestiem un iekritušām tipografijām, tad tas nozīmē, ka aiz sīkiem darbiem viņi aizmirsuši galveno. Sīkie darbi rada dezorganizāciju un demoralizāciju partijā. Tie atrauj partijas darbiniekus tiešai cīņai, nokauj revolūcionāro sparū, atradina no uzpūrēšanās, dod zināmu attaisnojumu kūtrībai un glēvulībai.

„Šo legālo biedrību dzīve palikusi jo sīka un sekla: te taisni izjūtams, ka vairs neplūst tik strauji un skaidri illegālās organizācijas avoti. Ka legālisms varējis tik plaši ieviesties, tam par cēloni nelegālas sociāldemokratiskas propagandas atslābšana, un ir tiešām laiks, ka partijas biedri šim trūkumam piegriež nopietnu vērību.“

Šis negarais puspolemiskais raksts tomēr šķietas viens no svarīgākajiem, ko Jansons rakstījis, tam nav tikai pārejoša, tā laika nozīme vien, viņš aizķer nopietnu principiālu jautājumu. Sīkie darbi un vietu ģēģerība, tas visos laikos ir bijis tas taisnākais ceļš no revolūcionārisma uz pārpilsoņošanas un pat mietpilsonību. Cik patlaban nestopam 1905. gada cīnītāju, bijušo katordznieku un trimdinieku, kas, bez šaubām, ir lepmi uz savu revolūcionāro pagātņi un liek arī citiem par to atminēties, reizi gadā ierazdamies uz kādu piemiņas sapulci. Visu pārējo laiku viņi sēž kādā kantorī vai veikalā, uzcītīgi izpilda sava šefa uzdoto darbu un godīgi nopelna maizi, ne par mata platumu neatšķirdamies no katra vidusmēra pilsoņa. Bet savā laikā viņi balsoja par trešā kongresa rezolūcijām, no kurām tikai tā par sīkajiem darbiem vien vēl palikusies viņu idejiskās bagāžas koferī.“

Tieši gan nemanāmā, bet tomēr patuvā sakarā ar „sīkajiem darbiem“ tos laikus atradās kāds cits, diezgan nopietns jautājums — par partijas biedru līdzstrādību pilsoniskajā presē. Kā uz visu, kas vairāk vai mazāk skāra partijas lietas un marksisma principiālos jautājumus, arī uz to Jansons atsaucās pagaŗā rakstā⁶⁶. Ierosinājumu tam deva bieŗie iebildumi pret to, ka partijas cilvēki raksta arī pilsoniskos vai pusmarksistiskos laikrakstos, un kāda „strādnieka-marksista“ (!) E. Blanka raksts „Jaunajā Dienas Lapā“.

Jansons vispirms atstāsta Drēzdenes partietaga spriedumu līdzīgā jautājumā. Tur stingri noliegts partijas biedriem piedalīties tādos buržuaziskās preses uzņēmumos, kur pret sociāldemokrātisko partiju tiek izlietota naidīga vai nekrietna kritika. Bet turpat arī atzīts, ka šis aizliegums nevar zīmēties uz tīri zinātniskiem vai literārisķiem orgāniem, ja aiz tiem neslēŗjas nekādi sociāldemokratijai naidīgi nodomi un plāni.

„Šis lēmums arī mums būtu jāņem par mērauklu un uz to dibinoties mēs arī varam izšķirt

jautājumu par mūsu marksistu līdzdarbību latviešu literāriski-zinātniskos žurnālos. Mums jau izvēle ir tik maza, jo nav jau vairāk kā tikai tie paši divi žurnāli: tautiski-reakcionārās māmuļas „Druva“ un „Domas“, kas nopietni solās kalpot „tautas demokrātiskam vairākumam“. Nevar pievest nekādu nopietnu argumentu, kāpēc marksistu literātiem būtu noliedzama līdzdarbība žurnālā „Domas“: nav mums pašiem tagad, diemžēl, ne sava žurnāla, ne savu periodisku izdevumu — „Domas“ tā tad tagad ir vienīgais organs, kur mēs, marksisti, varam lasītāju priekšā izteikties par zinātniskiem un literāriskiem jautājumiem, par jaunām parādībām mākslas un kultūras dzīvē. Jeb vai tad savus darbus nemaz nelaist klajā un ciest gadiem klusu? vai par literāriski-zinātniskiem jautājumiem nemaz nerunāt un vai literārisko kritiku, kuŗai pie mums tik liela nozīme, atstāt dažādu pseidomarksistu ziņā? Līdz šim „Domās“ vēl nav parādījušies raksti, kuŗiem būtu „naidīga vai nekrietna“ uzbrukuma raksturs pret strādnieku kustību un viņas principiem, nav tur arī manītas reakcionāri-birģeliskas tendences, un tamdēļ marksistu līdzstrādībai te tagad nestāv nekādi šķēršļi ceļā.“

Tādā kārtā Jansons arī visu laiku palika „Domu“ līdzstrādnieks, nevien apcerējums un recenzijas sūtīdams, bet bieži vien Pīpiņam vēstulēs aizrādīdams uz vēlamiem pārgrozījumiem žurnāla virzienā u. t. t. Bez viņa „Domās“ tāpat līdzī strādāja Bērziņš-Ziemeļis, Daniševskis, Dermanis un citi partijas biedri. Jansons šo līdzstrādību gan izskaidroja un attaisnoja tikai ar to, ka marksistiem pašiem sava žurnāla tolaik nebij, bet vajadzība runāt par sabiedriskiem un literāriskiem jautājumiem neatliekama. Tāpat viņš dzīvi piedalījās manis rediģētā rakstu krājumā „Vārds“, bet tas viņu nebūt nekavēja atklāti un pa savai parašai asi un asprātīgi kritizēt dažu jaunāku līdzstrādnieku pārāku aizraušanos marksisma mākslas izpratnes principu pielietojumā.

Turpreti no līdzstrādības politiskos pilsoniskos laikrakstos Jansons nopietni brīdina partijas biedrus. Vienīgā demokrātiskā avīze toreiz bij „Jaunā Dienas Lapa“ (vēlāk „Jaunais Vārds“), ko vadīja tas pats Jansona draugs Ērmanis Pīpiņš. Tas bij žurnālists ar 1905. gada tradīcijām, pēc pārliecības pats marksists, bet pēc sabiedriskā stāvokļa pilsonis un pie tam pats veselās pilsoņu grupas (radikāldemokrātu) reprezentants. Tāpēc par kaut kādu marksistisku noteiktību „J. Dienas Lapā“, protams, nevarēja runāt. It sevišķi jau tāpēc nē, ka redakcijā blakus Pīpiņam sēdēja tik problēmatisks tips kā tas pats H. Asaris, ievērojams daudz- un vieglrakstītājs, kuŗu Pīpiņš turēja rindu taisīšanai un avīzes numura piepildīšanai. Šo kungu Jansons atceras arī šajā, nupat pārrunājamā rakstā: „Savā laikā Herm. Asaris dabūja krietnu mācību, kad tas bāzās strādnieku partijai virsū ar savu „reformistu“ taktiku, bet rūgtumu no tā laika viņš jūt lielu pret marksisma aizstāvjiem. Tamdēļ arī tik bieži no šī jaunā sirmgalvja spalvas plūst teicieni par strādnieku preses „puiscisko izturēšanos“... Tikai viena nodaļa „J. Dienas Lapā“ tiek piekopta ar retu mīlestību un rūpību — šī rubrika varētu saukties tā: „kur brauc un skrej Herm. Asaris“. Nepaiet gandrīz neviens numurs ar ziņām, kur vakardien atkal Herm. Asaris kaut kādu sēdi vadījis, protokolējis, runājis, apsveicis, piezīmējis, projektējis u. t. t., u. t. t. Patiesi, rets danču direktors zaļumballē raujas tik nosvīdis kā šis mūsu „sabiedriskais darbinieks“, bet par to „J. Dienas Lapa“ arī atzīst viņa nopelnus un visas viņa runas (tāpat kā „tautisko dižvīru“ laikos) uzglabā nākošai paaudzei.“

Citāts liecina, cik labi Jansons jau toreiz izpratis šī „sabiedriskā darbinieka“ dabu un nojautis, uz kuriem viņš īsti stūrē. Patiešām, mūsu „sabiedriskajam darbiniekam“ piemīt latv. žurnālistikā reti sastopama spēja, piemēroties laikam un apstākļiem un dzīvot no sveša kapitāla augļiem. Par žurnālistu viņš tika tikai kā lielā Jāņa

Ašara mazais brālis. Protams, šī radniecība prasīja, lai viņš katrā ziņā būtu „progresīvs“, „radikāls“ un vēl ar citām tamlīdzīgām īpašībām. „J. Dienas Lapā“ viņš nevarēja uzrakstīt neviena ievadraksta ne referāta, necitējis Raiņa sentenci, visas savas runas viņš sacerēja par kaut kāda Raiņa panta temu. Viņa speciālitāte bij māmuļas un māmuļnieku apkaņošana „progresīvu sabiedrisku ideālu“ vārdā. Zinību komisijas trimpus vakarā ielavījies, viņš savu „revolūcionārismu“ bij demonstrējis ar nepacelšanos pa himnas dziedāšanas laiku, par ko kāds tautisks korporelis viņam salmeni bij notraucis no galvas. Bet desmit gadu vēlāk viņu sastapām to pašu māmuļnieku darbā un maizē, ar divkāršu dedzību aizstāvam „nacionālo lietu“ un apkaņojam sociālistus un visu radikālismu. Rainis viņam vairs nebij citējamais Rainis, bet viltotas naudas izplatītājs un tautas samaitātājs. Pakalpībā visam, kas melns un reakcionārs, viņš pārspilējās tiktālu, ka paša nama tēvi beigās bij spiesti izraidīt viņu pa nacionāla laikraksta durvīm. Jansons šo vīru jau toreiz bij redzējis cauri, kad tas vēl vadīja progresīvo Jauņo teātri un rakstīja dzēlīgus artiķeļus pret J. Jankavu, par kuņa mazvērtīgu pēcnācēju vēlāk tapt liktenis viņam pašam bij novēlējis.

Norobežodams sociāldemokratiju vienā galā no anarchisma, otrā no dažādiem sīko darbu slavinātājiem, Jansons allaž paturēja prātā partijas vienību.

Kontrevolūcijas spaidi un visas nelaika kļūmas traucēja un ārdīja arī sociāldemokrātisko partiju. Strādnieku šķiras, organizācijas darbs un pašdarbība arī reakcijas laikā nebij aprimusies, bet pamazām un neatlaidīgi ieviesās „sīko darbu“ kults arodnieciskās biedrībās, kooperatīvos, izglītības biedrībās u. c. Tomēr visas šīs leģālās organizācijas nespēja izpildīt strādnieku politiskās partijas lomu. Bet dažādie strādnieku grupu un organizāciju elementi netika aptverti kopā vienotā, centrālizētā sociāldemokrātiskā par-

tijā. Krievijas proletāriāta organizācija 1913. gadā atradās daudz bēdīgākā stāvoklī nekā pirms-revolūcijas laikmetā. Partiju uzceļošais darbs sokas ļoti gausi, to kavēja Krievijas sociāldemokratijas šķelšanās un asās ķildas frakciju starpā⁵⁶.

Jansons ar lielām bažām vēroja šo šķelšanos Krievijas sociāldemokratiskā partijā. No tās nākotnē draudēja lielas briesmas. Ja neizdevās saimnieciskās un politiskās cīņas ieguvumus nostiprināt ar ciešām un paliekošām organizācijām, tad nākošā krīze viegli varēja atņemt tagadējos iekarojumus un revolūcionārās masu kustības uzplūdi pa lielākai daļai izsīkt smiltīs. Jansons bij vērojis politisko konjunktūru ārzemēs, manīja jau nenovēršami tuvojamies lielā kara katastrofu un atzina, ka sociāldemokratija nav gatava stāties atkal revolūcionārās kustības priekšgalā un paveikt to, kas 1905. gadā palika pamests pusceļā.

Šķelšanās lielinieku un mazinieku starpā bij piedzīvota jau 1905. gadā. Ari tad šķitās nepārejama principiālo uzskatu un taktisko lēmumu plaīsa. Lielinieki stāvēja par bruņotu sacelšanos, kamēr mazinieku lozungs bij revolūcionārās vietējās pašvaldības. Mazinieki aģitēja par piedalīšanos Valsts Domes vēlēšanās, bet lielinieki tās boikotēja. Jansons norāda, ka revolūcionāro masu spiediens tolaik bijis tik stiprs, ka Stokholmas kongresā panākta vienošanās abu novirzienu starpā, tā ka ar visām principiālām atšķirībām abas frakcijas tomēr iespējušas darboties vienas partijas robežās un rīkoties saskaņoti. Viņš ir cieši pārliecināts, ka ari tagad svarīgā brīdī masu spiediens pārtrauks neauglīgās frakciju ķildas un atkal novedīs pie apvienošanās.

Jansona raksta nolūks pierādīt, ka neskatoties uz visām likvidātoru nodarītām kļūdām, tomēr iespējams saprasties un apvienoties ar tiem. Viņš aprāda tikpat mazinieku-likvidātoru, kā lielinieku-leņiniešu kļūdas un ieņem samierinātāja pozīciju starp abām frakcijām. Partijas vienību

viņš stāda augstāk par visu, tā viņam liekas nepieciešama revolūcijas uzvaras nodrošināšanai.

„Mums nav pietiekošu iemeslu saukt maziņķus par revolūcionāru lozungu noliedzējiem un par viena vai otra „likvidatoru“ žurnālista artiķeli mēs nevaram darīt atbildīgu veselu partijas virzienu un visas tās strādnieku grupas, kas šim virzienam pieslejas. Kas attiecas atkal uz pārmetumu, ka lielinieki noliedzot cīņu par proletāriāta „atsevišķām prasībām“, tad arī te runa var būt tikai par pārpratumu. Faktiski lielinieki tāpat ved cīņu par strādnieku saimnieciskā stāvokļa uzlabošanu, par preses brīvību, par strādnieku apdrošināšanu, par koalīcijas brīvību, pie tam sakarā ar ikdienas sīkām cīņām neaizmīrsdami arī uzsvērt mūsu kustības gala mērķus.“

Ari visai Latvijas Sociāld. Partijai pēc Jansona domām jāuzņemas šī pati vidūtājas un samierinātājas loma. Par kļūdu viņš uzskata vadošo iestāžu noraidīto izturēšanos pret lēņiniešu sasaukto konferenci pēc Krievijas sociāld. partijas sašķelšanās 1911. gadā. Bet Latvijas sociāldemokrātija palika toreiz mājās un no viena frakcijas (lielinieku-lēņiniešu) centra bēgdama tā uzdūrās uz otru frakcijas centru, kas stāv zem maziņķu „likvidatoru“ vadības.“

Jansons nosoda Latv. Sociāldēm. saistīšanos ar maziņķisko Organizācijas Komiteju, kuŗas preses organi ietur frakcionārās politikas līniju, piekopj frakcionārus paņēmienu un uzbrukumus. Pēc viņa domām vispareizākais Latv. Sociāldēm. Partijai būtu neitrāls stāvoklis, organizatoriska nesaistīšanās ne ar vienu frakcijas centru, draudzīgas attiecības ar visiem partijas virzieniem. „Mēs pabalstīsim visus soļus, kas ved pie partijas vienības, mēs centīsimies pēc iespējas slāpēt frakciju naidu, mēs atkal un atkal sauksim uz vienošanos!“

Pēc visa tā spriežot, Jansons arī nākamā ceturtnā partijas kongresā (1914. gada janvārī) stāvēja uz šīs pašas samierinātāja platformas, lai gan

Aberbergs raksta⁵⁷: „Maziniekus vadīja un viņu pārlabojumus lika priekšā Jansons-Brauns.“ Kā zināms, samierināšanas mēģinājumi palika veltīgi. Izrādījās, ka sociāldemokratiju nešķel vienīgi tikai frakcionāras domstarpības atsevišķos jautājumos, bet pilnīgi pretišķu sociālisma principu un it sevišķi revolūcionārās taktikas izpratne. Līdzīgi krieviem, arī latviešu partija sašķēlās divās neapvienojamās daļās. Tagad mēs jau redzam visā pasaulē, ka sociāldemokrāti un komunisti cīnās savā starpā kā niknākie ienaidnieki. Domas par „partijas vienību“ tādā veidā, kā viņas sludināja Jansons, patlaban izliekas kā tukša nepiepildāma illūzija.

Visplašākais Jansona raksts šai nozarē, tikai vairāk ar vēsturisku nokrāsu, ir par Latvijas Sociāldemokrātiju kaŗa laikā⁵⁸. Pagaidām tas ir arī vērtīgākais apcerējums par šo svarīgo, vismazāk pazīstamo posmu latv. strādnieku kustības vēsturē, tajā daudz citātu no kaŗa laika proklāmācijām un citiem dokumentiem, kas vēl neizmantoti un nepublicēti glabājas partijas arhīvos, pa daļai arī bojā gājuši.

Raksta sākumā Jansons zīmīgi raksturo vispārējo sabiedrisko jutoņu Latvijā, kaŗa sākumā. Visplašākās ļaužu masas, strādniecību neatskaitot, bij pārņēmusi šovīnistiska patriotisma sajūsma. Par to bij pietiekoši gādāts ar visiem tiem līdzekļiem, kuŗi allaž valdības un viņas uzticamo pavalstnieku rīcībā. Patriotiskās preses meļi centās Vāciju nostādīt par vienīgo vainīgo briesmīgā slaktiņa sākšanā, Vakareiropas „liberālās nācījas“ gaidīja Krievijas palīdzību pret mežonīgo uzbrucēju (Vanderveldes vēstule Valsts Domes s.-d. frakcijai). No otras puses cara valdība neskopojās ar vilinošiem solījumiem arī mazajām tautām, ja viņas tikai palīdz uzvarēt bramanīgi uzsāktā kaŗa avantūrā. Iesākums arī šķitās visai laimīgs — krievu kaŗaspēks gāja uzvaras gaitu Austrijā un Austrumprūsijā, izredzes likās visai rožainas. Kā redzams, Jansonam 1915. gadā nav

bijusi zināma krievu administrācijas neuzticība un aizdomas pret latviešiem. Visos lielākos centros un pie dzelzceļu stacijām steigšus tika ierīkotas telpas zaldātu noņemšanai — baidījās latviešu sacelšanos. Tāpēc liels bij cara kalpu pārsteigums un prieks, kad Goldmanis Valsts Domē apzvērēja mūžīgu uzticību tronim un apsolījās pēdējo vācieti asinīs noslīcināt. Un latviešu jaunekļi patiešām gāja — vārda pilnā ziņā — dziedādami un spēlējami uz ežiņu galvu likt, kā tautiskais dziedonis Fr. Bārda, mājās sēdēdams, to jūsmīgi notēloja. Vēsturiskais ienaidis pret vietējiem vāciešiem tagad ar divkāršu spēku vērsās pret viņu aizrobežas tautas brāļiem, kurus šejieniēši gaidīja pukstošām sirdīm. Vācu valodas aizliegšana un dažu pārāk dedzīgu visvācu patriotu izraidīšana uz Iekškrievju pirmajās dienās apstulbotai latviešu tautai patiešām radīja illūziju, ka līdz ar uzvaru kaŗā būs panākta arī atsvabināšanās no baronības varas. Sapulcēs visgaŗām pieņēma lēmumus visādi atbalstīt valdību un sekmēt uzvaru, skolas staigāja demonstrācijās ar valsts karogu un boŗe, carja chraņi! It sevišķi augstu patriotisma vilnis uzplūda, kad vācieši ielauzās Kurzemē un draudēja pārņemt visu Latviju.

Jāpiekrit Jansonam, kad viņš apbrīno Latv. Sociāldemokratiju, ka tā vienīgā pat šādos apstākļos nepazaudēja skaidru galvu. Visās Vakareiropas valstīs atsevišķie pretkaŗa protestanti tika viegli aplūsināti, bet sociāldemokrati visos parlamentos uzstājās par „tēvijas aizstāvēšanu” un līdz ar pilsoņu partijām balsoja par kaŗa kredītiem. Viļus saviem sociāldemokrātiem pat uzklapēja uz pleca un uzlielīja tos par labu uzvešanos. Bet Latvijas Sociāldemokratija tajā pašā laikā no 1914. g. augusta līdz 1915. g. jūlijam izlaida 40 proklāmācijas pusmiljona eksemplāru skaitā — visas vērstas pret kaŗa avantūru un patriotisko jūsmināšanu.

Jansons viņas aplūko chronoloŗiskā kārtībā un rāda, ka Centrālā Komiteja ne acumirkli nav

novērsusies no savas revolūcionārās līnijas cīņā pret nejauko cilvēces slaktiņu. Raksturīga ir proklāmācija „Tautai“, 1914. g. septembrī:

„Pati cariskā valdība bij tā, kas rīdija vienu tautu pret otru, kas vienmēr žvadināja ieročus un gatavojās uz izrēķanāšanos ar saviem tuvākiem kaimiņiem. Kopēji ar pārējo valstu valdībām cariskā banda gatavoja briesmīgu kaŗu, slēpdamās aiz miermīlības un tēvijas mīlestības segas. Tikpat varmācīgi un mežonīgi kā Vācijas un Austrijas junkuri ir arī Krievijas kronētie slepkavas. Tā vieni kā otri arī alkst pēc neaprobežotas varas pār visu cilvēci. Tagadējais kaŗš ir valdošo šķiru, pret tautu gribu pasaulei uzspiests kaŗš. Strādnieki kaŗa nevēlas nekur: vai tas būtu Krievijā vai Vācijā, Austrijā vai Francijā jeb citur kur. Darba tauta šinī kaŗā neiegūs nekā, viņa tik zaudēs — zaudēs savus labākos dēlus un vecāku apgādniekus, zaudēs darbu un maizi, tiks padoti vienīgi savu apspiedēju patvaļai un iegribām... Tauta! No tevis tiek slēpti kaŗa upuri, no tevis tiek slēpti varmāku nodomi — raidīt nāvē labākos, stiprākos no apspiestiem, lai pārējos nopiestu dziļi verdzībā, mūžīgā kalpībā. Darba tauta! pret tevi ir sazvērējusies visa varmāku pasaule — tā rīda strādnieku pret strādnieku, tā gāž verdzībā visu tautību strādniekus... Tauta nenesīs smagos upurus tikai varmāku dēļ — viņa vērsīs ieročus pret saviem apspiedējiem, lai cīnītos par brīvoto tēviju, ne carisko Krieviju. Valdību kaŗam jātop par tautu sacelšanos pret kaŗa cēlājiem!“

Vairākkārt Jansons uzsver to, ka uzsaukumus nav rakstījuši partijas literāti, bet paši strādnieki, un tomēr pilnīgi pareizi uztvēruši kaŗa būtību un pašā sākumā uzstādījuši noteikti revolūcionārus lozungus: Valdību kaŗam jātop par tautu sacelšanos pret kaŗa jēdzienu — citiem vārdiem: imperiālistiskam kaŗam mums jāstāda pretim „pilsoņu kaŗš“, cīņa par sociālo revolūciju, par proletāriāta diktāturu.

Tā tad jau 1915. gada vidū skaidrs ir bijis Jansona viedoklis nevien kara jautājumā, bet arī viņa turpmākā etapā un partijas uzdevums tajā. Tapēc viņš vērsās arī pret partijas labā spārna likvidātoriskajām tieksmēm un to pašu „sīko darbu“ propagandu izpostītās, bezdarbā mestas strādniecības labā, ar ko viegli varēja aiziet pavisam sāņus no partijas politikas principiālās līnijas. Raksturo viņš arī partijas organizātorisko stiprumu un izturību tik neiespējami grūtos apstākļos. Nebeidzamās mobilizācijas un bezdarbs bij galīgi izkliedējuši un dezorganizējuši latv. strādniecību, administrācija un milzīgais „kontrazvedkas“ spiegu pulks uzošņāja katru nelegālu soli. Tomēr Sociāldemokratija prata saglabāt savu tehnisko aparātu un līdz pašai galīgai Rīgas evakuācijai apgādāt savus nelegālos un legālos izdevumus.

Toreiz jūtamam reālu panākumu sociāldemokrātiskai propagandai nebij un nevarēja būt. Tomēr partija atradās savā vietā un izpildīja savu pienākumu līdz galam. Par vissvarīgāko Jansons atzīst pretkara propagandu rekrūšu un zaldātu starpā. Viņš nezina nevienu citu sociālistisku partiju, kas strādājusi tik daudz kā latv. Sociāldemokratija. Viņš nepiedzīvoja nākošos notikumus un neredzēja, kā uzdīga no paša kara sākuma kareivju starpā kaisītā sēkla. 1917. gadā Goldmaņa bataljoni gandrīz pilnā sastāvā pārvērtās par sarkanajiem strēlniekiem, tie galvenā kārtā līdzēja izvest revolūciju Latvijā, pēc tam aizsargāja arī Padomju Krieviju pret imperiālistu intervencijām, nepielaida tur atjaunot monarchistisko režīmu un līdz ar to paglāba Latviju no krišanas vēl jaunākā carisma jūgā.

4. Tautiskā pilsonība

No Jansona partijas politikas tieši izriet arī viņa attiecības pret pilsonību. Ar pilsonību strādniecībai nācās sadurties itin visos sabiedriskās dzīves laukos, tāpēc arī ikvienā Jansona rakstu nodaļā atrodama pilsonības, viņas ideoloģijas un politisko centienu kritika. Patiesībā, nav nemaz iespējams runāt par strādniecības cīņu, lielākā vai mazākā mērā neaizķērot arī viņas antipodu buržuaziju.

Tomēr līdz 1905. gadam un ap to, pilsonība kā atsevišķa sabiedriska šķira un politisks kopums mazāk figūrē Jansona apcerējumos. Tam ir vairāk iemeslu. Vispirms tas, ka līdz 1905. gadam pilsonība pati vēl īsti neapzinājās un nesajutās par savrupu sociālu vienību un strādniecībā vēl nenojauca savu tiešo pretnieku. Cīņa pret vācietību viņai šķita esam visas tautas lieta, un tautiskās kustības sākumos tas pa daļai tiešām tā arī bij. Ari Jansons pirmajā laikā, kā vēl nenoteikts marksists, tik labi nesaskatīja plaisu, kas jau labi sen kā sākusi vērties aizvien plašāka tautas šķietamā vienkopumā. Viņš runāja par vecajiem un jaunajiem, par sevišķām intelligentu grupām ar savu īpašu ideoloģiju, nemeklēdams aiz viņām arī atsevišķas plašākas sabiedriskas formācijas. Ap 1905. gadu tikai maza pilsonības daļa ap Frici Veinbergi un Andrievu Niedru likās noteikti reakcionāra un tieši apkaļojama. Pārējā vairāk vai mazāk bij padevusies revolūcionārai romantikai, neuzstājās pret brīvības cīņtājiem, bet pati kaut cik mēģināja līdzī iet sociāldemokratijas vadītai kustībai. Tos laikus tad Jansons arī visbiežāk runā par tautas demokrātiju, noteikti nešķirdams tajā proletārisko elementu no buržuaziskā.

Tumšais reakcijas laikmets bij arī lielākais noskaidrošanās laiks latviešu sabiedrībā. Revolūcionārās illūzijas pārdzīvojusi pilsonība atrāvās savā kaktā un kratījās vaļā no savas nesenās pagātnes un viņas atmiņām. Piedzīvojumi bij rādījuši pārliecinoši, ka pilsonībai taču nepavisam nav pa ceļam ar sociāldemokrātisko strādniecību. Kontrrevolūcijas neiznīcināto ieguvumu viņai pagaidām pietika pilnīgi, lai attīstītu plašu saimniecisku intensitāti un trauktos bagāta tikt. Un to viņa darīja ar lielu skubu, ieguvumu kārē un konkurencē gan saskaldīdamās vairākās grupās ar īpašām ārējām izkārtņēm, bet iekšēji pilnīgi vienota kopējai cīņai pret revolūcionāro strādniecību un sociālismu.

Šai reakcijas laikā tad arī Jansona publicistiskie raksti tik bieži un tieši vērsās pret pilsonību. Tikpat asprātības kā stila spraiguma ziņā tie skaitāmi pie viņa labākajiem sacerējumiem. Arī mūsu dienās tie vēl nebūt nav zaudējuši nozīmi, jo tikai mazlietiņ vien pārgrozītā variācijā tautiskās ideoloģijas paustās temas tiek cilātas demokrātiskās republikas laikos.

Vispirms patī iemīlotākā no tām: Kas strādniecībai tas ieteicamākais — tautiskais vai šķiras karogs? Toreiz šis jautājums tika cilāts un viļāts ar amizantu naivitāti un tā sniedza neizsmejamu vielu Jansona zobgalībai⁹⁹.

Vispirms par to gādāja vecais Fricis, starp citu tā prātodams: „Tā ir vislielākā nesaprašana un isredzība, ja latviešu strādnieks domā, kad viņam jāstrādā latviešu pilsonībai pretim. Caur to, ka latviešu pilsonība paceldamās ceļ visas latviešu tautas godu, viņa paceļ arī latviešu strādnieku cienību.“

Otrs dalībnieks šai dīvainajai „goda“ un „cienības“ teorijai radās ar tautisko avīzi „Latvija“: „Latviešu lāsts ir šķelšanās ... Pat brīvības pūsma pie mums nāca ar naidu. Līdz tam mums bij tauta, bet tad radās partijas, kurām bij viss kopējais tika noliegts. Šķiru pretešķības bij tik nepārva-

ramas, ka pat tautība tika noliegta kā vecs, nolietots krāms.“

Jansons aprāda, ka paši māmuļnieku pilsoņi vainīgi, ja tauta atmet viņu tautību. Tie noslēguši līgumu ar vāciešiem pils. domes vēlēšanās, kur par zināmu skaitu labi atalgotu vietu un citām tamlīdzīgām koncesijām pārdevuši tautas intereses. No tā vien jau spriežams, ka grupēšanās pēc tautībām pārdzīvojuši savu laiku, tagad iespējama tikai biedrošanās uz šķiras pamatiem, kas tomēr pielaiz arī dažādu šķiru kopiešanu dažos gadījumos, kā tas bij jau revolūcijas laikos. Rakstīts tas 1908. gadā, kad organizētā strādniecība vēl nebij attapusies no kontrrevolūcijas smagā trieciena un bez kopā iešanas ar kaut cik ciešāmām pilsonības aprindām nevarēja cerēt uz panākumiem ne lielajā, ne komunālpolitikā. Plašo masu kustība reakcijas laikā bij tā demoralizēta, ka pat „sīko darbu“ principiālie pretnieki spiesti cerēt uz liberālās pilsonības uzvarām Rīgas pilsētas vēlēšanās, kur vecā vāciskā dome tiktu gāzta un vietā nāktu progresīvāka latviska. Par kaut kādu proletārisku šķiras karogu te, protams, Jansons vairs nevarēja runāt un to viņš arī nedarija. Svarīgākais bij atmaskot melnos lielpilsoņus, lai tie neievilinātu savā „šķirā“ arī progresīvākos nomaluļnieku namelniekus, no kuriem strādnieki tomēr varēja vairāk gaidīt.

Vispār, toreizējais nelaiks uzspieda visai strādnieku kustībai un līdz ar to Jansona publicistikai nokrāsu, kuŗa mums tagad izliekas divaini sīkumnieciska, bet viņējos apstākļos tā pilnīgi saprotama. Melnās pilsonības daļas izolēšana no pārējās tautas Jansonam likās par visai nopietnu uzdevumu. Viņš stipri uztraucas par to, ka Zinību komisijas vasaras sapulcēm 1909. gadā bijis 700 apmeklētāju⁶⁰. Viņš aprēķina, ka māmuļnieki paši, visu alfabētu no Alberta līdz Veinbergim un Cirulim cauri izņemdami, būtu varējuši piepulcināt, ja daudz, tad kādus pāra simtus. Pieskaita tur klāt vēl simts naīvu laucinieku un

dažus rakstnieciņus, kuŗus ar sviešanu nevar izsviest ārā. Pārējie, pēc viņa domām, bijuši ļaudis, kas apzinīgi aizstāv zināmu virzienu, bet šādās reizēs tomēr nevar nociesties mājās un jūtas laimīgi, ja tikuši sapulcē iekšā un var tur visu laiku klusu un godbijīgi sēdēt un klausīties. Pie tiem Jansons griežas ar katēgorisku vaicājumu: „Ko jūs tur īsti meklējiet?”

Protams, ka Jansons nevarēja mierīgi lasīt laikrakstos ziņojumus, ka sapulces kreisais spārnš „vētrainiem aplausiem” apsveicis Andrieva Niedras runu par jaunekļiem, kas tagad svešatnē bēdu maizi ēd, un par kritušiem, kas klusi snauž dzimtenes smiltis. Jansons to sajuta kā izsmieklu par politiskajiem ēmigrantiem un visu revolūcionāro kustību. Taču Andrievs Niedra pats visskaļāk bij aicinājis patvaldniecisko varu stāvēt savā sarga vietā un solījies neželot dumpiniekus. Visvairāk pats bij strādājis, lai tautas atsvabināšanās cīņā sabruktu un viņas kareivjiem būtu jābēg svešumā. Un nu viņš vēl birdināja asaras par notikušo nelaimi, lai izpelnītos vētrainus aplausus.

Bet Niedras nospēlētās traģikomēdijas aplaudēšanai un 700 viesiem Zinību komisijas sapulcēs bij dziļāka nozīme. Nepārprotama liecība, ka četri gadi pēc revolūcijas ārējā sabrukuma latviešu sabiedrībā iesācies arī plašs ideoloģisks sabrukums. Viesu pieplūdums māmuļas sapulcēs nozīmēja vispārējo opozicionālās jutoņas atplūdumu arī līdzšinējā sabiedrības progresīvajā daļā. Zināms gan, strādniecība šais sapulcēs negāja, bet demokratiskā intelliģence atkal sāka tur ar varu spraukties iekšā. Šis fakts tomēr liecināja par plašu sabiedrisku rezignāciju un idejisku renegātismu, ko citā virzienā jo plaši pauda arī literāriskais dekadentisms. Veinberģisms un reakcionārā pilsoniskā lieta bij ceļā atkal tapt par „tautas viskopus lietu”, 1905. gadā malā notumtā māmuļa atkal taisījās uzkungoties par tautas kultūrdzīves vadītāju. Pārpildītās sapul-

ces un dižmanīgie apraksti tautiskos laikrakstos uz ārieni cēla viņas prestižu un dzina auglīgu propagandu visplašākajās ļaužu masās. Tā arī saprotams Jansona īgnums pret tiem, no kuriem varēja prasīt politisko apstākļu izpratni, bet kas tomēr labprātīgi saradās balstīt Friča Veinberģa lietu.

Rakstā „Dubļi un putekļi“⁶¹ Jansons vērsās pret veinberģismu sakarā ar projektējamiem dziesmu svētkiem. Ja atceramies viņa sajūsmu par pirmajiem svētkiem Jelgavā, tad saprotama būs sabiedriskā situācija, līdz kurai „tautiskie centieni“ aizvirzījušies no Kronvalda laikiem 1873. gadā līdz veinberģisma uzziedam 1910. g. Te nu vairs nebij domāta nekāda tautas viskopus lieta, bet melnās pilsoniskās šķiras spēku parāde, reakcionārisma uzvaras demonstrācija pret satriektajiem brīvības centieniem un galvenā kārtā pret revolūcionāro strādniecību. Atradās Latvijā ap simts košu, kuņģi pieteicās stāties zem Veinberģa takts zižļa un dēfīlēt pa Rīgas ielām, tā apliecinādami, ka veinberģisma lieta tomēr ir visas tautas lieta. Divkārt nožēlojama bij šī demonstrācija, kuņas naīvie dalībnieki nezināja viņas īstos nolūkus: apliecināt patvaldībai, ka mēs esam ļoti aplaimoti ar revolūcijas apspiešanu, sociālistu izkaušanu un reakcijas žņaugiem, un parādīt Rīgas vāciešiem, ka veinberģistu kliķei ir rokā tautas vadonības vara, un tāpēc vienīgi ar to jāreķinās.

Jansons skaudri zobojās par „liberālo opozīciju“, kuņa ap to laiku velti nopūlējās nogāzt Veinberģi no māmuļas runas vīru vadītāja sēdekļa un iecelt tur kaut Andrievu Niedru, kas, pēc viņas domām, esot kaut kādā ziņā progresīvāks. „Opozīcijai“ pašai nebij nekādu citu principu ne programmas, tā vienkārši mēģināja konkurēt ar Veinberģi. tāpat piekopa izlīgšanas politiku ar baltiešiem un tāpat ienīda un apkaņoja proletāriāta centienus. Visa tautiskā pilsonība bradāja tos pašus reakcijas dubļus, bet viņas

prese ar putekļu mākoņiem lūkoja tautas plašākās aprindas nodzīt no pareizā ceļa.

„Nezinu, vai īsti vēl var noslidēt uz zemāka stāvokļa avīžniecība, nekā pie mums tagad mūsu laikrakstu vairums. Tur nav itnekādu principu bez stulba reakcionārisma vai gluma oportūnisma, nekādas vadošas idejas politikā, sabiedriskos jautājumos, mākslā vai literātūrā, nekādas zināšanas vai jel cik necik žurnālistiskas izveicības un atjautības. Vienu lietu tikai prot mūsu birģeliskā prese: visus lielos, smagos jautājumus bīdīt sāpus, visu, kas vien tautai svēts un dārgs, saķēzīt un sagānīt, visu mūsu atklātības dzīvi piemētāt ar dažādiem niekiem un sikumiem, visu samulsināt un notrulināt! Kā siseņu bars tā pūlas visu zelmēni nograuzt un nomaitāt. Paši mūsu Grosvaldi un Kratskalni jau rakstīt neprot, un to viņiem jau arī nevajaga, jo visādus „šmokus“ pie mums var dabūt pārpilnam... Tie var rakstīt pa kreisi un pa labi, un pie tam abējās pusēs vienādi neveikli un negudri. Lasītājiem pat grūti nākas ticēt, cik garīgi aprobežoti un bēdīgi sekli var būt tādi Rīgas un Jelgavas avīžu redakciju locekļi: dažs labs skrīveŗa palīgs uz laukiem par tiem nešaubāmi pārāks un zinās pat avīžu lietas par viņiem labāk (bieži vien latviešu „žurnālisti“ nezina pat svarīgākos notikumus un jaunākās telegrammas, ja taisni tie nav pielikti pie tulkošanas). Viņi tikai dara, ko tiem pavēl: salipina un sataisa savas avīzes slejas pilnas, vajadzības gadījumā sajūsminās un visbēdīgākām frazēm attaisno mūsu tautiskās birģelības rīcību, nekad neaizmirst arī parriet sociālistus un tā taisni ar saviem pirkstiem izsmērē uz visām pusēm Veinberģa ražoto garīgo šķidrumu.“

Tālāk Jansons aplūkoja latv. literātūru, pareizāk literātus dekadentu dekadences periodā un atrada tur to pašu sīkumību, māksliniecisku nevarību un piemērošanos tautiskās pilsonības prasījumiem. Vispārējs trulums bij pārņēmis visu pilsonisko sabiedrību, viņas prese nemaz vairs ne-

reagēja uz svarīgiem politiskiem jautājumiem, piem., uz vienmēr vēl neaprimušos revolūcijas likvidāciju un nāves sodiem Krievijā — pēc Veinberģa receptes tas viņai arī nemaz nepienācās. Toties jo plaši iepletās pašmāju jautājumi par tik pasaulsvarīgām problēmām kā tautiskais teātris. Kāpēc mūsu skatuvēm nav ansambļa? Vai māmuļas teātrim vajadzīgs drāmaturģis? Vai par aktieri drīkst būt tāds, kas drāmatiskos kursus nav izmācījis elpot un vārdus skaidri izrunāt? Vai Ed. Vulfs kā nespējīgs tika atlaists no Jaunā teātra, jeb vai viņš aizgāja pats? Kas ir tas pārākais teātra priekšnieks, Brigaders vai Veinberģis? „Mums atkal un atkal šis jautājums būs jācilā,“ saka Zeltmatis, „jo tas ir arī svarīgs dienas jautājums, tas stāv sakarā ar mūsu kultūras dzīves veicināšanu.“

„Mēs, protams, neesam pretī teātra mākslai un viņas pacelšanai, mēs apsveiktu dzīvu domu izmaiņu, ja, piem., ietu runas par latviešu nacionālā teātra nodibināšanu, bet tas nebūt nav tagad uz dienas kārtības. Bet tādā veidā, kā tagad teātra jautājumu cilā un viņā mūsu buržujiskā prese, tas nav nekas cits, kā mēģinājums mūsu sabiedrisko atmosfēru piedzīt pilnu ar putekļiem, slēpt pašiem savu tukšumu un ar niekiem un sīkumiem pārklāt lietas, kuņas mēs nevaram un nedrīkstam aizmirst. Tā tiek riekšavām sētas nezāles, kas lai aizaug mūsu svaigos kapus, tā tiek bārstīti putekļi, kas pamazām lai apklāj tautas ciņas liktenī iekaltos rakstus. Mums jācenšas iztīrīt mūsu atklātības dzīvi no pasēkļiem un putekļiem, lai var atkal brīvi elpot, mums jānogrāvo un jānolaiž mūsu smirdošais reakcionārisma purvs, kas citādi sāks pļesties bīstamā plašumā. Mums jāiznīdē veinberģisms ar visām saknēm un jāatjauno tautas masās agrākā spirtā drosme un ciņas pārlicība, agrākais ideālu mirdzums.“

Pie savstarpējām konkurences „ciņām“ pilsonības lēģerī pirms ceturtnās Valsts Domes vēlēšanām Jansons atgriezās vēl pāra rakstos 1912. gadā.

Te vairāk runa par tautisko partiju pretešķībām un pretenzijām un viņu avīžu polemikām šajā jautājumā. Vēlēšanu politikas principiālo pusi viņš aplūkojis citur, par ko jau minēts mana apcerējuma iepriekšējās nodaļās. Speciāli pie „liberālās opozīcijas“ Veinbergim un tās preses organa viņš uzkavējās plašākā rakstā „Sniega un netīrumu vieta pilsētas centrā jeb „Dzimtenes Vēstnesis“⁸². Apcerējums rakstīts sakarā ar Andreja Upīša brošūru „Dzimtenes Vēstnesis“ un viņa loma latviešu sadzīvē“. Jansona kritikai šoreiz mazliet kaitē tas, ka tā rakstīta zem J. Jankava pirmo uzbrukumu iespaida sociāldemokratijai, tāpēc tā parupja un zināmā mērā arī partejiska. Bet tomēr arī tā Jansons pamatīgi izlobīja avīzes īsto figūru no krāsainu fražu čaulas un līdz ar to īstenā kailumā parādīja visu „liberālo opozīciju“, kas gadiem ilgi mulķoja visu latviešu sabiedrību. Šur tur papildinādams brošūrā teikto, Jansons te sniedzis vienu no saviem asākajiem un apsprātīgākajiem polemiskiem rakstiem.

„Dz. V.“ raksturīgākā īpašība bij viņa nenoteiktība un divkosība aiz tīri veikaliskām interesēm. Visos svarīgākos politiskos jautājumos viņš milēja likumot pa vidu, neteikt ne jā, ne nē, klaji neuzstāties ne par, ne pret. Veinberģa dziesmu svētkos viens viņa redaktors atklāti atsacījās no rīkotāju komisijas, bet otrs pats tieši korī dziedāja līdzī. Viens rakstītājs irōnizēja par svētku gājienu lietū un dubļos, bet otrs sita plaukstas un aplaudēja Veinbergim. Par šķirām un viņu sevišķām interesēm runāt „Dz. V.“ gan sargājās, bet ja gadījās pavisam neatvairāms jautājums, kā, piem., par latgaliešu vervēšanu lētam darba spēkam, viņš bez stomīšanās uzstājās par to, kas „krietns, patiens un labs“ lauku gruntnieku šķirai. Milēja viņš arī runāt par baronu naidu pret latviešu tautu, bet tad atkal par veco pārpratumu aizmiršanu un roku sasniegšanos, it sevišķi sāpīgajā laukstrādnieku trūkuma un algu jautājumā.

Ari darba un kapitāla konfliktus pārrunāt „Dz. V.“ labprāt vairījās, bet kad būvstrādnieku streiks to negribot iedzina spailēs, viņš nekavējās nostāties namsaimnieku un krājkasu direktoru pusē. Ziņas par streika gaitu viņš sniedza no policijas avotiem, centās saagitēt pret strādniekiem savus sīkpilsoniskos lasītājus, cenzdamies iestāstīt, ka dzīvokļu cenas tik nesamērīgi kāpj aiz „postīga streika“, nevis aiz namsaimnieku negausīgās profita kāres un gruntsgabalu spekulācijas, ar ko nodarbojās viņa paša akcionāri.

Jansons aizķer arī Dr. Valtera un sevišķi J. Jankava līdzdarbību pie „Dz. V.“ sociāldemokrātijas apkaņošanā un sociālisma izdeldēšanā no leģālām organizācijām un latviešu sadzīves vispār. Sai ziņā „Dz. V.“ nepietika vien ar avīžniecisku politiku, viņš ķērās arī pie tīri praktiskiem līdzekļiem. Piem., kad Latviešu Skolotāju biedrību veltī bij mēģinājis apkaņot no „Izglītības“ „izbīdītais“ Teodors Žeiferts, tad ķērās pie darba pati „Dz. V.“ redakcija, pamācīdama, ka „skolotāju biedrībai nav jānostājas uz sociāldemokrātiska pamāta un jāpiekopj sociāldemokrātu politika“. Un kad biedrība sarīkoja kursus, tad „Dz. V.“ atkal pasteidza ziņot, ka kursu lektori „stāv pilnīgi uz sociālisma mācību pamātiem, kuŗus tagad iepotē kursu dalībniekiem.“ Protams, ka tāds paziņojums tos laikus nozīmēja attiecīgām iestādēm iesniegtu tiešu denūciāciju, tās līdzīgu „pamatu iepotēšanu“ nekādi nevarēja pielaist un tāpēc biedrība un viņas žurnāls tika slēgti.

„Dz. V.“ divkosība ik uz soļa parādījās arī izbazūnētā „opozīcijā“ māmuļai un veinberģismam. Bergs vienīgais tur kaņoja pret māmuļisko melnsimtniecību, kamēr tajā pašā laikā pārējie „Dz. V.“ vīri turpināja mierīgi sēdēt Latv. biedrības komisijās un strādāt zem tā pašā Veinberģa tiešās komandas. Izšķirība tikai tā, ka Veinberģa „Rīgas Avīzes“ virziens bij noteikti policejisks un slepenpolicejisks, bet „Dz. V.“ maskots tautiskimāmuļniecisks klērikālisms.

Jansona sašutums par „Dz. V.“ un viņa ap-
rindām nebūtu īsti saprotams, ja viņu darbība
tieši neskārusi arī strādnieku šķiras intereses:

„Tādam laikrakstam nevar būt vieta strād-
nieku dzīvokļos. Šie makulātūras blāķi, kuņus
katru dienu pa Rīgu un Latviju izvadā vezumiem,
nospiež un nomāc darba ļaužu šķiras apziņu, no-
nāvē viņu garīgo pašdarbību, viņu biedroto dros-
mi un cīņas pašātvību; tie pievazā visas malas pil-
nas ar tautiski-reakcionāro klērikālismu, ar bul-
vāru lapas niekiem un sikumiem; tie sadubļo un
saķēzī visu mūsu atklātības dzīvi, lai tikai pa
šādu jucekli varētu vilkt savu lomu tautiski-man-
tīgā lauku un pilsētu birģelība.“

Jāiedomājas toreizējos apstākļus, lai sapsra-
tu, kāpēc sociāldemokratija un Jansons piegrieza
tik lielu ievēribu tādai veikalnieciskai lapai kā
„Dz. V.“. Reakcijas spiede visu latviešu sabied-
rību bij sašķaidījusi dubļos un putekļos. Vajā-
tie, nemitīgi apturētie strādnieku laikraksti ne-
spēja pietiekoši veikt proletāriāta masu idejiskās
audzināšanas un politiskās vadīšanas darbu. Tad
šādā atmosfērā izdevīgu lomu varēja vilkt „libe-
rālā opozīcija“ un „Dzimtenes Vēstnesis“, kas ar
savu milzīgo tirāžu un desmit lappušu lielajiem
numuriem spiedās iekšā strādnieku slāņos, visur
izplatīdams miglu un putekļus. Sistematiski, ga-
du no gada vairāk lasīts, viņš galu galā varēja pil-
nīgi aptumšot dezorganizēto strādnieku masu šķi-
ras apziņu un visu revolūcionāro kustību uz kā-
du laiku ievilkta tautiskā „liberālisma“ purvā. Jan-
sona raksti te nāca kā ievērojams noskaidrotājs
un pareiza ceļa rādītājs. Latviešu sabiedriskās
attīstības un proletāriāta cīņu vēsturei te uzkrāts
bagātīgs un nepieciešams materiāls.

1912. gadā un ceturtās Valsts Domes vēlēšanu
priekšvakarā Jansons it sevišķu vērību piegrieza
latviešu pilsonībai. Nevien legālos strādnieku
laikrakstus, arī „Cīņu“ viņš ņēma palīgā, nodru-
kādams tur plašu apcerējumu „Mūsu tautis-
kā pilsonība“⁶⁶. Lielākā daļa šai rakstā ir

kopsavilkums no Jansona agrākiem apcerējumiem par latviešu pilsonības attīstību. Jauns un spilgts ir māmuļnieku nožēlojamās lomas raksturojums 1905. gadā, un tikpat nožēlojamas un strādniekiem naidīgās Liepājas latviskās pils. domes darbības apraksts.

Pēdējais un pie tam visplašākais Jansona apcerējums šai nodaļā ir „apcerējums par latviešu pilsonības „patriotismu“ — „Uz ežiņas galvu liku...“⁴⁴

Raksts iesākas ar pilsonības lielības un „patriotisma“ aprakstu kara sākumā un citātu no Goldmaņa „vēsturiskās“ runas Valsts Domē: „Asins jūrā, kuņģā gribēja izpeldēties Berlīnē sēdošais Eiropas tiranns, latvieši un igauņi ielies savu pēdējo asins pilienu, lai šis cilvēks... nevien peldētos šinī jūrā, bet arī tur nosliktu... Ienaidnieks atradīs pie mums katrā vienā būdiņā, uz katra soļa, no lieliem līdz maziem, savu niknāko pretnieku, kuņģam viņš gan var nocirst galvu, bet no kuņģa pat mirstot viņš dzirdēs tikai: Lai dzīvo Krievija!“

Mēs jau agrāk redzējām, ka šai, pat Puriškeviča aplaudētai runai bij sava daļa taisnības. Senais naidis pret baroniem un viņu baznīckungiem patiešām aizrāva latviešu tautas masas patriotisma un kara sajūsmas virpulī. Šo masu uzbudinājumu nu centās izmantot tautiskā pilsonība, lai nostiprinātu savas pozīcijas un lai ar latviešu tautas „lojālītāti“ izgūtu sev šādus vai tādus labumus no „Augstās Valdības“. Apliecināt latviešu lojālītāti, tāds bij tautiskās buržuazijas vienīgais lozungs, un nabaga tautieši vai galu dabūja, uz vēdera rāpdamies un urjavas saukdami.

Bet kā nu bij vēl konkrētākā veidā parādīt savu patriotismu un izgādāt par to attiecīgu balvu? Latviešu gruntnieki un pilsoņi ne domāt nedomāja sākt kādu cīņu vai pieprasīt vāciešu privilēģiju atcelšanu. Nē, viņi cerēja visu to visvieglāk sasniegt ar patriotisku spiegošanu un denuncēšanu. Augstā valdīšana turēja vietējos vā-

J. Jansons-Brauns ar dzīves biedri

1904

Latv. revolūcionāru-emigrantu grupa 90-tos gados. Augšā,
no kreisās : Ernsts Minka, Ernsts Rolavs, Feldmanis. Apakšā:
Andžs Rolavs, skol. Krūms.

Latv. Revolūcijas muzejā.

ciešus aizdomās par spiegošanu gaidāmo tautas brāļu labā, un šīm aizdomām bij arī savs pamats. Bet patriotiskie latvieši nu katru baznīcas torni un katru augstāku skursteni sāka turēt aizdomās par signālizācijas vietu un ziņoja par to vajadzīgā vietā. Tāpat ziņoja par katru skābu seju, ko kāds barons taisījis pa demonstrācijas laiku, un par katru cepuri, kas nepacēlusies valsts himnu dziedot. Tā baroni dabūja noplaust to, ko paši 1905. gadā bij sējuši, pieradinādami dažādus pielidējus nodot un apsūdzēt savus revolūcijas kustībā iejauktos tautas brāļus. Patriotiskie denuncianti savā naivumā nenogida, ka visām viņu pūlēm tēvijas labā tomēr nebij nekādu sekmju, jo baronu aizstāvji galma aprindās zināja pataisīt baltus savus radniekus. Nedaudzie izsūtītie pēc kara tāpat ar visām savām privilēģijām būtu mierīgi atgriezušies savās muižās un valdījuši joprojām.

Sākumā tautiski-patriotiskais darbs vērsās tikai pret baroniem un vācietību vispār, bet vēlāk tautiskie pilsoņi sāka aiz visādiem personīgiem aprēķiniem arī paši denuncēt viens otru. Slepenās apsūdzības un apvainojumi nepatriotismā auga tā, ka ģenerālgubernātors Kurlovs bij spiests piedraudēt ar stingriem sodiem pārāk čaklajiem mēlnešiem, un „Līdums” par to rakstīja⁶⁸: „Mēs esam jau nonākuši pie tā, ka denuncēšana pati par sevi jau nepavisam vairs netiek uzskatīta par kauna lietu, bet gluži otrādi, tiek likti pie kauna staba tie, kuŗi pret denuncēšanu uzstājas.”

Kad cariskā valdība slēdza vācu biedrības un skolas un aizliedza vācu valodas atklātu lietošanu, patriotiskajiem denunciatoriem tika uzdevums jaunā virzienā. Ar nerimstošu citību ošņāja un medija pēc vācu sarunām, vācu uzrakstiem un izkārtņēm. Kad tās tika noņemtas, „Dz. V.” liksmoja par „atsvabināšanas kara lielo ieguvumu” un par to, ka vācieši nu staigājot „stulbi un mēmi pa Rīgas ielām”. Glupā gavilēšana nerimās pat tad, kad pārdarvoja arī latviskos uzrakstus, tele-

fonu satiksmē noliedza latviešu valodu un tramvajos un citur izkāra priekšrakstus runāt tikai krieviski. Tautieši savā stulbumā centās vēl desmitkārt pārspēt septiņdesmito gadu censoņus carisma un krievisma pielūgšanā. A. Bergs „Dz. Vēstnesi“ paziņoja, ka latvieši ir slavi, viņa kommitoņi slavu banketos deklarēja, ka latviešu tauta nevēlas nekā cita, kā tikai atsavināties no „teitoņu“ jūga un sakust pagalam kopā ar lielo krievu tautu. Pagaidām sākās jau tīri ārējā krieviskošanās. Saldus dedzīgie patrioti izmeklēja savam miestīnam veselus sešus krieviskus nosaukumus: Slatkov, Sladograd, Šenograd, Cecerograd, Sladok un Nežin. Tie tika stādīti priekšā gubernatora lielkungam, lai tas izvēlētos to skaitāko. Taču kambaņkungs Nabokovs noraidīja Saldus domnieku atsūtīto buķeti un nolēma, ka miestelīm krieviskajās krustībās jādabū nosaukums „Bogojavlensk“...

„Ak, tu mīlā Dievzemīte!“ — izsauca Jansons. Un mēs viņu saprotam labi: Varam iedomāties, kā izskatītos Latvijā, ja Krievija patiešām būtu piepalīdzējusi līdz galam sakaut Vāciju un carismam piekristu galvenā loma starp Eiropas dalītajiem sabiedrotiem. Cik dziļi pīšļos patvaldnieciskais zābaks uz tautisko pilsoņu pašu vēlēšanos tad iemītu visus atalgošanas un reformu sapņus, ar kādu labpatiku un skubu krievu činavnieki trauktos latviešus pataisīt tar tiem slaviem, kas pēc nacionālo pilsoņu aplicības viņi bij jau paši par sevi. Par laimi sociāldēmokrati nenorimās sludināt kaŗu kaŗam un iznīcību carismam. Par laimi revolūcija nepielaida Krieviju „līdz galīgai uzvarai“ un izglāba Latviju no kauna pilnās, tautiskās pilsonības lūgtās un ilgotās bojā ejas.

Jansons tālāk rāda, ka patriotiskas tolaik bij arī visas pārējās mazās Krievijas tautības, bet to buržuazija, vismaz, saistīja savu padevību un pakalpību ar zināmu reformu prasījumiem. Viszēmāk klanījās un pa dubļiem rāpoja latviešu pil-

sonība, bet izņemot kroņa pabalstu kumosus, nekādas tiesības sev neprasiņa un negaidiņa.

Tautiska patriotisma švindelis nenorimās arī pēc tam, kad pirmie uzplūdu un neziņas brīži bij pārskrējuši un veselie prāti sāka jau apjaust kaņa īstos cēloņus un mērķus un tautiskās pilsonības nejdēzīgo lomu visā šai jūklī. Par to citīgi gādāja prese un literātūra. Vācieši tika lamāti un kariķēti uz to pēdējo. Kaut kāds kazaks Kuzma Kručkovs, kas lielījās kaņa sākumā nodūris un nožņaudzis 11 vāciešus, tika par latviešu tautas varoni. Ar „patriotisku“ skubu arī latviešu liriki un visi izbijušie dekadenti traucās līdzī literāriskiem slakteriem un lubeniekiem, kaldami patriotiskas peršas un rakstīdami indiāniskas lūģeles par vāciešu apkaušanu.

Ar visnejēdzīgāko balamutību avīzes lielija Krievijas armijas „uzvaras“ un kala visādus pasaules iekarošanas plānus.

„Dz. V.“ redakcijas bābas bij izdomājušas kaut ko varenu un oriģinālu: vācu kaņaspēku sagaidīt ar vārošu ūdeni, kāds histerisks plānpriņš pat skubināja ar joni ieņemt Marienburgu (Prūsijā), kur vēl tagad atskanot „izvaroto vaideļošu un krīvu sagānīto balto ģērbu vaidi“! Visas šīs bēdīgās muļķības tika nopietni apbrīnotas un to noturēja par lielu varonību, ja aizkrāsni tupšie „Dz. V.“ redaktori dīžojās: „Ja valdība gribētu mūs apgādāt ieročiem, tad mēs, mājās palikušās sievietes (!), sastaptu mūsu ienaidnieku tāpat, kā Prūsijas sievietes sastapa mūsu kareivjus. Pat ūdeni mūsu izslāpušam kareivim pasniedzot, tās reizē viņam pasniedz arī nāvīgu lodi.“ Bet ienaidnieks nebij vēl ne tuvu atnācis pie Rīgas, kad tautiskie mietpilsoņi ar „Dz. V.“ štābu priekšgalā vokzālēs viens otru spieda nost pēc dzelzceļu biļetēm kampjot. Par „nāvīgām lodēm“ tie pat neiepiķstējās vairs.“

Iedzīvotāju vairums tika tīši atstāts neziņā par to, cik bēdīgi stāv ar Krievijas armiju un ka uz tām „spīdošajām uzvarām“ vairs nav ko ce-

rēt. Tāpēc arī sacēlās tik briesmīga pānika, kad vācieši ielauzās Kurzemē un sākās bēgšana Daugavai pāri. Veinberģis savā iesniegumā valdībai lielījās, ka tikai lojālās avīzes skubinājušas latviešus uz patriotisku bēgšanu, bet sociāldemokrāti aicinājuši palikt uz vietas un negāzties acīm redzamā postā. Citus skubinādami, mūsu tautisko masu direktori tikai gaidīt gaidīja uz „evakuāciju”. Kāda avīze rakstīja⁹⁶: „Katrā gadījumā evakuācijas pavēle daudzām mūsu bankām bij balss no debesīm, kas deva sen klusumā kāroto iespēju — pazust ar visiem noguldījumiem.” Arī Krievijā evakuētiem patriotiem nemaz neklājās slikti. Viņi tūlīt stājās pie badā mirstošo bēgļu „glābšanas”, ierīkodamies labi atalgotās komiteju vietās, kuŗas bez tam vēl pasargāja no iesaukšanas kara dienestā un no viņu personīgās galvas likšanas uz ežiņas. Tautiskie advokāti piesolījās izgādāt bēgļiem viņu noguldījumus evakuētās bankās, par ko prasīja tikai niecīgas divi procentus honorāra, kas no viena paša Rīgas aprinķa iztaisītu ap divi miljoni rubļu. Kristus kalpi Zanders tēvs, Zanders dēls un prāvests Irbe ļoti rūpējās par bēgļu „garīgo apkopšanu” un par to saņēma tikai trīs tūkstoši algas mēnesī.

Taču par visbriesmīgāko noziegumu, kas gul uz tautiskās buržuazijas sirdsapziņas, Jansons atzina daudzzināto latviešu strēlnieku bataljonu dibināšanu.

„... Parādījās Goldmaņa un Zāliša patriotisko fražu uzsaukums: „Pulcējaties zem latviešu karogiem!” Šim „tautas karogam”, protams, vajadzēja atrasties „zem Divgalvainā Ērgļa spārnēm”, latviešu jaunatnei vajadzēja iet nāvē par šo pašu carisma maitas putna simbolu, bet par to tika iesolīts, ka uz karoga blakus krievu uzrakstam būšot arī latviski burti un nu pie mundieŗa sāksot nēsāt „pazīmes, kas norāda uz latviešu īpatnību”. Iedomājaties tik to lielo laimi: tikt nokautam un gabalos saplēstam, bet par to pie mundieŗa nēsāt „latviskas īpatnības pazīmes”! Un

to visu latvieši izpelnījuši „ar savu patriotismu, ar savu uzticību caram un Krievijai un varonību cīņās pret mūsu vēsturisko ienaidnieku“ — kā bij teikts Goldmaņa un Zāliša manifestā. Ka par šo lieku uzupurēšanos netika pat ne solīti ne mazākie tiesību atvieglinājumi latviešu tautai, ka visi šie dibināmie strēlnieku bataljoni nenieka neizdaris „Latvijas atkaņošanai un aizstāvēšanai“, — to mūsu tautiskā pilsonība apzinājās pārāk labi. Bet par to šādas družīnas būšot kā „simbols, ka ar Vāciju kaņo ari latviešu nācija“, par to būšot apliecināta „latviešu tautas labprātīgā un brīvprātīgā uzticība“ un „neaprobežota padevība Caram un Krievijai. Un par to, lūk, gluži velti un lieki var noslaktēt simtiem „brīvprātīgu“ jauniešu dzīvības!“

Jāievēro, ka Jansons to visu rakstīja vēl 1915. gadā, kad tautiskās pilsonības bezgalīgā muļķība un švindelis ar strēlnieku bataljoniem vēl nebij tā uz delnas pārredzams kā tagad mums. „Baltija“ vēl nebij pateikusi ciniski atklāto vārdu, ka „pateicoties strēlnieku upuriem dažs labs no mums tagad ieņem ļoti redzamu vietu“. Vēl nebij nācis vispārzināms, ka tautiskās pilsonības uz ceļiem pielūgtais cara tētiņš un it sevišķi vācu princese carienes matuška gudroja tikai par to, kā noslēgt separātu mieru ar Vāciju, atstājot tai par laupījumu Kurzemi ar visiem kritušo latviešu strēlnieku kauliem. Nebij ari vēl atklātas negēlīgās nodevības armijas vadībā, kur par vācu naudu nopirktie un Viļumam kolpojošie ģenerāļi latviešu strēlniekus tiši grūda iznīcināšanai ienaidnieka ugunīs. Tikai 1917. gads paglāba šos varonīgos, tautiskās jūsmošanas apmuļķotos jaunekļus no galīgas iznīcināšanas Kurzemes frontē. Jansona sociālistiskais kaņā, strēlnieku bataljonu un tautiskās pilsonības novērtējums jau toreiz bij pilnīgi pareizs. Visi tālākie notikumi apstiprināja viņa sprieduma pēdējo burtu.

Jansons notēlo ari, kādā veidā strēlnieki tika kūdīti, jūsmināti un svētīti „uz ežiņas galvu likt“.

Tās ir neaizmirstamas rindas, no kuņām vēl nākošās paaudzes varēs mācīties „pašas domāt, spriest un svērt“:

„Cēsis aprinča priekšnieks Birnbaums pasludina, ka „Augstais virskomandieris“ un arī viņš atzīst latviešus par „pilnīgi lojālu tautu“, un tad runas tura pilsētas galva Bērzens un rakstnieks un ķesteris Teodors un it sevišķi baznīckungs Maldons: „Brīvības uguns deg tautā un tā raida kaŗā jaunus zaldātus. Mums ir jau tikdaudz brīvības (!), ka pašiem ir savi zaldāti. Ejiet, brāļi! Mēs par dzimteni lūgsim Dievu, jūs par viņu lūgsiet ar savām asinīm!“ Un neviļus nāk Jūdasa skūpsts prātā, kad pēc tam „mācītājs svētīja karēivjus un skūpstidams no tiem atva-dījās.“⁶⁷

Vēl reiz atkārtosim: Jau 1915. gadā, kad strēlnieki vēl stipri stāvēja savos Tīreļpurva ierakmos un Nāves salā, Jansons uzsvēŗ, ka sociāldēmokrati uzskata latviešu bataljonu dibināšanu par tišu noziegumu pret tautas masām. Tā nav tautas brīvība, par ko nelaimīgie strēlnieki iet nāvē, tie uzpurējas par velti cariskās varmācības labā, tie lej savas asinis, lai ar viņu nobendētām dzīvībām tautiskā pilsonība varētu apliecināt savu verdzisko lojālismu. Uzpurēties savas verdzības labā! Vai var būt vēl briesmīgāki meli un māņi?

Jansona raksts nobeidzas pravietiskiem vārdiem:

„Tautas ciešanu mērs Krievijā un Baltijā iet jau par malu malām pāri. Sākas lielā atmoda, kur izgaist kaŗa miglas māņi un kur tautas masas atskārst un saprot, ka tās savas asinis lējušas vienīgi tikai savu kalpinātāju un apspiedēju labā. Tuvojas vēsturiskas tiesas diena, kur tauta ies kaŗā pret savu īsto ienaidnieku — pret valdību un valdošām šķirām. Tad netiks arī piemirsta „patriotiskā“ buržuazija un visi tie noziegumi, ko tā šinī laikā pastrādājusi pret tautas masas interesēm. Un tad īsti redzēs un sapratīs paši neapzi-

nīgākie tautas slāņi, ka šinī briesmu un vaidu laikmetā vienīgais drošais patvērums, vienīgais patiesais aizstāvis tautas masām bijusi apzinīgā proletāriāta partija — Latvijas Sociāldemokrātija.“

Tikai divi gadi vēlāk tas viss piepildījās ar uzviņu — te sākas Jansona pareģojuma turpinājums. No meliem un māņiem atmodusies tauta un militārisma terroru salauzusi armija revolūcionārās partijas vadībā sauca pie taisnas tiesas „Augsto Valdišanu“ un tāpat patriotisko buržuažiju. Un vislielākie revolūcionāri bij taisni tie paši Maldoņa apskūpstītie un nozvērīnātie, visvairāk krāptie un visnežēlīgāk nomocītie latviešu strēlnieku bataljoni. Tikpat kā neviena kareivja balss nepacēlās par labu tautiskai pilsonībai, kad 1917. un 1918. gadā tautas demokrātija sāka iekārtot savu dzīvi, brīvu no carisma važām.

Un tautiskā pilsonība? Viņai par „godu“ jā-saka, ka tā līdz galam ir palikusi uzticīga savai mizerāblai lomai. Kad sākās carisma sabrukums un visa Krievija nodrebēja brīvības atausmes liksmē, Ērmanis Pīpiņš Rīgā zvanija un dzina kopā tautiešus, lai taču arī tie mostos un stātos pie savas tēvijas pārveidošanas darba. Bet tautiskā pilsonība bij kā no laivas izsviesta. Tie, kas bij raduši tikai klanīties, lūgties un žēlastību gaidīt, nekādi nevarēja apjēgt, kā nu pašiem savu likteni saņemt rokās. Tikai no trimdas un katorgas mājās atsteigušies sociāldemokrāti atdzīvināja pagurušās ļaužu masās revolūcionārās pašdarbības drosmi. Un tūlīņ atkal iesākās un visu laiku turpinājās cīņa ar tautisko pilsonību, kuŗa nu beiggu beigās tomēr bij izberzējusi miegu no acīm un ķepurojās aizstāvēt savas šķiras intereses pret plašo tautas masu centieniem. Vācu okupāciju viņa gaidīja ar slepenām cerībām, bet pievilās, jo vietējie baroni to vienkārši ar elkoni nobīdīja sānūs. Tad viņas „labākie dēli“ tomēr nerimās, no jauna lipa klāt varas vīriem un visnegodīgākā kārtā „visas tautas vārdā“ sankcionēja un atbal-

stīja visas okupantu mežonības un Latvijas iznīcināšanas plānus, no „slaviem“ tikpat viegli pārvērtās par „ģermāņiem“, Nikolaja zābaku pazaudējuši, padevīgi nogulās zem Viļuma naglotā papēža...

Es varētu turpināt savu stāstu līdz pat pēdējai dienai. Bet še no svara tikai parādīt, cik labi Jansons savā laikā bij izpazinis latviešu tautiskās pilsonības dabu un cik konsekventi tā virzījās joprojām par Jansona uzrādīto korruptās politikas līniju.

5. Literatūras kritika

Blakus politikai un publicistikai un reizē ar tām, Jansons visu mūžu strādājis arī literatūras kritikas laukā. Vēl vairāk: ar literatūras kritiku viņš taisni iesāka, no tās kā no pamata stumbra tikai vēlāk atzarojās atsevišķi pēdējie darbības veidi. Jansona literatūras kritika plašuma ziņā pat pārspēj viņa publicistisko darbu kopojumu, tāpēc arī manā apcerējumā tai novēlēta viena no lielākām nodaļām.

Politika, publicistika, literatūras kritika — šo triju uzdevumu viena cilvēka spēkiem ir par daudz. Katrs no tiem tik svarīgs, ka prasa veselu personību un viņas mūžu. Dzirdēti arī spriedumi, ka aiz šīs daudzpusības Jansona literāriskajos sacerējumos esot saskatāma zināma paviršība. Iebildumam savs pamats tai ziņā, ka Jansona politiskā darbība lielā mērā aizkavēja viņu pilnīgi atdoties žurnālistikai vai arī izveidoties par profesionālu kritiķi un kabineta darbinieku literatūras zinātnē. Bet ja ar koncentrētu skatu aptveram Jansona mūža darbu visā kopumā, tad nekāds sadalījums atsevišķās nesavienojamās nozarēs tur nav saskatāms un mazāk redzamas arī negatīvās iezīmes, kas nenovēršami pavada katru pārāk lielu daudzpusību.

Istenībā Jansona publicistika un literatūras kritika nav nekādas divas un šķīramas lietas, bet tikai vienota darba divi veidi, — divi ceļi uz vienu un to pašu mērķi. Un to mēs pietiekoši skaidri redzējam, aplūkodami Jansona politiskās darbības gaitu. Tā bij viengabala personība, kas tikpat sabiedriskās dzīves apcerē kā mākslas teorijā palika uz savas cietās sociāli-ideoloģiskās bāzes.

Sociālistiska politika Jansona lielā interese

pret mākslas un literatūras jautājumiem, protams, vispirmā kārtā izskaidrojama ar iedzimtām talanta tieksmēm. Vēlāk tām pievienojās arī gaiša domātāja atziņa par mākslas lielo lomu šķiru sociālajās un kultūras cīņās, kāda piemīt tikai gaužām retiem latviešu strādniecības politiķiem. Tikai dziļāku atziņu cilvēki spēj saprast, ka māksla ir nepieciešams ierocis cīnītājas šķiras rokās, ka viņa saviem līdzekļiem paveic to, ko nespēj ne teorētiska propaganda, ne vislabākā publicistika. Jansons bij no tās pašas formācijas politiķiem kā Leņins, Trockis, Plechanovs, Mēringa un citi, kas visi uz mākslu un sevišķi literatūru lūkojušies kā uz ievērojamu faktoru proletāriāta atsvabināšanas darbā.

Ir vēl viens svarīgs iemesls, aiz kā Jansons allaž pievērsies literāriskām tēmām. Cara un cariskās cenzūras laikos, kuŗos Jansons nodzīvoja savu mūžu, par literatūru runājot bij iespējams legāli pateikt arī to, kas bij aizliegts un citādi tiktu bez žēlastības konfiscēts. Jansons izvēlējās to pašu izpausmes veidu, kuŗu no sešdesmitajiem gadiem lietoja arī visa krievu revolūcionāru intelligēnce. Protams, tas ieviesa zināmu daļu publicistikas literatūras kritikā, bet tas nu bij neatvairāms laika un personības prasījums.

Kā jau sākumā aizrādīts, ar literatūras kritiku Jansons taisni sāka savu sabiedrisko darbu. Tas arī pilnīgi saprotams, jo astoņdesmito gadu beigū nelegālajos skolnieku pulciņos un viņu diskusijās radikāli-reālistiskai un revolūcionārai belletristikai piekrita vispirmā loma. Heinesa satiriski-kritiskā dzeja, ko Jansons skolas gados veselām lappusēm un nodaļām zināja no galvas, bez šaubām būs vispirmā pievērsusi viņa meklētāja prātu latviešu daiļliteratūrai un tās kritiskai analīzei.

Jansona literatūras kritika organiski saistīta ar viņa politisko un publicistisko darbību un vispārīgo idejiskās attīstības gaitu, iedalāma trijos, viegli atšķiramos, tomēr savstarpēji sakarīgos

posmos: Jaunās strāvas periods ar „Domām par jaunlaiku literātūru“ centrā; „dekadentu“ laiki ar „Fauniem un klauniem“ un „Vēsturisko materiālismu“; pēdējais laikmets ar pamata jautājumu „Vai gaidāma mums proletāriskā māksla?“ Katra posma daudzie sīkie raksti dabiski piesaistās galvenajiem apcerējumiem.

„Domas par jaunlaiku literātūru“ Jansons izteicis divos paņēmienos — divos rakstos ar vienādu virsrakstu un ar viena gada starpu. Pirmais ir tīri literārisks apcerējums populārā progresīvo studentu rakstu krājumā 1892. gadā⁶⁸. Pilnīgi vēl iesācēja darbs, nedrošs savā teorētiskā pamatojumā un nepilnīgs argūmentu kopojumā. Tomēr tur atrodams pirmais aizsākums visam tam pamatam, uz kuŗu vēlāk izauga Jansona literāriskās kritikas plašā celtne.

Tā ir noteikta reālisma deklarācija literātūrā un viņas kritikā. Jansons nebij reālisma ievēdījs ne latviešu literātūrā, ne viņas kritikā. Daiļliterātūrā reālisma raksturīgos vilcienus jau uzrādīja Neikena, Kaudzīšu un Apsīšu Jēkaba stāsti. Bet tas bij naīvais, sevis neapzinātājs reālisms — Jansons prasīja to citādu. Kritikā reālismu ar plašu ērudīciju, spīrgtu talantu un ievērojamām sekmēm bij aizstāvējis Teodors. Jansons savā pirmajā apcerējumā ar cieņu atsaucas uz Teodoru un aplinkus itkā atzīstas par viņa mācekli. Ari reālisma teorijas avoti Jansonam sākumā tie paši, kas Teodoram. Bet ar pašam pirmajām rindām Jansonu no viņa priekšteča šķīr plašāks vēriens un, galvenā kārtā, straujāks temperāments un dedzīgāka pārlicība, spējīga iekustināt un apkārtņi līdzī virzīt.

Jansons iesāk ar reālisma strāvu cittaute literātūrā un uzrāda tikai pašus galvenos, varētu teikt, rupjos pamatvilcienus, ar ko reālisms atšķiras no sava pretmeta, naīvā romantisma. Dzīves patiesība literātūras darbā ir reālisma kardinālais

prasījums, to rakstnieks sasniedz tēlojumā, iepriekš izpētījis un izpratis apkārtnes apstākļu, laikmeta un iedzimtības iespaidu cilvēka dabas veidojumā. Reālisms vairs nepieķeras tikai kaut kādai sevišķi izmeklētai, cilvēka, viņa īpašību un notikumu grupai, bet rauga to aptvert viņa nepārkrāsotā īstenībā un dabiskumā ar visām ļaunajām un labajām dziņām, tāpat dzīvi vērot viņas plašumā un daudzpusībā. Zīmīgi, ka Jansons jau savās pirmajās rindās uzstājas pret muļķīgo apgalvojumu, ka reālisms cenšas kopēt un fotografēt īstenību, kas arī ar vislabāko iegribu mākslā nemaz nav iespējams. Viņa uzsvērtais reālisma princips patiesībā prasa subjektīvu naturālistisku impresionismu, ko viņš tomēr stingri norobežo no pārspilētā, naivā naturālisma pēc Zolā zinātniski eksperimentālā romāna receptes.

Jansona reālisma teorijas autoritātes puslīdz tās pašas, kas Teodoram: Gonkūri, Flobērs, Zolā, Eliots, Gijō, Tēns, Brandess un Michailovskis. Uz tiem atbalstīdamies, viņš rakstiņa beigās pievēršas arī latviešu literatūrai ar viņas „kalendāra zīdējām”: „Smaidi sastingst želumā un īgnumā, redzot, ka šie seklie rakstnieki neprot pašu tautas dzīvi pienācīgi iztulkot viņas savādā dažādībā, kuņi nevar pašu sētās atrast ko augstu, cildinošu un pamācošu un lodā salīkuši gar pilim, vai tiem neizdotos mazākais caur atslēgas caurumu žēlām acīm nolūkoties uz šo karsti iekāroto „solito Kanaanu“.”

Neskatoties uz visai miglaino, jauneklīgo frazi par „ko augstu, cildinošu un pamācošu pašu sētās”, šai teikumā jau labi apjaušamas nākamā kritiķa attiecības pret tautiski-epigonisko mākslu, tāpat redzami jau viņa sarkastiskā, ārdošā stila raksturīgākie paņēmieni.

Pirmās „Domas” bij raksts starp citiem lielākā krājumā, par tām viens otrs tautietis sarauca pieri krunkās, bet plašāki sabiedrībā tās neatbalsojās. Varbūt, taisni tāpēc Jansons ņēma vēl reiz apcerējuma pēdējās lappuses, paplašināja un pār-

strādāja tās plašā kritikā par latviešu jaunlaiku literātūru un vispirms nolasīja to kā referātu dziedāšanas svētkos Jelgavā, 1893. gada augusta beigās, pēc tam nodrukāja „Dienas Lapā” un atsevišķā brošūrā⁹⁰.

Tas vairs nebij vienkāršs „zaļa zēna” rakstiņš, par ko prātīgs tautietis tikai pieri sarauca grumbās. Negaidīts, pārgalvīgs akmens sviediens omulīgā varžu diķī — uz acumirkli tur pārsteigumā aplusa visa kvarkstēšana, lai tad ar joni atsāktos līdz tam nepiedzīvotā niknā kņadā.

Apcerējuma ievadā Jansons aizrāda, ka toreizējā kritika gaužam sirsnīgi priecājoties par reālisma pārsvaru belletristikā un par dziļo nopietnību dzīvos patiesos nogleznojumos. Tāpēc viņš uzsāk pats pamatīgāku ekskursiju pa latviešu jaunākās literātūras laukiem, lai aplūkotos, kur īsti šis daudzīnātais reālisms atrodams un kādā veidā viņš parādās.

Bet ko viņš tur pirmajā solī sastop, tas ir pārlicēģais erētisms jeb tā saucamā „mīlestība”, un pie tam visur vienā un tai pašā ģērbā. Jausmiņu Voldemāra stāstā „Caur ērkšķiem un daudziem” visi varoņi un varones tikai mīlējas un skūpstās, visi tie peld saldās šausmās, baigās jausmās, sērās jūsmās un skaistās jūtās. Māklotas, pretīgi sasaldinātas maziņas būtnes, stāsts ar viņa mīlestības intrigām, dažādām ciešanām un laimīgām beigām viss tas darināts pēc vācu lubu romantikas paraugiem. „Viss tēlots pēc mūžīgi nodeldētiem paraugiem un salaistīts un sapomādēts ar riebiģi salkanu „mīlestību” līdz ar gaļlaicīgi muļķīgiem prātojumiem. Šeit visas gleznas tik nejdzīgi pavirsas, visi tēlojamie raksturi un skati tik nedzīvi, tik bālgani un nenoteikti; viss te mainās un virkņojas tik fantastiski, tik sakliedēti, kā mākoņi vējainā laikā... Mums ir ap sirdi, kā kad būtum visu laiku gājuši caur tumšām, pietvaikotām un piekvēpušām telpām un tagad spirtgā saules gaismā tikuši varētum steidzīgi vien noti-

rīt seju un rokas no ķēzīgiem, puteklainiem zirkņiem un kvēpiem.“

Ari Lapskalnu Andreja romānā „Jaunais mežkungs“ visi skati un gadījumi pa lielākai daļai grozās ap to pašu „mīlestību“, milētāju cerībām un nopūtām. No milētājiem šinī romānā sastopami 3 gudri un 1 muļķis, no mīlākām 3 glīti ģērbusās un viena ļoti netīra. Visi varoņi un pati „mīlestība“ taisīta pēc tā paša šablona, ko lietojis arī Jausmiņu Voldemārs. Sevišķi pievilcīgas ir visas trīs mīlamās meitas. Divas pirmās stipri vien līdzinās puķītēm, tikai pirmā vairāk staltai rozei, otrā atkal pazemīgai vijolītei, abas bez tam sirsniņi un uzticīgi mīl, pin vaiņadziņus, apbrīno mēnesi un abu cēlos un smuidros augumus ietērpj pielaidīgi uzvalki. Trešā arī iet glīti ģērbusies un kā jau ideāla latviete, pati auž un darina sev drēbes, ar kuņām pat baznīcā iet. Ceturto milētāju rakstnieks enerģiski nosauc par ļoti druknu un netīru sievieti, bez tam lūpas tai biezas, un kad tā skūpstās, tad viss priekšnams šmaukstēt nošmaukst.

Par to pašu neizbēgamo „mīlestību“ raksta visi pārējie — Allunāns, Deglavs, Lautenbachs-Jūsmiņš. „Visur, visur, kur vien lūkojamies šos daudzajos „tautas dzīves“ tēlojumos, caur visiem velkas cauri pārliecīgais erētisms, glēvā salkanība kā garķātāini, glumi ūdensaugi caur piestīgušu, dumbvainu muklāju, — velti, velti teit meklēsi oļainu cietu dibenu un dzidru spirdzinošu ūdeni. Šinīs stāstiņos visi tikai mīlas un skūpstās, skūpstās un mīlas, nēsā krūtīs saldās cerības, mirkšķina vai aizmieg acis debešķīgā laimībā, sapņo vissaldākos sapņus šinī dzīvē — un pār visiem svētīdami izstiepj savas garās rokas latvju rakstnieki liksmībā un aizgrābtībā, teikdami un slavēdami šo debešķīgo liesmu, šo svēto un daiļo jūtu!“

Visasāk Jansons uzbrūk „latviešu Heinem bez Heines klūdām“, toreizējam teoloģijas studentam Pavasaru Jānim-Veismanim ar viņa apbrīnoto dzejoļu grāmatu „Ziedoņa sapņi“. Visi

Pavasaru Jāņa dzejoļi vijās tikai ap zeltenīti, viņas zilām actiņām, sārto mutīti, skūpstiem, sapņiem un jausmām. „Nepanesama mīkstulība un glēvulīga salkanība spīd teit iz katra dzejoliša ārā un visas šīs sīrupā samērcētās „peršas“ lasot nāk prātā Šekspīra enerģiskie vārdi, ka tik tiešām labāki būt par kaķi un naudēt nekā piederēt pie šo „peršinieku“ skaita; labāk paciest, ka kauc nesmērēts ritenis, gar asi trīdamies, nekā klausīties tik salkanu dzeju.“

Visa šī neīstā sentimentālitate un glēvulīgā mīkstulība dedzīgās „mīlestības“ objektu nostāda pavisam pazeminošā, tepat vai kustoņa lomā. Šī spulgacīte zeltenīte domāta tikai kā vīrieša baudas priekšmets — un tad arī vēl kā saimniece ķēķī un kā apkalpotāja pie alus galda. Visos erētiskajos dzejoļos slēpjas nicinošs apvainojums sievietei kā sapratīgai būtnei un pilntiesīgam cilvēkam. Jansons atgādina epigoniskajiem dziedoņiem Bjernsona „Čimdu“ un Ibsena „Noru“ un uzsver, ka patiesa mīlestības dziesma tikai tur var atskanēt, kur svabada sieviete labprātīgi iet roku rokā ar vīrieti pa tikumiskas pilnības ceļu, nevis vien erētiskas tīksmes dēļ, bet arī darbā vispārības labā. Uz tādiem centieniem sievieti aicināt latvju rakstnieki nespēj. Tie neglābjami nosliģuši glēvulīgā salkanībā un mīkstulīgā bezdarbībā, tie paši vēl ceļami un saucami uz kaut kādu plašāku darbību.

Tālākais motīvs, ko Jansons iztvēra latviešu jaunākajā literātūrā, ir tā saucamā tautas dzīve rakstnieku notēlojumā. Ari tur tas pats tukšums, nevarība un bezgaršība. Parādīja, kā Lautenbachs-Jūsmiņš suņu dienās „tautās iet“, kā viņš tur aizgrābtī slavinādams strebj īsto Dieva zemītes spirtumam skābu putru, paspiež pat roku kādam vecam skolas biedram, prastam strādniekam, un kā tam no šī augstā pagodinājuma pat acis tiek mitras, itkā nupat kādu dāvanu būtu saņēmis. Vispār, visos epigoņu stāstos labā latviskā tauta tikai cepuri rokā turēdama un klanīdamās

nāk pie augstu mācītiem, bezdarbā klaiņojošiem tautiskajiem studentiem un nebeidz apbrīnot viņu gudrību un smalko iznešanos. Un kur šī pati tauta rādīta raksturos, darbā un dzīves situācijās, tur redzamas tikai dzīvu cilvēku karikatūras — ideālizētas būtnes un eņģeļi vienā, brūtālas bestijas un kropli otrā pusē. Dzirdama vai nu neiespējama tukšgalvīga filozofēšana un dievbijīga plāpāšana, vai atkal prasta lamāšanās un pseudo-kōmisku sakropļotu vārdu un teicienu lietošana. To tautiskie rakstnieki iedomājās par īstu „tautas mākslu“, bet kommitoņi kritiķi nekavējās atrast tūliņ šajās plānprātībās „veselīgu realismu“!

Bagātīgu vielu Jansona satira atrada arī pirmo tautisko dzejnieku ierosinātā tautas senatnes godā celšanā jaunākajā literatūrā. Zīmīgākais ražojums šai nozarē — Lercha-Puškaiša „Ojārs“, stāsts no klaušu laikiem. Sameistarojums un safantazējums bez mazākās vēsturiska kolorīta nokrāsas, bet toties ar gandrīz pārdabiskiem spēka vīriem, ar nebeidzamām talkām, iedzeršanām, dziedāšanām un bez tam vēl ar etnografisku, ģeografisku un agronomisku surrogātu sablīvējumiem, kuŗi belletristiku sacerējumu pārvērsē par kaut kādu etnografiska mūzeja katalogu. Puškaiša katalogam cienīgi blakus nostājas Tāļivalds (skolotājs Abuls, kas vēlāk dēmonkr. republikā studēja archaioloģiju un 60 gadu vecumā ķēmojās ar letoņa deķeli galvā!) ar savu „Senču rotu“. Tas savus jau tā nepanesamos pamatīgos etnografiskos uzzīmējumus turpat stāstā mēģina pierādīt par pilnīgi drošiem un ticamiem, pamatodams tos ar laikrakstu ziņām, vēsturiskiem gadu skaitļiem, tautas dziesmām, vecu ļaužu nostāstiem, archaioloģiskiem izrakumiem u. t. t. Saprotams par sevi, ka stāsts tā iznāk neizturami pliekans un garlaicīgs. Bet tad vēl autors ņemas šo „tautas dzīvi“ bengaliski apgaismot, tautas pagātni izstaltot ar necerētu spožumu un greznumu un ar to modināt lasītājos lepnuma jūtas, nostādīdams senatnes

paliekas un ierašas kā apbrīnošanas cienīgas un kā pilnīgi ievietojamas tagadējos apstākļos.

No tāda mērā izvirtušās sencības romantikas izriet arī visu apzinīgo tautiešu uzdevumi tautas dzīvē, kā tos iedomājās un tēloja Jansona laika rakstnieki. Jāņu vakarā eglē sarāpušies zeņķi viņiem izliekas tik centīgi un apzinīgi tautieši, „kam dārgas savas tautas ierašas un kuņi ne laiku, ne tēriņu, ne pūliņu nebīdāties kopj savu tēvu tēvu ierašas“, ka vērts tos apsveikt ar gaŗāku dzejisku uzrunu. Jāņa ugunis, līgošana, miestīņš un siers, jāņu skābenes un pašauti lindraki tāpat pieskaitāmi īsta tautieša resp. tautietes obligātoriskajiem pienākumiem. Studentu dzīvē šai jāņošanai un tautas garamantu vākšanai vēl pievienojas žūpošana, āzēšanās un visāda māžošanās pēc vācu korporeļu parauga. Visu šo plēgurību latviešu rakstnieki (piem., nākošais Slokas mācītājs Ed. Zeibots) aptēloja sikumsiki un ar tādu aizgrābtību, itkā skatītu īstu varoņdarbu un pirmo censoņu nosaņņotā tautiskā ideāla piepildīšanu.

Jansons nenoliedza arī tautas garamantu krāšanas zinātnisko nozīmi, tikai negribēja atzīt, ka ar to jau vien pietiktu daudzīnātai „tautas mīlestībai“ un tautiskam darbam. Pēc viņa domām, tam jābalstās vienīgi uz plašajām zemajām šķīrām, ne uz izglītībā mazliet apviļātiem turīgās tautas dēliem un viņu ākstībām. Sparīgi gan, bet stipri naīvi skan viņa sauciens latviešu rakstniekiem, atmetst niekošanos un pludināt „citu tautu varenās, spēcīgās idejas uz mūsu izdegušiem, nonīkušiem klajumiem“ un celt tautu „nevis uz šaursirdīgu pašcildināšanu, bet uz dedzīgu, nopietnu strādāšanu nabaga līdzbrāļu labā, uz gaismu un vispārēju labklājību“!

Mācītāji Pavasaru Jānis un Ed. Zeibots, sabiedrībā vēl ar lektoru Lautenbach-Jūsmīnu, lai būtu šie tautas cēlāji un cittautu ideju pludinātāji! Acīm redzot, šis asais satirīķis un protestants pats vēl nebij pilnīgi atraisījies no pilso-

niska liberālisma un humānisma illūzijām. Viņam likās, ka pietiek tikai labi izsmiet un sabramēt latviešu rakstniekus un tautiešus, lai tie ataptos no saviem murgiem un iesāktos lielo ideju pludināšanas darbs un strādāšana „nabaga līdzbrāļu labā”. Sociālistiskā domāšana Jansonam tos laikus vēl bijusi pilnīgi sveša. „Zemās šķiras” un „nabaga brāļus” viņš vienkārši bij aizņēmis no „Dienas Lapas” parastā vokābulārija, nesaistīdams šos nosaukumus ne ar kādu noteiktu konkrētu jēdzienu. Ne zīmes te vēl nav no tās atziņas, kādā viņš pats desmit gadus vēlāk rakstīja par tautiskajiem centieniem sakarā ar saimniecisko nokārtošanos un tik reljefi prata parādīt tautiski-progresīvās ideoloģijas izvirtību epigoniskajā „kumeliņu, bāleliņu un zeltenišu-sārtvai-dzišu” laikmetā.

„Domas” patiesībā nav nekāda kritika, bet tikai pārdošs asprātīgs pamflets. Tā spēks un iespaids vienīgi katēgoriskā negācijā un iznīcinošā sarkasmā pret izčākstējušo tautisko literātūru. Pozitīvais pretstats ar „citu tautu idejām” nedrošs, neskaidrs un nenozīmīgs, norādījumi uz ārzemju rakstniecības paraugiem epizodiski, nekādas īstas uzskatu sistēmas neapvienoti. Pat agrāk jau uzstādītā reālisma teorija te pārāk izkliesta, neuzsvērtā, pa daļai itkā piemirsta.

Un tomēr šis „Domas” sacēla latviešu rakstniecībā vēl nepiedzīvotu traci un troksni. Iemeslu tam bij vairāk nekā vajadzīgs.

Vispirms jau dižtautieši sajūtās nelabi iztraucēti tādā laikā, kad visa tautas dzīve likās tikai šūpojāmiešiem un ligojam. Līdz nāvei apvainoti bij latviešu Homēri un latviešu Heines bez Heines kļūdām, jo viņus nu pēkšņi un pavisam negaidīti rāva nost no augstajiem sēdekļiem un gribēja nostatīt tepat vai pilnīgu nemākuļu un nespējnieku lomā. Un iedrošinājās to kaut kāds 21 gadu vecs students, kam nebij nekāda literāriska ne nacionāla stāža, kas pat Ausekli nebij vaigu vaigā redzējis, ne klausījies Kronvalda runas!

Visvairāk vectautiešus uzbudināja Jansona absolūtā necieņa pret tautas „labākajiem dēliem“, izaicinošais asums, dzēlīgā zobgalība, nenoliedzamā polēmiskā veiklība, spirti svaigā, gleznām un karikatūrām pārbagātā izteiksme. Taču galvenais uztraukuma cēlonis bij instinktīvā nojauta, ka te nav darīšana tikai ar šo studentu un viņa literatūras kritiku vien, bet ka tajā un caur to izpaužas kaut kas no visas augošās, jau labu laiku samanāmās jaunstrāvniecības bīstamajiem spēkiem. Tautas „dabiskie vadoņi“ manīja tuvojamijs uzbrukumu saviem vadonības un valdonības pamatiem un krita nežēlīgā niknumā. Teodoram viņi labprāt pieļāva savu reālismu propagandē tari no Zinību komisijas katedras — tas nebija bīstami, pat nepatīkami nē. Tur runa nesniedzās pāri tīras literatūras robežām. Jansons, varbūt, pats skaidri neapzinādamies, pieskārās „pilāru“ sabiedriskajiem pamatiem, un tas jau bija bīstami.

Lielākā daļa pretrakstu Jansona „Domām“ bija tikai sašutuma pilni protesti vai cienīgu pilsoņu un aizskartu rakstnieku pašlepnī noraidījumi. Taču starp tiem gadījās arī nopietni ņemama polemika. Pie tādas vispirmā kārtā skaitāma Brunhildes (viņas brunčos bija paslēpies tautisks advokāts, J. Kreicbergs) kontrbrošūra⁷⁰. Autors katrā ziņā jāatzīst par labu literatūras pazinēju un diezgan veiklu oponentu. Visumā viņa tautiskās „mīlestības“ un „zeltēnišu-sirdspuķīšu“ aizstāvība gan iznāca pavāja: katru reālismu noliedzams, viņš pūlējās apgāzt to, ko Jansons nebūt nebija nostādījis uz kājām ne aizstāvējis. Rupjību ziņā Brunhilde centās vēl pārspēt Jansonu, bārstīdama tādus izteicienus kā „nekaunība“, „nepanesama riebiga uzpūtība“, „lieluma manija“, „pēdējie literāriskie algādži“, „kazernes žargons un manieres“, „Hērostrata kauna darbs“, „lielmutība, kumediskas dārdošas frazes, rupja kritiska zviēģšana un visādi literāriska klauna kunstīki“, „ākstiskas, muļķīgas tirādes“, „kritikas samazgas“. Šie

„stila ziedi“ paši par sevi gan labi raksturo toreizējās literāriskās polemikas paņēmienus. Bet ar visu to brošūras autors pamatoti un asprātīgi uztvēris daudzas paviršības un nepareizības Jansona rakstā. Vispirms, nepielaižamo metodi, izķert un sargrupēt atsevišķas frazes un pēc tām taisīt spriedumu par visu darbu. Un tad prasījumu, lai visi rakstnieki atzītu un rakstītu tikai kritiķa ieteiktā virzienā. Brunhilde uzrādīja arī vairākas, nenoliedzami neloģiskas dēfīnīcijas un nesavienojamu jēdzienu savienojumus, kas Jansona rakstā ieviesušies aiz pārāk lielā straujuma un nepietiekošas paškritikas apsvara.

Jansona priekšlasījuma un mazās brošūriņas lielie panākumi visus šos trīsdesmit četrdesmit gadus nav likuši miera tiem, kam tautiskie ideāli un nacionālā lieta arī kā tukša fraze liekas neaizskaņams svētums. Laiku pa laikam viņi atgriežas pie šī jaunās strāvas spilgtākā dokumenta. Arī tagad viņi nemēģina to objektīvi novērtēt vēstures perspektīvē, ar visām viņa kļūdām un jauneklā paviršībām, bet gan sīvā naidā tiecas iznīcināt „legendu“ par Jansona „Domu“ lielo iespaidu latv. literatūras attīstībā. Visjaunākais starp šiem iznīcinātājiem ir A. Goba (1930. g. „Daugavā“ un „Izgl. min. mēnešrakstā“).

Pareizi A. Goba aprāda, ka Jansons nav pirmais, kas sācis sludināt reālismu latv. literatūrā. Jau kopš desmit gadiem pirms viņa šad un tad laikrakstos parādījušies raksti ar reālisma propagandu (Akots, Fr. Adamovičs, Sarkis u. c.). Tikai slēdzienus no tā Goba taisa greizus un aplamus. Ja arī citiem jau pirms Jansona bijuši pazīstami ārzemju reālisma teorētiku raksti, tad tas tikai apliecina, ka viņš jauno virzienu nav izdomājis, bet visā latv. sabiedrībā bijusi plaši un dziļi sajūsta vajadzība pēc jaunas, „laika garam“ atbilstošas mākslas pretim izkurtējušam tautiskajam romantismam. Bet Goba pavisam bērnišķīgā kārtā mēģina Jansona priekšlasījuma lielo iespaidu izskaidrot ar viņa skaļo balsi, brašo uzstāšanos un

zobgalībām, par ko pat citādi domājoši tautieši sajūsminājušies. Tā ir vai nu tiša niekošanās nopietnā jautājumā vai nespēja atrast literāriskam notikumam cēloņus laikmeta un sabiedriskās dzīves faktoros. Goba nekautrējas arī tiešu patiesības sagrozījumu, apgalvodams, ka Jansons izsmetot un nonievājot latv. tautas garamantas, senatnes pētīšanu, tautiskos apgērbus, dzimtenes mīlestību un citus „tautiskos svētumus“. No agrākiem citātiem šai apcerējumā jau bij redzams, ka Jansona satira gan vēršas pret epigoniskiem ākstiem un švaukstiem, bet par tautisko censonību pašu Jansons pat pārmērīgi jūsmo. Gobas paņēmieni tikai rāda, ka „tautiskā lieta“ savā gaudenā ciņā pret „kosmopolītismu“ un „internacionālismu“ nekad nav varējusi un nevar iztikt ar godīgiem līdzekļiem vien. Protams, Jansona „Domu“ nozīmi viņš ar to nemazina, tikai pats sevi parāda gaužam nožēlojamā lomā.

Jaunstrāvniecisko virzienu ne literātūrā ne latviešu sabiedriskā dzīvē tautiskā pretkritika neapturēja un nevarēja apturēt. Tā bij nobriedusi vēsturiska vajadzība un tāpēc nenoveicama. Tomēr šķiet, ka Jansonu tā padarīja apdomīgāku un savaldīgāku. Apmēram to pašu, ko „Domās“, tikai vēl pastiprinātā veidā, viņš atkārtoja nākamā 1894. gadā savā vēstulē „Mūsu vecai paaudzei“. Bet tā bij atbilde tautisko žurnālistu uzbrukumiem, nevis Brunhildes pretkritikai. Uz to tieši Jansons netika atsaucies, laikam taču atzīdams arī savas pārsteidzības un kļūdas pirmajā jauneklīgā ciņas karstumā. Tā domāt liek arī vēlākie fakti, piem., tas, ka Jansons nepiekrita „Domu“ jaunizdevumam, jo bez plašākiem komentāriem apcerējums jaunākai paaudzei vairs nebūšot saprotams. Un mēs jau redzējām, ka vairākos vēlākos rakstos („Tautiskie centieni“, „Mūsu tautiskā pilsonība“ u. c.) viņš allaž vien atgriežas pie „kumeliņu-bāleliņu“ laika, itin kā meklēdams sabiedrisku pamatu un attaisnojumu savai pirmajai, vēl pilnīgi neapsvērtai ofensīvai. Bojā gā-

jušais apcerējums par 90-tajiem gadiem būtu bijusi arī plašāka atbilde toreizējai tautiešu pretkritikai.

„Domām“ tieši vai netieši pieslējās Jansona turpmākās teātra un literatūras recenzijas līdz 1897. gadam, kad jaunstrāvnieku aresti un cietums pārtrauca viņa rakstniecības kritiķa darbu. Tur ir skatuves un rakstniecības parādības, apkaļojamas kā tautiski epigoniskās mākslas ražojumi, un atkal tādas, kas slavināmas kā jaunstrāvnieku centieniem tuvu stāvošas.

Ir starp tām arī gluži nenozīmīgas, recenzenta pienākuma rindas, rakstītas tikai avīzei nepieciešamās informācijas labad. Mūs še var interesēt tikai trīs recenzijas, kuŗas raksturo Jansona kritikas attīstības gaitu sakarā ar toreizējām literatūras un kultūras virzienu cīņām.

„Mūsu mēnešraksti“⁷¹ tieši pieslejas Jansona pirmajiem cīņas rakstiem un turpina pasākto ofensīvu vectautiešu pozīcijām. Salīdzināti tur abi lielākie mēnešraksti: no Marlītas un Heimburgas kultivētāja atkal itkā par nopietnu žurnālu pārvērstais „Austrums“ un „Mājas Viesa Mēnešraksts“, kas bez citām jaukām lietām vēl stingri apņemas „raudzīt pasniegt tikai tādus rakstus, kas atrodas uz tagadnes zinātņu un rakstniecības augstā stāvokļa“. Zobodamies par „Austruma“ solīto „bezvirziena“ belletristiku, Jansons analizē Potapenka stāstu un atrod tajā tomēr cildinātu vīrieša un sievietes kopdzīvi tajā pašā salkani idilliskajā mietpilsoniskā virzienā. Mietpilsoniskas pieticības tendenci Jansons gluži aplami ierauga arī Garšīna „Attalea princips“, kamēr Kopē stāstos tā gan katram saredzama. Blaumanis par „M. V. Mēnešrakstā“ nodrukāto „Stāstu par cūku, kuŗa runājusi“, dabū norādījumu neniekoties ar vieglām skicitēm, bet sniegt nopietnus tēlojumus no lauku dzīves traģikas. Aspazijas „Saulgriezīte“ nav nekas sevišķs, nostāsts neīsts, nedabīgs, gurdens. Sudrabu Ēdžum, sakarā ar „Induli un Āriju“, tiek likts pie sirds at-

mest senatnes romantiku un piegriezties atkal kalpināto ļautiņu liktenim. Bet pilnīgi Jansona satira atkal atraisās pie kādas Liesmas famozās noveles „No tumsības pie gaismas“, kur kāda nabaga bārenīte ar mācītāja gādību tiek par smalku jaunkundzi. Mēnešraksta zinātnisko rakstu apskatā labu brāzienu dabū Jansona vēlākais draugs Vizulis par ideālistiskā un vecmodīgā garā ieturēto apcerējumu „Ģenijs un māksla“. „Austr.“ tautsaimniecisko rakstu kritikā ir piezīmes, pēc kuŗām var spriest, ka Jansons jau manāmi tuvojies marksistiskai attīstības procesa izpratnei. „M. V. Mēnešraksta“ zinātnes nodaļu Jansons vispār atzīst, tikai uzrāda daudzas paviršības un nepareizības dabas zinātniskos apcerējumos. Galvenais trūkums abiem mēnešrakstiem, ka tiem nav noteiktas programmas, tie neuzrāda, kādam avižniecības virzienam nodomājuši pieslieties, bet izvairās ar frazi „bez kādas partejības“ strādāt tautas garā.

Šim rakstam sekoja vesela virkne recenziju 1896. un 1897. gada pirmajā pusē. Runādams par Zudermana „Das Glück im Winkel“⁷², Jansons itin pareizi konstatē, ka citreiz itkā revolūcionārais rakstnieks kapitulējis salonu sabiedrības priekšā, sāk nodarboties ar drāmatiskiem niecīgiem un līdz ar to pazaudē ievēribu plašo ļaužu slāņu acīs. Sevišķi asa, istā Jansona stilā rakstīta recenzija par Poruka „Hernhūtiešiem“⁷³. Zobgaliģi apcerēta Aleksandras cenšanās pēc gaismas, cilvēces laimes un — fabrikas, kā arī autora nevarība kaut cik pārliecinoši parādīt sadursmi vecās un jaunās paaudzes starpā. Raksturu zīmējumi lugā nereāli un nedzīvi, idejiskā puse naiņa, tāpēc, ka Porukam trūkst pašu elementārāko tautsaimniecisko zināšanu, drāmatiskas darbības tiklab kā pavisam nav. „Un tamdēļ lai autors uzskata savu tagad sarakstīto piecu cēlienu drāmu par neizdevušos un met viņu, kaut ar žēlu sirdi, krāsns visātrākās liesmās. Tur šai drāmai vienkārši piederas vieta.“ Zeltiņa drāmā „Saites“⁷⁴

vidus šķiru ģimenes dzīves konflikts uztverts nepareizi un nepārliecinoši. Īstie nesaticības cēloņi nav raksturu nepilnības un personīgas kļūdas, bet grūtie ārējie materiālie apstākļi. Henrika Ibsena „Sadzīves pilāru“⁷⁶ noslēgums ar to, ka pēc visa jezuītisma un blēdībām debesis noskaidrojas, lieltirgotājs Berniks atgriežas uz īstiem brīvības un patiesības pamatiem, un ka nu viņam un viņa aprindām aust jauna darba diena — pilnīgi aplams. „Nekad un nekur neviens pravietis nav tik nejauki maldījies, kā toreiz norveģu dzejnieks.“ Turpretī „Norā“⁷⁶ ir drāmatisks darbs, kam viscaur īsta, cieta metala skaņa. Ar drošu roku rakstnieks štājies klāt pie pilsoniskās laulības dzīves analīzes, viņa gala spriedums satriec mūs ar neatturamu pārliecinošu varu. To iespēj tikai īsts domātājs un īsts mākslinieks. Blaumaņa „Trīnes grēku“⁷⁷ saturu Jansonam pat nav iespējams atstāstīt. „Literāriskā ziņā ir prastība — sacerēt un laist tādu gabalu klajā; teātra mākslas ziņā atkal ir aplamība — tā ko vēl uzvest uz skatuves... Mums vajadzīgi nopietni ražojumi, kas satrauc un aizkustina, jo to mums ir gaužam maz... Te vairs nav humors, kas rit un čalo spilgti un pārgalvīgi... „Trīnes grēkos“ lec un krīt pie zemes, tirina kājas un ālējas, — grūti paliek ap sirdi pie šādiem skatiem.“ Jansons atzīst Blaumani par ievērojamu mākslinieku, bet norāda, ka tas sabojā savu talantu, ražodams pasacīņas un dzejolišus „M. V. Mēnešraksta“ firmai, kur valda paviršība un nespēja, un kur nav ne par zolotņiku pareizi jēdzieni par literatūru un daili. Blaumaņa „Potivara namu“⁷⁸ bojā morālīzējošais beigu cēliens, pielikts, lai iztaptu publikas gaumei. Luga neaiztver mūsu dzīves sabiedriskos sakarus, bet rāda tikai, ka pārtikušā ģimenē nejauši sadurās daži atsevišķi indivīdi. Blaumanis nenoprot, ka mākslas ražojumos cilvēki tēlojami sakarā ar viņu apkārtni. „Lai Blaumanis nebūtu tik moderns stilists vien, pie kuŗa mēs dažu brītiņu tikai uzskavējamies, bet spētu pacel-

ties moderno rakstnieku pulkā, kuŗu mēs varam atkal un atkal skatīt un lasīt un smelties sev sparū, īgnumu un dzišanos pēc darbības, tad tam sava dzejnieka laiva jāiztīra no visādiem novecojušiem krāmiem un viegliem, nesvarīgiem niekiem, un jāmet tos aiz sevis ūdens dzelmē. Tam būtu tad zem savām kājām jāliek zinātnisku uzskatu ballasts. Tam būtu tad ar savu rakstnieka darbību jāstūrē droši sadzīves straumē iekšā. Bet to Blaumanis, laikam, nekad nespēs. Viņam pārāk piemīt artista vieglība un lokanība. Viņa skatiens maldās no viena priekšmeta uz otru, bet neaptver apstākļus viņu kopumā. Un gala iznākums — viņa pleciem par smagu nopietna jaunlaiku rakstnieka uzdevums.

Vēl jāpiemin Jansona sirsnīgais apcerējums par Adu Negri⁹⁰, toreiz visā Eiropā slavēto dzejnieci, kas pati cēlusies no nabadzīgajiem slāņiem, ar savu dzeju vislabāk sajūtās darba ļaužu vidū. Saprotama Jansona sajūsma par dzejnieci, kas tvēra tieši dzīvē un tēloja zemāku šķiru nabadzību un postu — tas pilnīgi saskanēja ar jaunstrāvnieku programmu. Puslīdz ciešā sakarā ar jaunā reālistiskā virziena propagandu stāv arī Jansona raksts par jaunāko vācu literātūru⁹¹. Tas ir atstāstījums pēc žurnāla „Die Zeit“, kuŗā aplūkots vācu naturālistiskais virziens (Hols, Šlafi, Harti, Bleibtreijs, Krecers, Konrādijs, Hauptmanis, Zūdermanis, Tovote), rādīta jauno naturālistu pamazitēja nogrimšana bohēmas artistismā, kur izveidojās simbolisms un literāriskais dekadentisms.

Visā Jansona kritikā šai periodā dzirdams tas pats neatlaidīgais prasījums pēc reālisma literātūrā, pēc tēlojumiem no mazo ļaužu, „nabaga brāļu“ un zemāko šķiru dzīves. Kritikā ļoti daudz nepārvarētas publicistikas, kā savā laikā Čerņiševska un Pisareva propagandas darbos. Visur un vienmēr cīņa pret tukšumu, salkanību un lētiem jokiem, allaž uzsvērtā zinātniskas izglītības un sabiedrisku ideālu nepieciešamība ikvienam

rakstniekam. Rakstnieka paša individuālitate un sabiedriskais stāvoklis nemaz netika vērā ņemts — arī tik nelokāmu pilsonības-gruntniecības rakstnieku un stila mākslinieku kā Blaumani pazudināja tāpēc, ka viņš nebija piedabūjams pievienoties sabiedriskā reālisma virzienam. Bet tāda bija „Dienas Lapas“ un visas jaunās strāvas taktika. Dziļā pārliecība par savu patiesību citus neatzina un necieta sev blakus. Apkaļojams bija viss, kas nesaskanēja ar jaunajām idejām un centieniem. Vectautiešu iespaids iznīdēšanu sabiedriskā dzīvē, tautas zemāko slāņu labklājības veicināšana — kaut arī tikai ar viņu trūkuma pilnās dzīves attēlojumiem reālistiskos literātūras darbos — tas bija ideāls, kam toreiz pieķērās visa progresīvā tautas daļa. Aiz tā jau plaiksnījās kaut kas, vēl vārdā nenosaucams, reizē briesmīgs un vilinošs. Tas bija vēl tik tālu — bet tomēr tā bija revolūcija.

Tāču pirms tās vēl bija jānāk 1897. gadam ar jaunās strāvas katastrofu, ar cietumiem un trimdu. Jansona literāriskā kritika aplūsa aiz tīri politiskiem un kultūrvēsturiskiem rakstiem. Sastopam to atkal tikai pēc veseliem astoņiem gadiem, 1905. gada rudenī, kad Jansons augošā revolūcijas mutulī tomēr vēl iespēja atcerēties arī mākslu, kā lielo cīņu spēcīgu līdzdalībnieci. Vispirms teātri, kam visos pārvērtību notikumos piekritusi tik ievērojama loma. Daudz nekas latviešu revolūcionārajā repertuārā nebija atrodams, tāpēc kaut cik saprotams, ka Jansons apstājās arī pie Alunāna pazīstamajiem „Mūsu senčiem“⁸¹ un konstatē vismaz to, ka Alunāns skaisto „Vanema Imantas“ teiku nav pavisam samaitājis, piemaisīdams klāt triviālus skatus un jokus. Jansons saprata, ka tādā sasprindzinātā jutoņā skatītāji paši ieliks savu saturu Alunāna lugas šķidrajos metos.

Bet nesien bija iznākusi arī grāmata, nevien tā vērtīgākā, kas parādījusies no pašiem latviešu literātūras sākumiem, bet kas bez tam nozīmēja

ari veselu notikumu sabiedriskā dzīvē. Tās bij Raiņa „Tālās noskaņas“ — un Jansons nevarēja paiet tām garām⁸².

„Kā tumšsarkans magones zieds paceļas un nošķīras Raiņa dzeja mūsu lirikas vienmuļā kāpostu dārzā,“ — tā Jansons iesāk savu atsauksmi. Un tad viņš salīdzina Veidenbauma pesimismu, bezcerību un bezizejas dzeju ar vēl tumšāku un drūmāku Raiņa dzeju. Tomēr Rainim ir spēks šo pesimismu pārvarēt, un tas viņu mums dara tik lielu un dārgu. Viņš sludina cieņu priekš citiem, kur katram atsevišķam cilvēkam atveras milzīgs darba lauks. Tā, laikam, ir vienīgā grāmata, kuru Jansons savā mūžā apspriedis bez viena iebilduma, ar absolūtu cieņu un neslēptu, neierobežotu sajūsmu, izceldams tikpat Raiņa dzejas lielo idejisko vērtību, kā arī viņas nepārspējamo māksliniecisko formu.

Revolūcijas sabrukums atkal pārrāva Jansona literatūras kritikas pavedienu. Atsākt viņš to iespēja tikai pēc trim gadiem — pēc tam, kad pārskrējusi bij kontrrevolūcijas asins nakts un izklaidētie cīnītāji sāka sakopot spēkus jaunam uzbrukumam. Šoreiz sevišķi plašam, kas pilnīgi ietvēra arī visu latviešu literatūras aktīvo fronti.

„F a u n i v a i k l a u n i ?“⁸³ vērsās pret reakcijas laika dekadentisma strāvu latviešu literatūrā. Jansona grāmata bij pats spēcīgākais trieciens latviešu dekadentiem, ko laiks, sabiedrība un tā saucamā sabiedriskā literatūras kritika jau bij paspējusi gandrīz pavisam aplūsināt. Pēc tam viņi ātri un uz visiem laikiem pazuda no skatuves.

Jansons iesāk savu grāmatu ar paplašu socioloģiski-vēsturisku atskatu latviešu rakstniecības nesenā pagātnē, no kuņas izaudzis dekadentisms. Jaunās strāvas raksturojums mums jau pazīstams no Jansona agrākiem rakstiem. Atzīmējams tikai, ka dekadentisma pirmās saknes Jansons at-

rod Dr. philos. P. Zālīša vadītā „M. V. Mēnešrakstā“, kur zemi tam sagatavojis Poruks. Ari dekadenti paši apliecinājuši, ka tur tiešām meklējams viņu virziena sākums. Zālīti Jansons raksturo kā „kōmisku figūru mūsu žurnālistikā“. „Pat latviešu avīžniecībā nesastapt vairs otru tik aprobežotu un neapdāvinātu, bet pie tam tik muļķīgi iedomīgu un ietiepīgu špiseri, kāds bij šis Dr. P. Zālītis.“ Tiešām, Zālītim nebij itnekādas noteiktības mēnešraksta vadībā, tāpat ari literatūras un viņas kritikas jautājumos. Programmas vietu viņam aizpildīja nemitīgi daudzinaamas frazes par „gaismu un patiesību“ un „apskaidrotu cilvēci“. Populārākos rakstniekus viņš pieturēja tikai reklāmas dēļ, pastāvīgi ar tiem plātīdamies un lielīdamies. Izkārtnei viņš galvenā kārtā lietoja Poruku, tipisku pārejas laikmeta dzejnieku, kas ar sirdi un dvēseli piederēja vecai hernhūtiešu pasaulei, bet ar dzejnieka instinktu veltīgi un bez sekmēm meklējās modernās literatūras virzienos. Dekadenti viegli varēja izvēlēties sabiedriski pilnīgi apatisko, mistikas apņemto, skumjos sapņos nogrimušo Poruku par savu priekštecī un, pēc V. Egliša terminoloģijas, kā no celma „izaugt“ no tā.

Zālītim nebij nekas pretim, kad bez Blaumaņa, Poruka, Raiņa, Aspazijas un J. Asara pieradās jaunu dzejnieku grupa, kas rakstīja divainus dzeju penterējumus un gaŗus „satiriskus“ vārs-mojumus bez asprātības un prāta (Fallijs), kas mēģināja itkā izzobot visus pārējos latv. darbi-niekus, bet par vienīgo īsti lielo vīru slavēja tikai pašu Dr. philos. P. Zālīti. Tā dekadentu grupas centrs dabūja mazliet sastrādāties un ievin-grināties jau pirms 1905. gada. Citur tas nebij iespējams, jo neviens latviešu laikraksts nedrukātu dekadentu bezdzejas un bezsatura raŗojumus. Protams, ari pats Zālītis nevarēja spriest par to, vai tur ir kas iekšā, vai ne, bet ņēma uz labu lai-mi, cerēdams, mazākais, troksni sacelt un plaŗāku ievēribu piegriezt sev un savam žurnālam. Ja

tādu aprēķinu sauc par principu, tad te viņš bij. Tāpēc Zālītis labprāt pieņēma un novietoja Fallijam blakus arī V. Eglīti, kas steigšus pārvācās šurp no vecmodīgā „Āustruma“.

Reakcijai uznākot, kad radās auglīga atmosfēra, ap „Mēnešrakstā“ jau aizsātko centru itin viegli salasījās deviņu vīru grupa, starp tiem kādiem trim gan ar dekadentismu tieša sakara nebij toreiz, ne pirms, ne pēc tam. Tie pievienojās vienkārši uz „individuālisma“ pamata un aiz personīgām draudzīgām attiecībām.

Jansons tikai pavirši aizķer interesanto dekadences dibināšanās momentu latviešu literatūrā. Dekadenti galvenām kārtām nāca no revolūcionārās kustības atkritējiem un sociāldemokratu renegātiem. Daži no tiem savā laikā bij bijuši partijas propagandisti un mītiņu runātāji, sacerējuši un tulkojuši kaujas dziesmas, ko latviešu strādnieki vēl šodien dzied. Cits bij pat piedalījies 9. janvāra demonstrācijā un ticis ievainots. Vairāki cietumā sēdējuši un emigrējuši. Skalbe izdevis pāra numuru revolūcionāro „Kāvu“, Akurāters tāpat pāra numuru „Pret sauli“, Sociāldemokratu Savienības organu, kur gan sociālrevolūcionāru un anarchistu tendences jau ar tīri dekadentisku belletristiku.

Zem reakcijas nejaukā spiediena izšķīda un izvējojās revolūcionārā romantika. Līdzgājēji dzejnieki attapās, ka viņiem taču īstenībā nekad nekā kopēja nav bijis ar strādniecības kustību un sociālismu. Politiskā reakcija izradīja psihisko un idejisko. Nekad cilvēks nepaliek tik nikns un nesaudzīgs, kā apkaņodams savus pagātnes maldus. Viņam liekas, ka pats viņš nekad nav bijis ne varējis būt citāds, bet maldinājuši viņu citi. Pret tiem tad vēršas viss viņa naids, no tiem un paša pagātnes bēgdams viņš gatavs noiet līdz galējam ekstrēmam, līdz prēmēta absurdam, lai pat piemiņa nepaliktu no tā, kas reiz bijis.

Jansona grāmatā raksturota dekadentu cīņa pret strādnieku revolūcionāro kustību un sociālis-

mu, un viņu pašu jaunā sabiedriskā ideāla un jaunās mākslas meklējumi.

„Dekadentiskais virziens jau iziet uz to: attālināties no reālās dzīves cīņām, radīt sev tukšu pasauli, zinātnisku uzskatu slēdzienus aizklāt ar tumšu mistikas plīvuru, neatzīstot aktīvu sabiedrisku darbību cilvēces tagadnes un nākotnes labā, aprobežot individa dzīves uzdevumu vienīgi ar personisku baudu sajūtām. Šis skanīgais individuālisma kults jau nav nekas cits, kā viņa sludinātāju glēvuma un nespēka, viņu intelektuāla un morāliska bankrota apliecība; ar to tie grib aizsegt tiklab savu māksliniecisko nevarību, kā arī kaut kā attaisnot savu atkrišanu no proletāriāta lielās cīņas ideāliem. Ja no mums aiziet kāds ducis dekadentisku dzejnieku pie mūsu pretniekiem, to nu tiešām neviens par zaudējumu neuzskatīs, bet lieta ir tā, ka šis dekadentisms spiežas iekšā mūsu sabiedriskā dzīvē. Mūsu dekadenti trauc ar steigu izmantot kontrevolūcijas gara stāvokli masās, kur pēc tik briesmīgiem upuriem, pēc tik daudz dragātām illūzijām var dažreiz uzmākties arī pagurums, un tie tagad pieliek visas pūles pie tam, lai tikai vēl vājinātu sabiedrisko enerģiju un iedvestu panīkuma un slābanības sajūtas. Kā piepes mitros ēku stūros, tā tagad dekadentisms iepepinājies mūsu sastrēgušā dzīvē un draud pārvilkt to ar gļotainu pelējuma kārtu... Priekš tam tiem nebij spēka, lai proletāriāta cīņai līdz ejot pašiem augt un sniegties savā mākslā uz augšu, bet pārējot reakcijas pusē uzbrukt aiz muguras tiem, kas patlaban stāv cīņas ugunīs, tur viņu trulās spalvas vēl varēja noderēt. Jo kas attiecas uz nekrietniem meliem un apvainojumiem pret strādnieku partiju, tad jāliecina, ka mūsu jaunāko rakstnieku dibinātais „mākslas atsvabināšanas“ zeltstūcis nekādā ziņā vairs nepaliek pakal „Rīgas Avīzes“ un „Düna Zeitung“as“ malačiem.“

„Par spīti visiem lielīgiem prologiem un priekšsludinājumiem, vēl nebij pieredzēta tāda tukšība un gara nabadzība mākslas iekšējā satura

ziņā, tāda kroplība un nespējība mākslas ārējos izteiksmes veidos, kā taisni mūsu „nemirstīgo“ dekadentu ražojumos. Noliedzot mākslas atkarību no vispārējās sabiedriskās apkārtnes (resp. sabiedrisko šķirņu savstarpējām attiecībām) un nolādot katru mākslas līdzdalību proletāriāta vēsturiskā atsvabināšanās cīņā, mūsu jaunie rakstnieki tik skaļi bij klaigājuši, ka nu tie, caur individuālismu glābti, esot atgriezušies paši pie sevis, un nu tik tie radīšot „brīvi un patstāvīgi“ (it kā kad agrāk tiem būtu kāds to liedzis!), — un nu iznāca viņu darbi tik nedzīvi un neisti, tik smieklīgi pakaļdarināti krievu paraugiem. Aizgriezoties prom no tagadnes mākslas lieliem uzdevumiem, tie par vari centās publikas un paši savās acīs būt ārkārtēji „moderni“ un „oriģināli“, bet savu talanta trūkumu un garīgo seklumu tie nevarēja apslēpt ne ar bezmērīgu pašcildināšanu, ne ar mistiskiem murgojumiem un ciniskiem erētiskiem „pārdzīvojumiem“, ne arī ar glupju lamāšanos par proletāriāta centieniem. Mūsu dekadentiskā literatūrā viss tik tiši saķēmots un saspilēts, viss tik meklēts un taisīts, un tad arī sazagtās un satapinātas frazes un gleznu simboli spīd vien kā raibi ielāpi uz mūsu dzejnieku nodilušiem uzvalkiem. No mūsu dekadentu sanestās mālu mīklas nevarēja nekādas marmora statujas izveidot, un tur nelīdzēja itnekas, ja arī Viktors Eglītis saviem mācekļiem pavēlēja iekalt „vārdu pa vārdam“ kādu Vjačeslava Ivanova rakstu, ja arī visi nu sāka rakstīt lietu vārdus ar lielo burtu, piesauca skandinavišu teiku garus vai piedzina visu literatūru pilnu ar nimfām un driādām, ar fauniem un kentauriem (te varētu vēl piezīmēt, ka vislielākā daļa no latviešu dekadentiem neprot grieķu mītoloģiskos nosaukumus ne lāgā izrunāt ne uzrakstīt, ne arī tie skaidrībā par viņu nozīmi, bet tie tur par savu pienākumu tos minēt vai katras rindas galā). It nekādi nevarēja uzburt šo sagaidāmo lielo mākslas laikmetu, kādu troksni arī neceltu. Un gala iznākums no šī lidojuma „pār mūžības bezdibeniem, pa dai-

ļuma debesīm“ bij tas, ka turpat vien atkal mūsu dekadentiskie rakstnieki stāvēja uz trepēm pie tautiski-birģeliskās „Latvijas“ redakcijas durvīm un kaulējās dēļ honorāra. Ak jā, viņu māksla pacēlās tik augstu pāri pār visām sabiedriskām kustībām, tā nemūžam nedrīkstēja būt „šķiru māksla“, bet nu — mest no savas puses arī kādu akmeni vai dubļu sauju uz proletāriāta cīņu, to tie darīja labprāt.“

Jansons patēlo, kā dekadentiskā strāva izcēlās latviešu bohēmas aprindās, kas sastādījās no iesācējiem rakstniekiem, zīmētājiem, mūzikantiem, aktieriem vai arī vienkārši vēl neattīstītiem „ģenijiem“ bez kādas nodarbošanās. Ievirzītājs, vadītājs un augsti godājama autoritāte te bij Viktors Eglīts, „krievu dekadentu kolportieris“, kā Jansons viņu zīmīgi nosauc. Savu nelielo, bet patiešām spilgti īpatnējo talantu galīgi izsmēlis pirmajos desmit stāstiņos, viņš sāka propagandēt krievu dekadentiskos dzejniekus un teorētiskus latviešu rakstniecībā. Gadus piecus šo pakalķēmošanās akrobatiku ieskatīja par nopietnu literārisku nodarbošanos, bet viņas līdzdalībnieki bij gaužam lepmi uz to, ka nu reiz nodibinājuši paši savu virzienu, tiklab no pilsonības kā proletāriāta un reālisma neatkarīgu. Visa šī salasījusies bohēma vārda pilnā ziņā gulēja uz vēdera sava Muhameda priekšā un nevarēja vien sameklēt pietiekoši skaļus superlatīvus, ar ko izpaust viņa slavu un savu niecību pretim pravietīm. Dekadentiskie diti-rambi V. Eglītim uz visiem laikiem palikuši kā neaizsniegta kōmiska un komēdiantiska epizode latviešu rakstniecības vēsturē.

Jansons aplūko visus svarīgākos, visvairāk izkliegtos elementus dekadentu dzejā — anarchistisko individuālismu, misticismu, „noslēpumu atslēgas“, antisociālismu, erōtomaniju, pornografiju u. c. Paraugiem bagātīgi illūstrētais satiriskais attēlojums visā plašumā un galīgi atklāj dekadentu aizplīvuroto gara nabadzību, seklumu un arī tīri māksliniecisko nevarību. Pēc šāda neat-

karīgi arī no buržuazijas, rādīja viņai draudīgus žestus un ļoti nicinoši izteicās par to. Latviešu pilsonība arī nekad nav ieskatījusi dekadentus par savas šķiras dzejniekiem. Jansons pats zin minēt vairākus piemērus, kur pilsonības spriedēji vēl asāk un katēgoriskāk atraida dekadentisko dzeju, nekā to darījām mēs. Nav itnekāda iemesla identificēt latviešu pilsonību ar pārēdušos, sklērōzes, aizdusas un dzīves apnikuma slimo Vakareiropas kapitālistisko buržuaziju, kuŗa savas pašas dvēseles izskaņu dzirdēja tādos rakstniecības darbos kā Banga „Nīkstošās ciltis“, Rodenbacha „Mirusī Brīge“ vai Uailda paradoksālie anarchistiskie dendiņa aforismi. Taisni tai laikā latviešu pilsonība sāka īsti augt un plesties visā savā šķiras plašumā, namus celt, lielus veikalus dibināt, bagāta palikt un līdz ar to iegūt arī sabiedrisku varu līdzās vietējai vācu lielburžuazijai. Organiski svešs viņai bij daudz zināmāis dzīves noliedzējs dekadentisms ar viņa sukuburiem, kumuriem un citiem tamlīdzīgiem ķēmiem. Viņa dzīvoja reālu dzīvi un tvērās pie tās, viņa patlaban gāja uz augšu un sniedzās pēc noteiktiem konkrētiem mērķiem. Dekadentu dievus un daimonus viņa vienkārši raidīja laukā pa durvīm, kalpodama savam vienam un vienīgajam dievam naudai.

Tā tad nepareizi ir apvainot dekadentus pilsonismā un meklēt viņiem radniecīgus sakarus ar tautas augšējiem slāņiem. Tā bij pārejoša laika parādība, mākslīgi sataisīts artistisks, tīri literārisks atdarinātājs virziens bez saknēm sabiedriskā zemē un tāpēc arī bez dzīvības spējām un nākotnes. Deklasētu rakstnieku grupas eksperiments reakcijas un renegātisma gados, kādus var uzrādīt katras tautas literātūras vēsture.

Tikpat nepareizi dekadentus pašus personīgi apvainot izlaidībā un izvirtībā. Visa viņu daudz zinātā „erōtomanija“ bij vienīgi pakalķēmošanās krievu dekadentiem un pornografiem. Tīri literārisks skandals un bravūrīga maniere pabiedēt buržuju. Protams, atgadījās starp viņiem arī

kāds „klasīķis“-skolmeistars, kas, spriežot pēc pašu dekadentu rakstītām biogrāfijām, ciniskā kārtā valšķināja savas skolnieces un tika apbrīnots kā neatvairāms donžuans un pavedējs. Bet arī šis prestižs lielāko tiesu atkarājās no kollēgu fantāzijas, ne no mūsu provinciālā Lovelasa patiesās dabas un spējām. Deviņdesmit deviņi procenti dekadentu tāpat bij veselīgi lauku puīši ar sīkstu pilsoniskas dzīves instinktu, kuŗiem gribējās tikai troksni taisīt un pievilkt publikas uzmanību savam literāriskajam tirdziņam. Visi šie „nāves grēku“ sludinātāji, „daimoni“, pekļu bridēji un „bakchanti“ dzīvoja godīgu pilsonisku un pat mietpilsonisku dzīvi ar savām likumīgām sievām vai bez tām, tikai retu reizi kādā dzimumdienā izdzerdami pudeli alus. Visa viņu „bogēma“ ar viņas „purgoņu biedrībām“ bij smieklīga bohēmas karikatūra un pavisam nekaitīga niekošanās, gar kuŗu nevienai sabiedrības grupai, atskaitot pašus purgoņus, nebij nekādas daļas. Ja jau Jēkabsonu Kārlis varēja arī uzstāties kā dekadentu teorētīķis un vadīt pat viņu leiborganu, tad viegli iedomāties, cik nopietni ņemama visa šī „kustība“.

Pilnīgi nevietā Jansona uztraukums, ka „dekadentisms spiežas iekšā arī mūsu sabiedriskā dzīvē.“ Nekur viņš nespiedās un nevarēja iespiesties. Tie pāra duču skolas skuķu un puīku, kas lasīja dekadentu dzejas, sapulcējās viņu „olimpā“, klausījās lempīgas deklamācijas un rakstīja muļķīgas lamu vēstules septiņgrēcinieku zobotājiem, nebij taču nekāda sabiedrība. Ar to latviešu zobgalkalendārnieki tika viegli galā. Nekāda pamata nebij Jansona aizdomām, ka dekadenti varētu samaitāt arī strādnieku jaunatni. Tai viņi palika pilnīgi sveši un neievēroti.

Dekadentisms sagāzās un iznīka, tā ka tikai apdrukāta papīra kopa no viņa palikās pāri. Nav neviena cita, lai kaut cikniecīga mēģinājuma latviešu literātūrā, kas tā uz visiem laikiem, bez pēdām un bez mazākā iespaيدا mākslā un dzīvē nogrimis nebūtībā. Un arī neviena, kuŗa darbinieki

tik kauna pilnā kārtā likvidējuši savu pasākumu un paziņojuši sevi par pārspētiem un bankrotējušiem.

Pēc 1905. gada dekadenti kratījās vaļā no sociālisma un strādniecības, kur viņi nejausi bij iemaldījušies. Tagad viņi iezārkoja dekadentismu, kuŗu paši bij cēluši un iztaurējuši par pirmo un vienīgo patiesību mākslā. Dekadenti atgriezās savās tēva mājās, kur pazudušos un daudz grēkojušos dēlus nesagaidīja vis atplestām rokām. Sākās jauns dēģradācijas un pašpazemošanās cēliens, sabiedriskā ziņā daudz nozīmīgāks nekā dekadentiskā trača gadi.

Jansons pa pēdām sekoja latviešu klaiņotājam rakstītājam intelligēnci līdz pat tai vietai, kur bijušie fauni novietojās uz praktisku darbu un drošu maizi pilsonības dienestā.

Paredzams šis jaunais pārvērtību etaps bij jau no paša sākuma, tur nevajadzēja būt nekādam pravietim. Likvidāciju ievadīja atkal tas pats V. Eglīts, kuŗā kā patiešām „klasiskā“ simbolā atspoguļojas visa dekadences iedzimumsī nīkulība, glēvums un ētiskais zemiskums.

Kad bij jau pilnīgi noskaidrojies, ka dekadentiskajam virzienam nav ne tikai izredzes iegūt piekrišanu kaut kādā latviešu sabiedrības daļā, bet arī pašam kā idejiskai un mākslinieciskai strāvai turpināt savu eksistenci, V. Eglīts uz pēdām mainīja fronti. Bagātā pilsonība ar saviem lielaļiem laikrakstiem solīja pavisam citādas izredzes un iespējamības nekā kaut kāds „olimpisks salons“ vai tā pati mizerāblā „Dzelme“. „Mūs lamāja par revolūcionāriem un jaunatnes samaitātājiem un dzina prom“ — reiz Akurāters dekadentu deklarācijā bij žēlojies par pilsonību. Bet tagad bij jāmeģina piekļauvēt vēl reiz, un to izdarīja V. Eglīts. Zinību komisijas sapulcēs (1908) viņš uzstājās ar grēku nožēlošanas, pielūģšanās un pieģlaimoģšanās sacerģjumu⁸⁴, kuŗam gara nabadģzģbģ un servģlģsmģ lģdzģga latvieģģu lģterģtģrģ oģra

vairs nevar uzrādīt. Jansons to aplūkoja divos rakstos^{85 86}.

Ja par šiem rakstiem sakāms kas negatīvs, tad atkal tikai tas, ka Jansons arī šē irstošā dekadentisma švaukstībai piegriezta pārāk lielu ievēribu. V. Eglīša rāpošana pilsonības priekšā taču bij kvalificējama vienīgi kā rehabilitēšanās un piesmērēšanās mēģinājums, nevis kā kaut kāda nozīmīga sabiedriska vai literāriska parādība. Liekas, ka Jansons tomēr pārāk jūtīgi reaģējis uz personīgiem uzbrukumiem un aizskārumiem, kur dekadentu aklais naidis taču nepelnīja vairāk kā tikai ironisku smaidu.

Jansons ielaižas itin sīkā V. Eglīša sacerējumu analizē. Atstāsta Fr. Veinberģa un Fr. Grosvalda pielīdzinājumus dažādiem klasiskiem varoņiem, moderniem Eiropas aristokrātiem un karaļiem. Zobojas par Eglīša sludināto „zelta laikmetu“, „ko radīs mūsu dekadenti un mūsu turīgā vidus šķira uz nacionālpolitikas pamatiem.“ Raksturo pilsonības kultūrālo sterilitāti un atspēko uzbrukumus strādniecībai pēc parastā dekadentiskā trafareta. Kritiska iztirzājuma asumā un izteiksmes spilgtumā pēdējais raksts skaitāms pie Jansona labākajiem, tikai, kā jau teikts, viņš runā par lietām, kuņas nepelna tik nopietnu atsparu.

Pa ceļam Jansons apstājās arī pie citām parādībām, kas sakarā ar dekadentiem, pilsonību un strādniecību. Viņam nepalika nepamanīta bijušā drauga Teodora svārstīšanās un nenoteiktība literatūras principu jautājumos. Sākumā noteikts reālisma aizstāvis un dekadentu pretnieks, tas beidzot piekāpās. Lielā ilgstošā trača un reklāmas apmulsināts un Dr. M. Valtera apoloģijas itin kā pārliecināts, viņš sāka aizstāvēt to, ko līdz tam noliedzis. „Un pie tam Teodors nemaz nav tik naīvi vientiesīgs, kā viņš izliekas. Viņš vienmēr zin it labi, kāds vējš pūš: rāmā laikā tad neviens nevar par viņu skaļāk klaigāt uz kuģa virsus, bet vētrai uznākot viņš klusi nolien kajītē. Tagad viņš

nu atrod arī par noderīgu uzstāties pret marksismu, pret „dogmatiku, kuņā, bez kādas meklēšanas kāres, ietinušies zināmās teorijas pravieši un akli apliecinātāji.“ Šinī pašā rakstā⁸⁷ Jansons aizķer tuvāk arī marksistiskās mākslas izpratnes būtību, rādīdams, ka arī pats viņš pēc publicistiskās kritikas jau labi iedziļinājies tieši mākslas pamata jautājumos.

„Par mākslinieku mēs uzskatīsim to, kas tiešām visu sajūt, ko viņš redz un uzņem sevī, un kas šo redzēto un sajūsto, kā arī paša pārdzīvoto, spēj izteikt un attēlot uz ārieni. No mākslas darba mēs vispirms prasām, lai tas būtu īsts un patiess, lai tas saskanētu ar paša dzejnieka iekšējo, intimo būtību, lai tas būtu tai „adekvāts“, kā estētiskas loģikas termins skan. Un mākslas darba vērtību mēs vērosim pēc tam, cik un kādā mērā māksliniekam izdevies savus pārstrādātos un pārveidotos iespaidus, savas domas un sapņus pārvērst par konkrētiem dailes tēliem. Bet tā kā katrs mākslas darbs ir zināms dzīves attēlojums un katrs mākslinieks ir zināmu sabiedrisku šķiru vai grupu jūtu un domu izpaudējs, tad mākslas darbu analizējot mums jāaizceļas līdz pašam māksliniekam un viņa sabiedriskai apkārtnēi, no kurienes mākslinieks savus iespaidus ņēmis, pārstrādājis un izveidojis. Jo „nevis cilvēku apziņa nosaka viņu dzīves veidu, bet taisni otrādi, viņu sabiedriskais dzīves veids nosaka viņu apziņu...“ Marksistiskā teorija, jeb „šķiru mākslas kritika“ — kā to mūsu pretnieki nosauc — līdz ar to sniedz arī mērauklu, pēc kā vērtēt zināmā ražojuma estētisko pilnīgumu, jo tikai caur šādu sabiedriski-kritisku analīzi mēs spējam spriest, vai tiešām mākslas darinājums saskan ar paša mākslinieka būtību un vai māksliniekam izdevies zināma vēsturiska laikmeta un zināmas sabiedriskas grupas kopsajūtas kristalizēt par istu, paliekamu dailes darbu.“

No raksta turpinājuma redzams, cik tālu Jansons jau aizgājis no savas pirmējās naivā naturā-

lisma teorijas ar viņas „zemām šķirām“ un literāturu „nabago brāļu“ labā. Protams, viņš saka, vērtīgāki un tuvāki mums tie rakstniecības darbi, kuŗos tēlota aktīvā tagadnes dzīve ar viņas tieksmēm uz lielajiem nākotnes ideāliem. Bet tāpēc vēl nav noliedzama arī māksla, kas izpauž grimstošu, bojā ejošu šķiru izjūtas, ja tajā tikai samānāma mākslinieka istā, neviltotā personība un ja viņa stils spēj sniegt estētisku ierosmi. Latviskā dekadence ir nevērtīga tāpēc, ka tajā pavisam trūkst šīs patiesības un mākslas spēka.

Jansonam nācās vēl izkaŗot literārisku cīņu ar Dr. M. Valteri, kas nāca kā likvidatoru-dekadentu glābējs tai laikā, kad dekadentisms jau ir laukā un viņa dzejnieki, pie pilsonības durvīm abām dūrēm daudzidami, mēģināja savu Kanosas gājienu atkal aizslēpt un aizmaskot ar individuālas, tomēr „neatkarīgas“ mākslas principiem. Visas sabiedriskās un literāriskās pozīcijas zaudējuši, viņi sajūtās bezgala laimīgi un pateicīgi par Valtera palīdzību un vēl šodien turas pie viņa kā pie sava stiprākā balsta. Tieši Valtera uzskatu kritika atrodama divos Jansona rakstos par viņa grāmatu „Florencē“^{88 89}.

Valtera grāmatas kodols tas, ka laikmets, sabiedriskie apstākļi un šķiras piederība mākslu nenosaka — tā attīstoties pilnīgi neatkarīgi un patstāvīgi, pie kam saturs neesot no svara, bet vienīgi tikai mākslas formas puse, krāsas un līnijas. „Florences glezniecībai agrāk vai vēlāk vajadzēja nonākt pie renesanses hellēnisma, vienalga, vai ap to būtu bijusi buržujskā, feudālā vai sociālistiskā sabiedrība.“ — Viegli iedomāties, kāpēc tas bij latviešu dekadentiem kā no sirds runāts un kāpēc viņi tā uzgavilēja Valtera teorijai. Pilsonisko avīžu paspārnē viņi nu varēja turpināt to pašu savu „līniju“, ko citreiz dekadentiskajā bohēmā — sabiedriskai apkārtnēi taču nav nekāda iespaida uz individuāla mākslas darba veidošanos. Jansons, turpretī, aprādīja, ka Valters nepazīst vai negrib pazīt Florences vēsturi, ka turienes mā-

sla stāv tiešā atkarībā no politiskās vēstures un saimniecisko apstākļu grozībām. Pārmeta Valterim glezniecības nepieļaujamu atšķiršanu no arhitektūras un tēlniecības, bez kuņām Florences mākslas attīstība un īpatnība nemaz nav izskaidrojama. Apstrīdēja Valtera apgalvojumu, ka mākslinieka individuālitate izpaužas tikai īpatnējās krāsu un līniju kombinācijās, nevis apkārtnes ieaudzīnātā pasaules un dzīves atziņā un ideālos, kas izteiktos viņa darbos. Valtera pretraksts bij stipri nenoteikts un nenozīmīgs. Jansonam polemikā atlikās tikai atkārtot un pastripot recenzijā izteiktos spriedumus.

Sakarā ar šīm polemikām par ideālistiskā romantisma un vēsturiskā materiālisma mākslas izpratni un vērtējumiem radies arī Jansona „Vēsturiskais materiālisms”⁹⁰. Pirmajā daļā ir vēsturiskā materiālisma teorijas populārs raksturojums, taču grāmatas beigās aizrādījums, ka tā domāta galvenā kārtā kā ievads turpmāk izstrādājamās marksistiskās literatūras zinātnes un kritikas metodei. Sacerējuma personiski-polemiskās pēdējās lapas pret M. Valteri piespraustas pilnīgi nevietā un mazina citādi nopietnā darba zinātnisko vērtību. Izskaidrojamas ar to, ka Jansonam nebija sava laikraksta, kur ātri un sistēmātiski atsist savu pretnieku uzbrukumus. No „Vēst. mat.” otrās daļas Jansons paguva uzrakstīt tikai negaŗu nodaļu „Par estētiskās sajūtas elementiem”⁹¹. Pēc tā latviešu literatūrā vairāk nav arī gadījies plašāks apcerējums par estētikas teorijas jautājumiem no marksisma viedokļa.

Man še nav iespējams tuvāk aplūkot vairākus Jansona apcerējumus par cittautu rakstniekiem (Bjersonu, Tolstoju, Leonidu Andrejevu). Tie katrā ziņā nosvērtāki, objektīvāki, bez tiem personīgiem asumiem un tīri stilistiskiem polemikas paņēmienu, kādus sastopam ik uz soļa Jansona ciņas rakstos. Daudzas sīkās recenzijas par latviešu literatūru („Domās”, „Vārdā” u. c.) tikai pie-

slejas vienai vai otrai galveno rakstu temai, ar kurām jau esam iepazinušies.

Līdz šim mums bij runa par Jansona cīņas kritiku pret tautiski birģelisko un dekadentiski-individuālistisko literātūru. Kā noliedzējam un strādniecībai naidīgo virzienu izārdītājam, viņam nav neviena līdzīga starp proletāriāta ideologiem. Jānis Asars pats lielā mērā bij romantisks jūsmotājs, līdz stingrai principiālai marksisma kritikas metodei viņš nepaspēja nokļūt, bet par to bieži vien sajūsmojās par pilsoniskiem mistiķiem un dekadentiem kā Mēterlinku un Anunčio. Dērmānis un Knoriņš literātūras kritikas laukā iegriežas tikai epizodiski, atsevišķos gadījumos. Jansons pēc visām polemikas izcīņām un sekmīgā noārdīšanas darba pamazām pievērsās arī pozitīvai kritikai un strādniecības mākslas meklējumiem. Tie iezīmē pēdējo un pie tam arī svarīgāko cēlienu viņa literātūras kritiķa darbībā.

Proletāriskā māksla Jansonu interesēja jau dekadentisma laikā. Itin dabīgi, ka apgaismodams un izsmiedams dekadentu blēņošanos, viņš allaž vien domāja par pilsoniskās mākslas pretstatu, paša proletāriāta šķiras literātūru. Toreiz marksistiskā literātūras teorija bij vēl pavisam nepietiekoši izstrādāta. Pussociālistisko, puspilsonisko teorētiku Vandervēldes, Roland-Holstes un Mēringa raksti nebij tie, kas novadītu tieši pie proletāriskās mākslas izpratnes. Lunačarska pozitīvā estētika bij vēl nenosvērts un nenoskaidrots dažādu sistēmu sajaukums, tikai ar tendenci uz strādniecības mākslas pusi. Vienīgi Plečanova rakstos varēja atrast aizsākumus īstam marksistiskam literātūras vērtējumam, bet arī tie palika izkliesti, stingrā sistēmā neapvienoti. Jansonom nebij pieejami visi tie bagātīgie materiāli, ko tagad literātūras teorētiķim sniedz jaunākā krievu socioloģiskā un sociālistiskā kritika. Taču pēdējos pirmskaņa gados krievu publicistikā arvienu

skalāk un noteiktāk pacēlās proletāriskās literatūras jautājums — pēc piedzīvojumiem ar pašmāju renegātiem un dekadentiem Jansons nevarēja tam paiet garām.

Plašākais un ievērojamākais no Jansona šī laikmeta darbiem ir Gorkija latviešu literatūras almanachā nodrukātais apcerējums „Латышское общественно-культурное развитие и латышская литература.”⁹².

Tas ir labākais, arī objektīvākais koncentrētiskonspektīvais latviešu literatūras pārskats, kāds jebkad parādījies cittautu izdevumos. Tautas sabiedriski-kultūrālās attīstības gaitas tēlojums piemērots krievu publikas vajadzībām, uzņemts plašos vilcienos, no pašiem, chronikā atzīmētiem vēstures sākumiem līdz pēdējām dienām, izceļot tikai atsevišķus momentus, kā 60-to gadu reformas, tautas atmodas, jaunās strāvas, 1905. gada un sekojošās reakcijas laikmetus. Te Jansonam jau bij pie rokas bagātīgs materiāls paša agrākos apcerējumos par 60-tajiem gadiem, tautiskajiem centieniem un saimniecisko nokārtošanos un par Baltijas revolūciju. Kārtojums rakstā lietpratīgs, viegli pārskatāms un saistošs.

Tāpat arī literatūras apskats no pašiem sākumiem — dainām un pirmajām drukātām grāmatām. Ar lielu pietāti raksturoti tautiskie centieni un viņu progresīvais darbs visas tautas labā. Par „Mērnieku laikiem” atzinīgāki nevarētu atsaukties pat zvērīnāts nacionālists. Ari visi pārējie nopietnie pilsoniskie rakstnieki (piem., Blaumanis) tēloti visai simpatiski, atstājot pie malas polemiskos paņēmienus, kas tikai pašus latviešus varētu interesēt. Atzīts Raiņa lielais liriskais talants, uzsvērti viņa nopelni latviešu dzejas attīstībā un strādnieku atsavināšanās kustībā, taču drāmā atzīmēts arī stingru raksturu un spēcīga drāmatisma trūkums. Dekadenti parādīti caur to pašu „Fauņu vai klaunu” īpatnējo prizmu, taču saudzīgāk un vispār nosvērtāk.

Jansona darbs un viss Goņkija krājums paņāca daudz vairāk latviešu literātūras popularizēšanā nekā visi vēlākie pilsonisko rakstnieku mēģinājumi mūs „ievest Eiropas literātūrā“. Eiropai ir vajadzīgi mūsu saimniecības ražojumi, tos viņa zin un labprāt tirgojas ar mums. Par mums pašiem un mūsu literātūru Eiropa nemaz neinteresējas. Vienīgi Krievija pazīst mūsu rakstniecību, ar katru gadu vairojas latviešu rakstnieku darbu tulkojumi krievu valodā.

Reakcijas beigu laikā tā dēvētā latviešu sabiedriskā kritika palēnām sāka meklēt cietus marksisma pamatus un sekmēt proletāriskās mākslas attīstību. Protams, tie bij meklējumi, kas Jansonu interesēja visdziļāk. Viņš redzēja mostamies plašākas tieksmes pēc tā, kas pašam bij licies kā gaŗo cīņu rezultāts un mākslas uzdevuma augstākais papildījums. Viņš nelaīda gaŗām nevienu parādību šai virzienā, kur kaut kas viņam likās novērsāms, korriģējāms vai atbalstāms.

Pirmais plašākais raksts proletāriskās literātūras un viņas teōrijas nozarē bij „Kāds vārds par „Vārdu“⁹⁹. Raksturīgs jau viņa moto: Amicus Plato, sed magis veritas. Jansonam pār visām lietām rūpēja patiesība un skaidrība mākslas jautājumos, nevis zināms simpatisks virziens, neskatoties uz tā nepilnībām un kļūdām. Ja pilsoniskie rakstnieki pārmeta Jansonam aklu neiecietību un publicistisku paviršību spriedumos, tad kritika par „Vārdu“ liecina, cik partejiski un stulbi bijuši paši apvainotāji. Latviešu proletāriskās literātūras sākumos jaunie teōrētiķi bieži vien krita ekstrēmā un pārspilējumos, vulgārā marksisma naīvitātē stipri atgādinādami antipodo, apkaŗojamo dekadentu individuālistiskos niekus. Jansons nešķīŗ draugu no ienaidnieka, kļūda viņa acīs paliek kļūda, lai kas to nodarījis. „Proletāriskās mākslas vārdā pie mums pēdējos gados ticis grēkots bez gala un zem „marksistiskas“ kritikas flagas tautā raidītas vislielākās aplamības un paviršības.“ — Vai maz iedomājāms, ka kāds no deka-

dentiem būtu iedrošinājies kaut ko tamlīdzīgu teikt par savu un savu kollēgu virzienu? Kādas plānprātības tur netika sarunātas, bet nevienam no pašu ļaudīm nenāca prātā apturēt un atsēdināt kādu jau pagalam apjukušu jaunekli un pārtraukt viņa ālēšanos. Ētisku personību salīdzinājumā Jansona vīrišķīgais augums paceļas augstu pāri to sīkmaņu un tukšu lielbnieku barām.

Jansona nobriedums mākslas izpratnē parādās jau „Vārda“ belletristikas novērtējumā. Viņš saprot, ka audzinātājas kritikas uzdevums vispirmā kārtā ir uzrādīt negatīvo kādā darbā, to, ko rakstnieks pats nav apzinājies un pamanījis. Tāpēc viņa aizrādījums: „Te mūsu rakstniekiem jāiet skolā pie Mopasana un Čehova un jāmācās vienā teicienā dažreiz attēlot veselu dabasskatu, vienā gleznojumā — veselu cilvēka likteni.“ — Patiešām, mēs visi, kas kaut ko spējam proletāriskā rakstniecībā, tā esam mācījušies no vecajiem stila meistariem, meklēdami savām atziņām un savai jutoņai tikpat lakonisku un precīzu izteiksmi, kā tie savējai. Kā redzams, šādus padomus dodams Jansons nebūt nebaidījās krist ķecerībā un izpelnīties apvainojumu marksisma principu nestingrībā un kompromisos ar pilsonisko mākslu.

Sīki un uzmanīgi Jansons analizē „Vārda“ kritikas daļu. Viņš atzīst Antona darbu latv. rakstniecības un sabiedrisku centienu vēsturē, bet turpat arī uzrāda tā trūkumus. „Antons prot savākt un sakārtot literāriskos materiālus, bet viņš nemāk lietot zinātnisku vēstures pētīšanas metodi, t. i. viņš neprot atrast ciešus ģenētiskus sakarus starp literāriskām parādībām un viņu vēsturiski-sabiedrisko apkārtni, līdz ar to viņš nevar mums izskaidrot zināmu rakstniecības virzienu cēloņus un nezin atrast ceļu no zināmas ideoloģijas (dzejas un rakstniecības) atpakaļ uz viņas materiāliem ekonomiskiem pamatiem. Arī šīnī apcerējumā par mākslas kritikas vēsturi Antons nedarbojas kā ģeoloģisks pētnieks, bet sniedz mums tikai to-

pografisku uzņēmumu — sistematizētu sakopojumu par dažādiem literāriskas kritikas virzieniem, kādi vien parādījušies mūsu rakstniecībā. Bet arī tādā veidā Antona darbs ir interesants.“ — Te jāievēro, ka Antona apcerējumā („No tautiskā romantisma līdz vēsturiskajam materiālismam“) Jansona paša darbība literatūras kritikā apcerēta visplašāk un atzinīgāk. Vai jūs varat iedomāties kādu dekadentu, kas par slavējošu recenziju atmaksātu ar tik atturīgu, savā ziņā nepateicīgu pretkritiku?

Tieši klāt proletāriskās mākslas problēmai Jansons tiek ar P. Roberta rakstu „Šķiru elementi mākslā“. Dziļā sašutumā viņš norāda, ka Roberts uz dažām lappusēm sagrauj drupu drupās seno ēģiptiešu, seno grieķu, vidus laiku, renesanses mākslu, Šekspīra drāmas, vācu klasisko dzeju, krievu slaveno rakstniecību. „Mēs nevaram iztikt bez pagātnes, jo mūsu tagadne un tagadnes kultūra ir pagātnes darinājums. It sevišķi proletāriātam, kam lemts apzinīgi darināt vēsturi, jāpazīst un jāsaprot vēsture — cilvēces attīstības, cilvēces kultūras gaita, ar kuru tik cieši saistīts paša proletāriāta liktenis... Ir tādi laikmeti vēsturē, kur tagad valdošās šķiras (buržuāzija) cīnījušās pret pagātnes varu slogiem, un kur šai cīņai daudz kas radniecīgs ar proletāriātam priekšā stāvošo vēsturisko uzdevumu. Šīs cīņas skaidri dzirdami atspoguļojas toreizējā mākslā un dzejā. Un ja mēs marksisma ekonomiskā un politiskā sistēmā ejam atpakaļ pat līdz Platona valsts utopijai, līdz vidus laiku un reformācijas komūnismam, līdz Anglijas un Francijas revolūcijām — tad tāpat mūsu ilgotai, cerētai proletāriāta mākslai mums jāmeklē savi priekšteči toreizējās mākslas laikmetos... Mūs var savīlnot un aizgrābt vācu klasiskā dzeja (Lesings, Šillers, Ģēte), tāpēc, ka proletāriāts ir nācis piepildīt viņu humānos, brīvos ideālus, ja arī dažs kas viņu dzejā novecojies un daudz ko mēs tagad citādi sajūtam un saprotam... Proletāriāta māksla nešaubāmi reiz nāks, bet vis-

pirms jāatsvabinās pašam proletāriātam, tad atsvabināsies arī viņa dzeja un māksla un raisīs savus ziedus nepieredzētā krāšņumā un daiļumā. Bet kamēr proletāriātam vēl savas mākslas nav, viņam (tāpat kā zinātnē) jāņem māksla tur, kur tas to sev atrod.“ — Jansons tos laikus vēl nevarēja vērot proletāriskās mākslas attīstību sociālistiskā valstī, kas, varbūt, liktu viņam spriest par klasisko pagātni ar mazliet mazāku pietāti. Cieši pieslēgdamās tagadnes dzīvei un viņas celtniecībai, proletāriskā māksla gan arī revolūcionārās buržuāzijas klasicismā un romantismā neatrod vairs daudz piepildāmu ideālu. Viņa ir tiem pāri, tie paliek aiz muguras, viņai priekšā citi mērķi, kas sasniedzami pavisam pa citiem ceļiem, citādā ciņas tempā un pie tam ar cilvēkiem, kuŗu psiholoģijai maz kopēja ar klasiskā un romantiskā laika varoņiem. Bijušo laiku pilsoniskai mākslai te vairāk tikai tīri vēsturiska nozīme. Jansona laikā tas bij citādi, tad proletāriāts vēl atradās sava lielā uzvaras gājiena pašā sākumā, no mākslas bij ņemams viss, kas tikai atbalstīja viņa revolūcionāro spēku.

Ar lielu prieku Jansons apsvēic N. Knoriņa izstrādāto Plechanova mākslas uzskatu populārizējumu („Māksla un dialektika“). „Te mūsu priekšā ir nopietns, pārliecināts rakstnieks, kas tiešām pazīst un pārvalda savu priekšmetu.“ Runādams par A. Kraujas (A. Baloža) apcerējumiem, Jansons brīdina marksistu literātūrteorētiķus no pārmērīgas svešvārdu lietošanas un arī nokritizē tiklab Kraujas jūsmošānu par „Zīda tiklu“ kā arī dažus tipus romānā pašā. Runādams par jauno proletāriskās mākslas kritiku vispār, Jansons saka: „Šāds „ābecisks marksisms“ pie mums diemžēl bieži vien parādās netiekvien literāriskā kritikā. Marksisma dziļo un plašo pasaules uzskatu daži nespējīgi diletanti samaina ar pārs banālām, viegli iekālamām frazēm, pārvērš to par strupu krogus polku, pēc kuŗas nospēlējami un nodancojami visi sarežģītie mākslas, filozofijas un dzīves jautājumi.“ — Šo

spriedumu arī vēl mūsu dienās derētu dažam labam šād un tad atcerēties.

Zīmīgi, ka pats pēdējais Jansona literātūrteorētiskais raksts saucas „Vai gaidāma mums proletāriskā māksla?“⁹⁴. No asām cīņām pret tautiskipilsoniskās mākslas korrupciju viņš mūža beigās bij pilnīgi pievērsies domām par topošo strādnieku šķiras mākslu. Savam raksturam un literāriskajam talantam uzticīgs, Jansons nesaudzīgi kritizēja „Vārdu,“ kas toreiz apvienoja visus marksistiskos literātūras kritiķus. Viņš nevarēja ciest paviršības un gribēja izskaust diletantismu, lai sagatavotu ceļu patiesai proletāriskai rakstniecībai. Ne tikai ar negatīvu noliedzēju kritiku, bet arī ar pozitīvu darbu viņš piedalījās kopējos meklējumos. „Vārda“ otrā sējumā bez vairākām recenzijām nodrukāts arī viņa augšā minētais plašais apcerējums. Tas ir itkā kopsavilkums un bilance visam Jansona darbam literātūras kritikas laukā.

Jansons aprāda, ka no tālienes lūkojoties, varējis gandrīz izlikties, ka visādi mākslas principi reakcijas laikā pārkuplojuši un nonākuši latviešu proletāriāta sabiedriski-politiskos centienos. Ar dažādiem marksistu inteliģentiem un pusinteliģentiem noticis tas pats, kas savā laikā ar dekadentiem: no tiešas aktīvas cīņas tie atvirzījušies sāņus, tikai pretējā virzienā, „pa kreisi“, lai tur uzstātos pēc iespējas radikālāk un savu kreisumu demonstrētu paviršās iznīcinošās teātra un grāmatu recenzijās. „Proletāriskā māksla“ — tas skanēja tik radikāli, un tāpēc šai formulai pieķērās dažs labs, kas bij pamejis un zaudējis savus agrākos lozungus. Buržuaziskās sabiedrības iekārtu atstāja tagad mierā, bet par to bargu karu pieteica viņas kultūrai — Ģēte un Šekspīrs, Puškīns un Lermontovs tika pazudināti tāpēc vien, ka tie, lūk, aristokratijas un buržuazijas dzejnieki. Un tā kā ar šādu „kritiku“ bij izplauti pasaules literātūras un dzejas krāšņākie ziedi, tad uz klaja laukuma nu atlika tikai pašu māju proletāriskās dzejas puduri, pie kam tad šās dzejas un sevišķi dažu personu

kults dažā labā reizē nezināja vairs ne mēra, ne robežu.“ (Domāti Kraujas famozie raksti par Raini.)

Tālāk Jansons saka, ka tagad, 1913. gadā, vairs nav jābaidās par mākslas interešu pārmēru, bet drīzāk gan par to, ka aiz atjaunotām saimnieciskām un sabiedriskām ciņām māksla netiek pamesta novārtā. Tai piemīt sava vieta strādniecības kultūras darbā, tāpēc vispirms jātiek skaidrībā, vai proletāriskā šķiras māksla vispār iespējama un gaidāma?

Kas proletāriāta dzīvi pavirši redzējuši no tāluma vai pa tramvaja logu strādnieku kvartālam cauri braukdami, tiem tiešām var likties, ka šais kvēpos un dubļos nekad nevar uzplaukt dzejas mākslas ziedi. Tā varēja domāt tai laikā, kamēr proletāriāts vēl neapzinājās savu pasaules pārveidotāja lomu. Turpretī tagadējā plašā strādnieku kustība pārveido masu psihiku, rada jaunu dzīves saturu ar jauniem mērķiem un ideāliem. Proletāriāta iekšējā pasaule, viņa kvēlošais protesta spēks, viņa dzīvības un daiļuma sajūtas grib izteikties uz āru, apstiprināt un attēlot sevi mūzikas ritmā, gleznu krāsās, dzejas patosā, arhitektūras līnijās.

Promēteja uguni tagadējā sabiedrībā sargā vairs tikai strādnieku šķira ar savām zinātņu slāpēm un jauna daiļuma ilgām. Proletāriskās mākslas vēl nav tāpēc, ka strādnieku cilvēkam kapitālistiskā sabiedrībā liegta iespēja iegūt nepieciešamo literārisko izglītību un tāpat līdzekļus un laiku, ko prasa mākslas darba veidojums. „Proletārietim viss jāiekaŗo ar lielām mokām: pat ja tas dzimis dzejnieks, tad viņam jāpārvar ar smagām pūlēm dzejas tehniskās grūtības, pie kādām nav jāatduŗas buržuaziskās kultūras luteklīm. Katreiz, kad es redzu Rodēna slavenu statuju „Domātājs“, man nāk prātā proletārietis, kuŗam domāšanas un mākslinieciskas radīšanas process ir savienots ar gigantisku spēku nopūlešanu.“

Ari paša proletāriāta psīche, kapitālistiskā augusi un sīkpilsoniskas apkārtnes no mazotnes ie-

J. Jansons-Brauns ar dzimtu

Tuckton House Bournemouth 1915

J. Jansons-Brauns ar dzimtu

Anglijā, aprīlī 1917

spaidota, kavē īpatnējas mākslas sapratas attīstību. Jauns mākslas virziens nevar rasties tik piepeši kā teikā Venera no jūras putām. Jaunā māksla sāk savu gaitu ar tās pašas vecās mākslas elementiem un tikai savā tālākā attīstībā tā spēj pārveidot un pārvarēt vecās mākslas saturu un formu un radīt jaunas mākslas sintezi. Māksla pārveidojas daudz vēlāk kā ekonomiskais pamats, bet to aizmirst tie mūsu marksisti, kas sludina proletāriskas mākslas „steidzīgu“ dzimšanu.

Tomēr apzinīgais strādnieks nevar vairs apmierināties ar tām drusciņām, kas atkrīt no buržuazijas galda. Arvienu neatlaidīgāk viņš sāk prasīt pēc sava paša šķiras mākslas. „Nāks laiks, kur apzinīgais proletārietis to neticami lielo iniciatīvi, kādu tas pierādījis savā politiskā un ekonomiskā kustībā, pārnesīs arī uz saviem kultūrāliem pasākumiem un arī te veiks varoņu darbus. Mums nav nekādu bažu, ka proletāriāta spēki būtu par niecīgiem un vājiem, lai tas varētu uzsākt sacīksti ar bagāto buržuazijas kultūru, jo vēsture mums rāda, ka tautas masās guļ neizsmeljami garīgas enerģijas avoti un ka vienmēr radušies un radīšies talanti, kas spēj piepildīt sava laikmeta kultūras uzdevumus.“

Vispirms proletāriātam jāiegūst par savu īpašumu agrākās kultūras dārgumi. Proletāriskā māksla var rasties tikai tad, ja tā pazīst mākslas vēsturi un savus tuvākos un tālākos priekštečus, ja tā meklēs paraugus un tradīcijas pagātnē. „Nedrīkst zust un aiziet bojā lielle mākslas darbi, kuri runā uz mums pat no gadu simteņa tāluma. Sociālisms nav nācis atņemt cilvēces augstākos centienus, bet tos piepildīt!... Lielie buržuazijas rakstnieki parasti mēdz būt arī buržuazijas lielākie pretnieki un soģi, kuri proletāriātam stāv daudz tuvāk nekā pilsonībai. Tie ir kapitālistiskās sabiedrības satriecošie kritiķi, ja arī ne sociālisma ideālu pravieši, tie lūdz ārdīt veco pasauli, ja arī tie neprot jaunu celt, bet arī šādā ziņā viņu nozīme jo liela.“

„Proletāriskā kustība vienmēr plašāka un stiprāka topot, pievilks arvien vairāk māksliniekus un rakstniekus, kuņģi galīgi pārraus savus sakarus ar buržuaziju un apzinīgi ņems dalību proletāriskas kultūras lielajā darbā. Un tomēr — proletāriskā kultūra, proletāriskā māksla un literatūra var celties tikai no pašām darba ļaužu masām. Netiekvien tanī ziņā, ka kultūra var būt tikai masu kopdarbs, un jauna māksla un dzeja dzims no jaunas kopējas stila sajūtas, no visu pārveidojoša proletāriāta kolektīvisma, bet arī tanī šauri konkrētā nozīmē, ka tie būs paši proletārieši, kas mākslā un dzejā izteiks savu pasauli, savas šķiras likteni, savas sāpju mokas un savu uzvaras prieku... Tikai paši proletārieši-mākslinieki varēs mums vēstīt, ko īsti jūt un pārdzīvo darba ļaužu masas, kā tās cieš, cerē un cīnās. Cik ģeniāls arī nebūtu kāds buržuazisks rakstnieks, viņš tomēr nevarēs iespiesties višos proletāriāta psihikas dziļumos, viņš aptvers un attēlos galvenā kārtā ārējās parādības un intīmā masu jūtu dzīve tam paliks lielā mērā sveša, jo viņš taču būs svešs pienācējs, nevis pašas strādnieku cilts loceklis, kas dzimis un izaudzis savā šķīrā... No paša proletāriāta rindām nāks viņa dzejnieki, skulptori, gleznotāji, komponisti, — strādnieku šķiras atsvabināšanās ir viņas pašu darbs arī kultūras un mākslas laukā!“

Ar dedzīgu pārliecību izteiktiem Jansona spriedumiem par proletāriskās mākslas būtību un nākotni ir daudz taisnības, ko pēdējie desmit gadi pēc viņa nāves ar savām politiskām un kultūras pārmērībām pilnīgi apstiprinājuši. Viņš bij reāls domātājs un atbalstījās tikai uz konkrētiem piedzīvojumiem un paša novērojumiem. Tā nav ne vienpusība ne atziņas šaurums, ja viņš 1913. gadā vēl nevarēja nonākt pie dažiem slēdzieniem, kas tagad pieder pie marksistiskās mākslas teorijas celtnes stūra akmeņiem.

No tagadējā viedokļa skatoties, vispirmā kārtā nepilnīgs un nepietiekošs ir Jansona proletāriskās mākslas nepieciešamības motīvējums. Mākslas ak-

tīvo lomu proletāriāta dzīvē viņš vairāk tikai no-
jautis un izjutis, nekā skaidri sapratis un noteikti
formulējis. Viņš runā par vajadzību proletāriā-
tam „izturēties uz āru“ mākslas darbos, nepieeminē-
dams, ka šī izteikšanās ir viens no svarīgākajiem
strādnieku garīgās būtnes audzinātājiem un pār-
veidotājiem faktoriem un līdz ar to viens no spēcī-
gākajiem masu psihiskās organizācijas līdzekļiem.
Strādnieku šķiras māksla nav nekāda rotaļa
tikai estētiskas patikas un tiksmes dēļ, bet dzīva
organisma dabiska funkcija, bez kuņas kolektīvā
būtne nespēj attīstīt savus spēkus visā pilnībā.
Proletāriāts jau tīri instinktīvi nojauš mākslas lie-
lo un neatvairāmo lomu, tāpēc viņa lielā cieņa pret
savu mākslu un straujie ceļa meklējumi uz to.

Īsta proletāriskā māksla var attīstīties tikai
sociālistiskā iekārtā, ko Jansons savā mūžā neda-
būja piedzīvot un novērot. Viņš varēja tikai uz-
svērt, ka šādai mākslai jāizaug no pašas strādnie-
cības, ne no pienācējiem un līdzjutējiem intelli-
ģentiem. Viņa argūmentu krājumā nebij piered-
zējumi, kā strādnieku valsts var sekmēt mākslas
attīstību ar vispārējā izglītības līmeņa pacelšanu,
ar dažādām studijām un jaunu talantu atbalstiša-
nu. Tikai tādā iekārtā strādnieku māksla, sevišķi
literatūra, no opozicionārās, nobeidzējas un apka-
rotājas var pievērsties pozitīvai tendencei un pie-
dalīties kā spēcīgs faktors jaunās kultūras uzbū-
ves darbā.

Bet arī tur viņa neizaug tik „steidzīgi“, kā to
vēlas daži entūziasts, kam arī pašam tiktos būt uz-
cēlājam un izveidotājam. Visi tagadējās proletā-
riskās mākslas pionieri ir izauguši vecajā kapitā-
listiskajā pilsoniskā iekārtā. Sārņi, kas no tās no-
gūlušies proletāriskā rakstnieka un teorētiķa
psichē un instinktos, nav tik viegli nometami, cik
viegli nācās atmet pilsonisko ideoloģiju un pie-
savināties stingru marksistisku pasaules un dzīves
atziņu. Nelīdz tur nekādi nobalsojumi un rezolū-
cijas, ka mūsu māksla jau ir tā pati īsti prole-
tāriskā un ka mums nav un nevar būt nekā kopē-

ja ar pilsonisko. Cieši sakari ar to bij redzami futūristu dzejā, kas gribēja būt revolūcionārāka par pašu proletāriātu, krita dažādu formas machināciju ekstrēmos un cēla negantu troksni, lai apslāpētu pati sev neapslāpējamo radniecības sajūtu ar pilsonisko anarchismu. Un otrā pusē nelīdz stipra un teicama griba veidot īstu proletārisku mākslu, nelīdz asi vārdi un reizēm arī vulgārproletāriskā teorija — proletāriskā māksla veidojas pamazām, lai gan droši un bez apstājas. Iemesli meklējami dziļāk nekā pašos proletāriskajos dzejniekos un dzejas teorētiķos. Plašas strādnieku masas pašas savā psihiskajā būtībā vēl nav pilnīgi proletāriskas un brīvas no nesenās pagātnes mantojuma pilsoniskā iekārtā — to rāda jau milzīgās grūtības sociālistiskās valsts kolektīvā ražošanas darba organizācijā. Strādniecība pati vēl ir pārveidošanās gaitā, lai gan sociālistiskā iekārtā, un tikai tur, šī gaita nenovēršami ved pie mērķa. Līdz ar masu proletāriskās psihes izaugšanu izaugs arī īsta proletāriska māksla. Tas ir attīstības process, kam nepietika desmit, nepietiks, varbūt, arī vēl divdesmit piecu gadu. Vislielākie koki aug vislēnāk. Proletāriskai mākslai taču tikpat ideju dziļumā kā izteiksmes krāšņumā un abu šo elementu organiski vienotā stiprumā jāpārspēj visu laikmetu pilsoniskā māksla. Tur vajadzīgs laiks un paaudžu darbs, mākslīgi nekas nav paātrināms ne satraucams. Mērķa sasnieguma un jau pašas pilnības iedomība te ir lieka un kaitīga. Un pie tam gluži nevajadzīga. Kāpēc tiem gribēt būt par piepildītājiem, ko negrozāma vēstures gaita likusi būt tikai par iesācējiem un pionieriem? Ari tas ir liels un slavens uzdevums, lai gan atsevišķo paaudžu, grupu un virzienu slava nekrit svarā, ja runā par nākamo lielo strādnieku šķiras mākslu, kuŗas apjomu un veidu mēs vēl tikko kontūrās nojaušam. Ari jau šai īsajā laikā proletāriskā rakstniecība var uzrādīt darbus, kas apliecina strādnieku šķiras lielos jaunas kultūras radī-

tājus spēkus — tie aug joprojām un līdz ar viņiem aug strādnieku māksla.

Man šķietas, apmēram tā Jansons teiktu vulgārproletāriskajiem teorētiķiem, turpinādams tikai to pašu, kas reiz bij sakāms vulgārmarksistiem. Viņa paša ieskati par proletārisko mākslu dibināti vienīgi uz apstākļiem kapitālistiski-pilsoniskā iekārtā. To viņš ir pārredzējis jo labi un tāpēc arī dziļi izpratis proletāriāta lomu un uzdevumus šai cīņas periodā.

Tais apstākļos, kuņiem ārkārtīga līdzība ar mūsu tagadējiem, neapstrīdams viņa spriedums par pilsoniskās rakstniecības nozīmi proletāriāta dzīvē. Apspiestā strādnieku šķira allaž domā par savu tuvāko mērķi — atsvabināšanos no saimnieciskās eksploatācijas, politiskās varas iegūšanu un sabiedriskās iekārtas pārveidošanu saskaņā ar savām dzīves un dzīvības interesēm. Revolucionāra šķira meklējas mākslu, kas viņu pavadītu un vadītu cīņā pret eksploatāciju un apspiedējiem. Bez šaubām, te viņas atbalstītāji ir arī tie pilsoniskie rakstnieki, kas naidīgi buržuazijai un ar saviem darbiem nesaudzīgi grauj viņas kultūras satrunējušos pamatus. Proletāriāta paša dzīvi attēlot un viņa idejas izcelt spožā mākslas atspulgā viņi pēc savas dabas nespēj. Tie nav jaunu ideālu rādītāji, bet vecos sagāzt viņi palīdz, dažkārt vēl labāk kā pašu strādnieku jaunie rakstnieki, kas valdošās šķiras dzīvi vērojuši tikai no ārpusēs, bet nepazīst viņas sīkos iekšējos satvarus. Proletāriskā kritika nevar pamest neatzīmētas arī šīs, līdz zināmam mēram pozitīvās parādības pilsoniskā mākslā. Bet tāpat viņa nevar paiet garām arī tiem spējīgākiem pilsoniskiem rakstniekiem, kuņi ar savu mākslu stiprina pilsonības pozīcijas un veido savas šķiras psihi kollektīvam pretsparam strādniecībai. Nerunājot šai vietā atsevišķi par rakstniecības estētisko pusi, tomēr jāpiezīmē, ka īstas pilsoniskas mākslas formas analizē arī proletāriskie rakstnieki var vērot, kādiem mākslinie-

ciskiem līdzekļiem sasniedzams vislielākais iespējams sabiedriskā apkārtņē.

Kapitālistiskā iekārtā katras revolūcionārās mākslas pozitīvā tendence galvenā kārtā izpaužas savu laiku pārdzīvojušā, pie malas novācamā negācijā. Arī aktīvā proletāriskā māksla tur vispirms tiecas sagraut tos simtslāņotos pamatus, uz kuriem balstās kapitālistiskās valdonības saimnieciskā un politiskā vara, viņas sabiedriskās un ētikas tradīcijas. Tā šajos apstākļos ir visistākā strādniecības māksla, jo viņa stāv ciešā sakarā ar šķiras tiešo tuvāko uzdevumu, stiprina tās apziņu un ierosa neatlaidīgai taisnības cīņai.

Protams, līdzās tam proletāriskai mākslai ir arī otrs uzdevums — organizēt savas šķiras psihi kolektīvai vienībai un vienotai trauksmei. Viņai jāskatās pāri tuvējai fronteī un jārāda tie mērķi, uz kuriem tiecas visa strādniecības cīņa. Tikai, kā to neskaitāmas reizes uzsvēris Jansons un kā to dara katrs proletāriskās dzejas teoretīķis, kam pazīstama arī mākslas būtība, ne tikai daži lozungi un frazes, nederīga un pilnīgi nevarīga te ir tā saucamā kailā tendence, publicistisks apraksts un labi domāti lietišķi padomi proletāriāta dzīves praksei. Pēdējā laikā vulgārproletāriskas teorijas izgudrotā „lietišķā māksla“ ir diletantu pārpratums un absurds, kam pēc iespējas drīzāk jāpazūd no proletāriskās mākslas apvārksniem, tāpat kā no pilsoniskās dzejas pazuda baku potēšanas slavinātājas un racionālu piensaimniecību propagandētājas pāršas. Mākslai ir savi ceļi un savi līdzekļi uz proletāriāta vienoto mērķi, viņa paveic to, ko nespēj tā visasākā proklāmācija, ne labākā mītiņa runa, ne veiklākais ievadraksts. Un ja viņa to nespēj, tad viņa ir lieka — tad viņa vēl nav māksla un viņai vispirms jātop par tādu. Par visu to plašāk runāts manā „Proletāriskā mākslā“ u. c. Jansons ar šiem elementārajiem jautājumiem jau 1913. gadā bij skaidrībā.

Nepagalam proletāriskai mākslai neder arī

viens vispārēja raksturojumu šablons un tēlojumu trafarets. Staigājošā un runājošā sociāldemokrātu vai komūnistu partijas programma nav nekāds mākslas tēls. Ari tas ideālākais strādniecības cīnītājs allaž ir bijis dzīvs cilvēks ar visām cilvēciskām vājībām un kļūdām. Un taisni šie dzīvie cilvēki, kuņu temperāments un spēks strādniecības lielajā cīņā apdzēs viņu personīgās vājības, tie vienīgi noder mākslas tēlojumam, ne pēc teorētiskas programmas pagatavotas ideālfīgūras un manekeni proletāriskas literatūras skatu logam. Ari Jansons pats personīgi pieskaitāms šādiem lieliem dzīviem cilvēkiem, kādu tik daudz proletāriāta cīnītāju rindās. Viņš pirmais protestētu, ja kāds viņu mēģinātu iztēlot par pašu pilnības tipu, kam nevar uzrādīt nevienas vainas un kas nekad nav maldijies.

Viņš pirmais uzstātos arī pret stereotipiem un šabloniskām karikatūrām, kas jaunākai proletāriskai rakstniecībai pilsoniskajās republikās palikušas gandrīz obligātoriskas buržuja un viņa dzīves tēlojumos. Vienkāršotā un saīsinātā stilistikas metode izvēršās plikā schēmā, nekāds literāriskas ekonomijas princips to nevar padarīt mākslinieciski dzīvu un pārlicinošu. Ne ikviens buržujs ir resni aptaukojies gaļas maiss frakā ar zelta ķēdi pie vēdera. Dažs labs amerikāņu miljardieris un degenerēts angļu lendlords miesās vairāk izkāmējis kā kurmet cilvēciskos apstākļos nostādīts strādnieks. Ari apģērbu viņi dažkārt prot izvēlēties pavisam vienkāršu, kā mūsu pazīstamais miljonārs un filantrops Dombrovskis. Schēmatisētā un simbolizētā buržuja ārienes karikatūra vairs neatbilst dzīves īstenībai, ar to proletāriskā rakstniecība maldina savus lasītājus un aplēpj viņiem buržujiskā tipa daudzveidību un daudzsejību.

Ari visa proletāriāta cīņa kapitālistiskajā iekārtā tiek bez mēra vienkāršota un „stilizēta“, it sevišķi mūsu proletāriskajos drāmatiskos tēlojumos. Lielāko tiesu tur rāda buržuju, kas sagrābis

proletārieti aiz rīkles, žņaudz tam pēdējo asins pilienu laukā, pie kam viņam palīdz mācītājs ar savu svētību un pārējie viņa algotie diendeņi. Bet tad uznāk sadumpojušies streikotāji darba biedri un ar āmuru iedauza cilindru šim nelietim. Un beigas ir visai kapitālistiskai izsūkšanai un strādnieku šķirai uzvara rokā.

Es līdz ar Jansonu apgalvoju, ka tā nepavisam nav proletāriskā māksla, bet bēdīgs viņas surrogāts. Modernā kapitālisma izsūkšanas veidi ir tik bezgala dažādi, un proletāriāta rakstniekam vajag viņus pazīt. Dažreiz tie pat maskojas tieši ar filantropiju un strādnieku labdarību. Tā arī laupītāju skudras baņo un apkopj siku dzīvniecību kolonijas, lai tās jo bagātīgāki saražotu viņu vēderam patīkamo vielu. Strādnieku cīņa nekur nenorit tik vienkārši un aizgrābjoši idilliski. Kā beidzas lielākā daļa streiku un buržuju cilindru iedauzīšana, to mēs zinām labi. Un uzvara atsevišķā streikā arī ir tikai viens mazs solitis garajā cīņas gaitā uz galīgo uzvaru. Starp mūsu proletārisko mākslu un proletāriāta reālo dzīvi patlaban redzama dziļa plaisa. Strādnieku šķira spiesta sakopot visus spēkus, lai atturētos preti internacionālajai kapitālistiskai buržuazijai, kas draud viņu nospiegt galīgā nevarībā un klausībā, viņa un viņas vadoņi, starp tiem arī paši proletāriskie rakstnieki, piedzīvo tādas vajāšanas, kādas nepazina agrāko feodālo monarchiju laikos. Te mākslai, kuŗa grib būt ne tikai proletāriski aktīva cīņas māksla, bet arī vēl „lietišķa“ kalpotāja praktiskai vajadzībai, pienāktos koncentrēt visu proletāriāta enerģijas spraigumu uz agresīvitāti tieša konkrēta mērķa sasniegšanā. Bet viņa pa to laiku rāda karikatūriski simboliskas kapitālisma pārspēšanas un butaforiskas strādnieku uzvaras scēnas. Tāda politiska romantika neatbilst ne proletāriāta lielās cīņas taktikai vispār, ne tagadējā degošā momenta uzdevumam sevišķi. Tāda literatūra nespēcina un nesekmē, bet drīzāk apmulsina, iemidzina un aizkavē proletāriāta cīņas gaitu.

Nevar pārnest revolūcionārās kreisās frontes rakstniekiem, ka patlaban viņiem nav laika un iespējas nodoties sīkiem un rūpīgi estētiskiem izstrādājumiem un noskaņojumiem, kā to pilnā mērā var pilsoniskie savā nometnē. Bet ja viņu teorētiķi mēģina no tagadējo pārejošo apstākļu radītā šauruma un paviršības atvedināt vispārējo proletāriskās mākslas principu arī nākotnei, tad var tikai dziļi nožēlot, ka Jansona vairs nav mūsu starpā. Nav ne mazāko šaubu, ka viņš uzstātos pret vulgārproletārismu tikpat asi, nesaudzīgi un sekmīgi, kā savā laikā pret vulgārmarksismu. Viņa revolūcionārā pagātne un strādnieku mākslas teorētiķa autoritāte pasargātu viņu no visa tā, kas tagad sagaida ikvienu nepilnību un paviršību uzrādītāju jaunākos meklējumus. Viņu nevarētu ar vēl lielāku paviršību un vieglu roku vienkārši nostādīt revolūcionārā proletāriāta atkritēja un proletāriskās mākslas ienaidnieka lomā.

6. Jansona literāriskais stils

Kaut cik taisnības, laikam, vispār ir teicienam, ka stils ir cilvēks pats. Uz Jansonu zīmējot, viņa pareizība acīm redzama. Jansona literāriskā izteiksme raksturīgi izpauž viņa temperāmentu, viņa žurnālista un politiķa profesiju un galu galā arī viņa pasaules atziņu un dzīves filozofiju.

No daudziem citātiem šai apcerējumā lasītāji jau būs ievērojuši Jansona stila raksturīgākās īpašības. Tomēr nedaudzās beidzamās lappusēs der tur ielūkoties vēl mazliet uzmanīgāk, jo tik īpatnēja stilista latviešu publicistikā vairāk nav. Literārisks apcerējums neiespaido ar savu saturu vien, viņa panākumi lielā mērā atkarājas arī no formas, kādā ieveidots domu gājiens savā analitiskajā, tēlotājā un kritizētājā novirzienā un slēdzienos. Katra apceramā tema prasās īpatnēji pieejama un sevišķi traktējama. Ja rakstnieka darba laukā ietilpst dažādas nozares, tad vajadzīgs arī daudzveidīgs stils, kas atbilst ikreiz sevišķam uzdevumam un kalpo savam īpašam nolūkam. Bet visus šos atsevišķos paveidus vieno rakstnieka īpatnības meti, kas paliek nepārgrozīti un caurmanāmi, lai cik dažādīgs detaļu ieaudums tos apsedzis.

Pieturoties puslīdz pie Jansona rakstu apskata sadalījuma, aplūkosim vispirms viņa zinātnisko un vēsturisko apcerējumu veidu.

Pašā sākumā jāuzsver, ka Jansons kā rakstnieks ir publicists un polemīķis par excellence, bet kā domātājs — sociālists un dialektiķis. Visi lielākie sociālistiskie rakstnieki ir bijuši publicisti un polemīķi — tas pieder pie šīs teorijas pamatrakstura. Marks, Engelss, Pļechanovs un Lēņins savus labākos darbus rakstījuši kā kritikas un po-

lemikas, tāpat arī Jansons. Viņa vēsturiskie apcerējumi nav kabineta zinātnieka darbi, bet ciņas raksti ar aktuālu tendenci un konkrētiem praktiskiem nolūkiem. Šie nolūki nosaka arī viņa rakstu formu.

Viņš var operēt arī ar statistiskiem datiem, sausiem skaitļiem, ja pārrunājamais jautājums prasīs matēmatiska aprēķina pamatu, kā „Balt. revol.“ un „Taut. cent.“ latviešu zemnieku saimnieciskā stāvokļa raksturojumos. Tur Jansona apcerējums ir lietišķs, korekts, bez paša piebīdumiem un izpušķojumiem. Tomēr ilgs viņš nav nekad. Jansons nepaliek tikai pie sausiem skaitļiem — ne acumirkli viņš neaizmirst, kādam nolūkam sakopojis šīs skaitļu tabulas un steidz tās izmantot saviem publicistiskiem nolūkiem. Parādījis pagastu budžetā zemnieku nodokļu lielumu, viņš piebilst, ka muižas nav spiestas nekā maksāt, tikai dažkārt labprātīgi atmet kādu ziedojumu. Bet —

„šie pabalsti samērā ar muižu bagātiem ieņēmumiem ir tikpat niecīgi kā pusemārciņas prastas konfektes, ko žēlīgas lielmātes pa ziemsvētkiem izdala kalpu bērniem.“

Tas ir īstais Jansons. Viņš raksta apoloģiju Baltijas revolūcijai, atspēkodams vāciešu apmelojumus, izlieto statistiku tikai kā materiālu uzskatāmi gleznainai, dzēlīgai irōniskai publicistiskai allēgorijai. Te mēs esam uz pēdām Jansona stila pamatipašībai, kuŗa piešķir īpatnēju nokrāsu viņa rakstiem itin visās nozarēs.

Asprātīgi salīdzinājumi un gleznainība stipri paceļ katra zinātniska raksta populāritāti. Taču polemiskā tendence var arī traucēt raksta nopietnību un sabojāt nosvērti domāto stilu. „Vēst. mat.“ norobežodams savu priekšmetu no vispārējās attīstības vēstures, viņš nevar nociesties „zvaigznītē“ neuzcirtis savam lielākajam teoretiskam pretniekam:

„Mēs labprāt atstājam M. Valteri un viņa vispusīgo ērudīciju Vikt. Egliša apbrīnošanai, jo tā

ir tiešām skunste uz pāris lappusēm pasniegt ma-
tēmatikas, chimijas, mēchanikas, fizikas vēsturi!
Vajadzēja tikai iet tālāk un mēģināt šo „zinību
vēsturi“ sarakstīt uz kāda konfekšu ietināmā pa-
pīriša.“

Grāmatas beigās Jansons jau pilnīgi atmet
savu objektīvā zinātniskā apcerējuma veidu, pa-
met visu savu priekšmetu un pāriet asā polemikā
pret Dr. M. Valteri. Pats raksts bij labākā pole-
mika, beidzamās lappuses, kā jau aizrādīts, ma-
zina viņas vispārējo vērtību, sabojā kompozīcijas
viengabalību, zinātniska domu gājiena un nosvēr-
tas izteiksmes vietā ievieš manāmu nervozitāti,
kas izplūst jau tīri feļetonistiskā stilā, kādā rak-
sturoti Valtera paņēmieni:

„Kamēr ar vienu roku tas slauka ar kabatas
lakatiņu sev asaras par saviem nepatiesi apvaino-
tiem klientiem, tikmēr ar otru tas grābj Vein-
berģa un komp. mēslu čupā un laiž tad uz mark-
sistiem, ka šķīst vien. Treknu lamu vārdu beigu
nodaļā tomēr sanāk vairāk nekā teātrāliskas me-
lancholijas.“

Treknu vārdu viņi abi savā polemikā lieto
pārpilnam — kuŗš mazliet vairāk un kas drusku
mazāk, nav no tik liela svara. Jansona kritiskā
vērtējuma process allaž sākas ar irōnisku skepsi
un nobeidzas ar asu sarkasmu. Šī domu gaita at-
tēlojās karikatūriskā pretnieka vārdu un teicie-
nu sakopojumā, interpretācijā no diametrāli pre-
tējās puses, nekā autors to lietojis, viņa spriedu-
mu pielīdzinājumā kaut kādai vispārpazīstamai
kōmiskai dzīves vai literātūras tēlojuma epizodei,
kas ar gleznisku krāsainību iespīezas lasītājam
atmiņā. Protams, tie mazāk zinātnieka un prāt-
nieka, vairāk mākslinieka paņēmieni, ar tiem ne-
pierāda un nepārlicina, bet tieši iespaido un no-
skaņo — tie mazāk rēķina uz lasītāja prātu kā uz
jūtām. Šai ziņā Jansons ir tiešs pretstats Lēņi-
nam, kuŗa asais sarkasms polemikā (piem., par
empīriokriticismu un vēst. materālismu) vienmēr
paliek tīri intelektuāla pārlicinājuma robežās.

Jansons ir Heines audzēknis, viņš ne tikai ārkārtīgi bieži citē deviņpadsmitā gadu simteņa lielāko satirīki, bet visu savu stilu veido pēc Heines parauga. Protams, pamatā tur nav vienkārša atdarinājuma tieksme, bet iedzimusi parādību uztveres un attēlojumu veida tuva radniecība, lai gan citādi konsekventam skeptiķim un nihilistam vācu dzejniekam maz kopēja ar latviešu pozitīvistu un sociālistu.

Heines skolas satira pilnīgi vietā Jansona politiskajos rakstos par Valsts Domes vēlēšanu cīņām ar pilsonību un par tautiskās birģelības lomu kultūras jautājumos. Te vislielāko iespaidu atstāj Jansona interpretācijas metode, kas tuvāka dzejai nekā zinātniskam apcerējumam. Nekādu neskaidru, apšaubāmu vai vēl pierādāmu problēmu no proletāriāta šķiras viedokļa te nav. Birģelis un viņa politika ir sen uzminēta mīkla — atliek tikai atmaskot viņus abus un lētticīgajiem vientiešiem parādīt viņu nesmuko īsto seju. Jansons te rīkojas ar tādām pašām stiprām karikatūrām un greizā spoguļa attēliem kā Heine savā „Vāczemē“. Gandrīz vienīgi tikai ar tiem, jo te vairs nav jāstrīdas ar pretnieku, bet tikai saviem tuviniekiem jāapgaismo viņa pozīciju stāvoklis un politiskā taktika:

„Pietiek, kad tikai kandidāts uzstādīts, ko tur vēl iet krāmēties ap kādu „programmu“ vai „vēlēšanu platformu“! Un tad šis ar īsta lakeja pazemīgu smaidu izteiktais lūgums: „Ari „Rīgas Avīzes“ aprindām tā tad būs izdevība pierādīt, cik stipri viņām pieaugusi pie sirds latviešu pilsoniskā lieta.“ Tā tad — lai iet mēslu bedrē visas „tautiski-progresīvās“ prasības: nav vairs ne mazākās principiālas domu starpības starp „Dzimt. Vēstn.“ un „Rīgas Avīzi“, bet ir tikai „polītiskas ticības apliecības“ vietā Fr. Veinberga svārku stērbeles, kuņas dziļā godbijībā skūpstā „Dzimt. Vēstn.“ redakcijas personāls un „liberālā kluba“ kandidāts raudādams un lūgdamies, lai vecais Fricis, kuņa darbi katram pazīstami Bal-

tijā, līdz tam uzrāpties uz Valsts Domes deputāta sēdekļa. Un turpat tautiskie liberāļi krīt atkal dubļos reakcionāro birģeļu priekšā... Varen jauki! Vai nu vēl lielākus „liberāļus“ var iedomāties, — ja baltiešu junkuri vai birģeļi nepieņem tos par šveicariem vai piķieriem, tad, nūdien, nepateicība ir pasaules alga!“

Par latviešu liberāļiem un viņu politikas komēdiju nopietni runāt gan varēja tikai tas, kas pats gribēja palikt smieklīgs. Ikkatrs viņu solis, ik rakstiņš provocēja Jansona karikatūrista talantu uz kodīgu sarkasmu. Tomēr jau no augšējā piemēra redzams, ka viņš neietur īsto apsvaru un mēru savā izteiksmē. Irōniskās pēdiņās ieliktie vārdi un teicieni apzīmē pretnieka izpēršanu ar viņa paša rīksti. Bet ja tos sablīvē citaizcīta un cituzcīta, tad rodas vienkāršs mudžeklis bez īstas iespaidības. Ari „stipru“ vārdu un teicienu pār-mērīga lietošana kaitē Jansona stilam. Savu asprātību viņš eksploatē līdz pēdējam, vietām padarīdams literārisko izteiksmi robustu, gandrīz brūtālu — tā vairs nekalpo jautājuma apgaismošanai, bet paša autora personīgās jutoņas izpausmei. „Mēslu bedrē“, „stērbeļu skūpstīšana“, „dubļos krišana“, „kvišķšana“, „rensteļu samazgas pludo“, „uzpampušais „Dzimt. Vēstn.“, durvju priekšā ākstās“ — tādus teicienus virknēm var izrakstīt no dažā, cīņas karstumā uzņemta Jansona raksta. Protams, strādniecības politiskai un polemiskai publicistikai nepieder nekāds nogludināts un manierēts birģelisku salonu stils. Bet atkārtotas, gandrīz jau lamām līdzīgas rupjības arī nav nekāda pašapziņas un spēka zīme. Ja literāriskās izteiksmes spraigums un iespaidība vispār atkarājas no līdzekļu ekonomijas un koncentrācijas, tad it sevišķi uzmanīgi un taupīgi jārikojas ar asprātībām, citādi viņas apdzēs cīta cītu un beidzot viss saplūst blāvā, smagā un nezīmīgā jūklī, kas tikai nogurdina lasītāja uzmanību un apnīkst. Jansona modrā acs tūlīp pamaņa šo kļūdu sava paša audzēkņa izteiksmē —

pret sevi pašu viņš tai ziņā bieži vien ir pārāk saudzīgs.

[Visā plašumā un kuplumā Jansona publicistiski-analitiskais, refleksīvi-tēlojošais sarkastiskais stils attīstās literātūras kritikā.] Dekadentus un dekadentisko virzienu viņš galvenā kārtā izārda veikliem rikošeta sitieniem.

„Mūsu dekadenti zin tikai to, ka tiem katrā ziņā jābūt „mistīkiem“. Ar zinātnisku atzišanu — kā viņi saka — nekā nevarot iesākt, bet ar „dvēseles tiešām mistiskām sajūtām“, ar saviem „simboliem“ tie tūlīt uzreiz var iespiesties visu „mūžību“ un „bezgalību“ būtībā. Visas pasaules mīklas, gar kuņām pūlas „nozēlojamie zinātnes vergi“, atraisās tad pašas no sevis, visi „nolādētie jautājumi“, gar kuņiem cilvēce mocās gadu tūkstošus, tiek izšķirti tūlīt, kā automatā naudas gabalu iesviežot! Šie „ieķšējie mistiskie pārdzīvotāji“ netikvien kā sakausē mūs ar „mūžības mistērijām“, bet padara mums pat visu cilvēka gara pasauli tik redzamu un saprotamu, ka mēs pat varam nosacīt abstraktu jēdzienu ārējo izskatu un krāsas (ka dekadentu smiekli ir „sarkanzāļi“, tas jau būs vispār zināms, bet viņu mīlestība var būt arī „sarkanzila“, viņu grēki „dzeltenī“ u. t. t.).“

Tā Jansons lielāko tiesu ņem tikai gatavus vārdus un teicienus, kā tie izritējuši no pašu dekadentu spalvām, iestata tos pēdiņās un sastāda no tiem karikatūrisku attēlu, kuņā skaidri redzams „mūžības“ un „mistisko pārdzīvotāju“ bezgalīgais tukšums, aizgūtās krāsu simbolikas muļķīgums — visas dekadentu „filozofijas“ pliekanais diletantisms. Nopietni polemizēt ar šo niekošanos nav vērts — feļetonistiski jautrs attēlojums te ir pilnīgi pietiekoša kritika.

Bet Jansons var palikt arī dziļi nopietns un rakstīt pravietiskas rindas, kas atgādina tērauda plāksnē iegrieztas taisnas līnijas. Tas tad, kad pretstatā dekadentu blēņām viņa pārlicēbai no-tēlojas nākamā strādniecības māksla.

„Tagadējā proletāriāta kustība ir vislielākā

kultūras kustība, kādu jebkad pieredzējusi cilvēces vēsture. Tā pārvērš un attīsta viņas, tā šķīsta tās no verdzības netikumumu sārņiem, tā rada jaunu dzīves saturu ar jauniem dzīves mērķiem un ideāliem... Centieni un mērķi, kas aizrauj un ievilņo miljonus, ir katrreiz radījuši lielus mākslas laikmetus. Visus spēkus atdodot proletāriāta kustībai, mēs līdz ar to brīvojam ceļu proletāriāta mākslai. Jo pati šī kustība un viņas ideāli jau ir visaugstākā dzeja un daile, kādu cilvēce jebkad sapņojusi savās ilgās.

Tas tomēr nav tikai kails apgalvojums un sajūsmā izteikts pravietojums, bet slēdziens pēc tam, kad iepriekš sīki aplūkoti visi iebildumi pret proletāriāta kultūras spējām un pārlicinoši pierādīta proletāriskās mākslas iespējamība. Citātā redzama otrā Jansona izteiksmes stila galvenā īpatnība, kas līdztekus un pāri irōnijai un sarkasnam izpaužas visos viņa literāriskajos darbos.

Jansons bij strādniecības politiķis, masu vadonis un tautas tribūns. Šis uzdevums allaž ir prasījis īpatnēju runas mākslu, no kuŗas raksturīga nokrāsa arī Jansona rakstītiem apcerējumiem. Visi viņa raksti lielākā vai mazākā mērā ir rētoriski. Rētoriski paņēmieni ar sajūsmas nestu cildenību un satura pilnu patosu redzami tikpat augstākās pakāpes apzīmējumu un epitetu izlasē („vislielākā kultūras kustība“, „visaugstākā dzeja un daile“), kā spēcīgas jutoņas veidoto teikumu sastatā („centieni un mērķi, kas aizrauj miljonus“) un īsti patētiskos, rētoriski kāpinātos atkārtojumos („tā izaudzina un attīsta... tā šķīsta... tā rada“). Tā vien liekas, ka Jansona raksti nav domāti klusai lasīšanai vienatnē — tie prasās skaļas izpausmes, klausītāju pilnas auditorijas.

Aiz šī paša rētoriska iespaidojuma tieksmēm Jansona teikums bieži vien atkāpjas no parastā šablona, retām reizēm tas sanāk itkā pretrunā ar nenoliedzamiem valodas pareizības prasījumiem. „Cik aizspriedumaina un ļaunmēlīga varbūt arī

dažreiz kritika negribētu būt, tikpat īstu, spējīgu talantu tai nekad neizdosies nomākt un tas ātrāk vai vēlāk lauzīs sev ceļu.“ Kroņa valodnieku kritiku šāds teikums nepavisam neizturēs. Bet arī vienkāršu valodas sajūtu jau aizskar tādi sastāstījumi kā „varbūt... negribētu būt“. Šādus negludumus Jansona rakstos var atrast daudz. Cēlonis tiem arī publicistiska steiga, nevala apdomāt un apsvērt visus izteiksmes smalkumus. Bet galvenā kārtā tie apstākļi, kādos Jansonam emigrācijā bij jādzīvo un jāstrādā, kā to jau redzējām viņa biogrāfijā.

Ar visām sīkajām nepilnībām Jansona literāriskais stils paceļas augstu pāri tā laika latviešu publicistikas izteiksmei... Ar kaut kāda Prātkopja, R. Vidzemnieka un citu avīžu rakstītāju klibojošo žargonu tas nemaz nav salīdzināms. Īpatnēja jau pati Jansona polemisko rakstu induktīvā kompozīcijas metode. Viņš uzķer sava pretnieka apcerējumā vai domu gājienā pašu spilgtāko un raksturīgāko, un tad pie tā kā pie centra pieturēdamies, apstaigā apkārt visu izpētāmo apvārksni. Tas piešķir visam rakstam sakarīgu, saistošu episku plūdumu un novada pie pārliecinoši motivētiem slēdzieniem. Un šajā kritikas gājienā virknējas gleznaini epizodu notēlojumi, birst bagātīgas oriģinālas asprātības, risinās nepārtraukta asa detaļu analīze, savākdama cietu pamatu aptverošam spriedumam. [Jansona stilā izteicas stipra cilvēka, dziļa domātāja, dzelīga satirīka un apdāvināta publicistikas mākslinieka personība.] Viņa izteiksme sāpīgi dzeļ strādniecības jezuītiskos ienaidniekus un nesaudzīgi grauj sociālisma pārliecinātos pretniekus. Bet proletāriāta lielajā cīņā Jansona skaļā modinātāja un mudinātāja balss skan ar tādu pārliecības spēku, kāds revolūcionārajā publicistikā pēc tam vairs nav radies.

Bibliografija

¹ P. Dauge, Atmiņas iz latvju sociālistiskās kustības bērnības gadiem. — Proletāriskā revolūcija Latvijā I. Izdevn. „Spartaks“ Maskavā.

² J. Jansons, Pirmie soļi. — Darbs, 1914, 3. — Kopoti raksti III, 1923.

³ Rīga II, 2., 1207—1208.

⁴ Jaunā strāva žandarmerijas apgaismojumā. — Iz Žandarmerijas pārvalžu svarīgāko nopratināšanu atskatā par 1897.g. — Vidzemes guberņas žandarmērijas pārvaldes ziņojums izmeklēšanas lietā par sociāldemokrātisku propagandu starp latviešu iedzīvotājiem Kurzemes un Vidzemes guberņās. — Prolet. rev. Latvijā I.

⁵ Prolet. revolūcija Latvijā I, 310. lpp.

⁶ Klusais, J. Jansons-Brauns, „Spartaka“ izd., 1922, 30.—31. lpp.

⁷ Laika Domas, 1, 43. lpp.

⁸ Klusais, J. J.-B., 34.—35. lpp.

⁹ Dzimtenes Vēstnesis, 1913, 73.

¹⁰ Sociālistiskais materiālists un viņa darbība. — Dz. V., 1913, 100—101.

¹¹ Dz. V., 1913, 122.

¹² Dz. V., 1913, 146.

¹³ Kad pusnakts pāri, maskas krit. Rīgā, 1913. 36. lpp.

¹⁴ Dz. V., 1913, 164.

¹⁵ Jaunā Dienas Lapa, 1913, 85.

¹⁶ J. D. L., 1913, 112.

¹⁷ J. D. L., 1913, 91.

¹⁸ Prolet. rev. Latvijā I, 44, 48, 50.

¹⁹ J. D. L., 1913, 132.

²⁰ K. Džilļeja, Jānis Jansons-Brauns. Rīgā, 1927. 11. lpp.

²¹ J. D. L., 1913, 132.

²² Dz. V., 1913, 142.

²³ S. Olovs, Jankavisms. Rīgā 1914. 98. lpp.

²⁴ Sociāldemokrāts, 1927, 85.

²⁵ Strādnieku Avīze, 1917, 12.

²⁶ Krievijas Cīņa, 1927, 44.

- 27 Der Bund, 1917, 1. maijā.
- 28 Правда, 1917, 26.
- 29 Единство, 1917, 7.
- 30 Русская Воля, 1917, 11. aprīlī.
- 31 To virš rakstija kā vakareiropiska vēriena sociālistisks publicists.
- 32 Darbs, 1914, 3. — Kop. r. III.
- 33 D. L., 1894, 119, 120, 123. — Kop. r. II.
- 34 Kop. r. III (1902).
- 35 Austrums, 1903. — Kop. r. III.
- 36 Janvāra dienas. — Cīņa, 1905, 10. — Kop. r. VI.
- 37 Brīvība. — D. L., 1905, 230. — Kop. r. VI.
- 38 Kas sasniegts? — D. L., 1905, 262.
- 39 Kaŗa stāvoklis Vidzemē. — D. L., 1905, 264.
- 40 Vidzemes muižnieku bēgšana. — D. L., 1905, 266. — Kop. r. VI.
- 41 Baltija ģenerālgubernātorā iecelšana. — D. L., 1905, 270. — Kop. r. VI.
- 42 Vai ir iespējama saprašanās? — D. L., 1905, 272. — Kop. r. VI.
- 43 Latvijas moku kambaŗi. — Progress, 1907, 11. — Kop. r. VII.
- 44 Baltijas sodu ekspediciju interpellācija. — Cīņa, 1914, 112. — Kop. r. VII.
- 45 Par vēlēšanu platformu. — Cīņa, 1912, 120. — Kop. r. VII.
- 46 Tauta ies savu cīņu gaitu. — Cīņa, 1912, 121. — Kop. r. VII.
- 47 No jauna pie darba. — Laika Atbalss, 1913, 12. — Kop. r. VII.
- 48 Valsts Domes vēlēšanas Baltijā. — Cīņa, 1913, 125. — Kop. r. VII.
- 49 Baltijas revolūcija. Atskats uz 1905. un 1906. gadu. Pirmā daļa. Briselē, 1912. Latvijas Sociāldemokratijas apgādiens. — Kop. r. I.
- 50 Uz nepareiza ceļa. — Tautas tiesības, 1906, 12. — Kop. r. V.
- 51 Latvijas Sociāldemokratijas otrais kongress. — Cīņa, 1907, 76, 77. — Kop. r. V.
- 52 J. Aberbergs, Latvijas Sociāldemokratiskā Strādnieku Partija. Rīgā, 1929. 12. lpp.
- 53 Valsts Dome un Krievijas Soc.-dēm. Strādn. Part., ma-zinieki. — Cīņa, 1906. 41. — Kop. r. VII.
- 54 Sīkie darbi. — Cīņa, 1910, 110. — Kop. r. V.

- ⁵⁵ Pilsoniskā prese un marksisti. — Dzīves Balss, 1913, 35.
- ⁵⁶ Par partijas vienību. — Cīņa, 1913, 129/130. — Kop. r. VI.
- ⁵⁷ Aberbergs, Latv. Soc. Str. P., 135. lpp.
- ⁵⁸ Latvijas Sociāldemokratija kara laikā. — Cīņa, 1915, 135/138. — Brošūrā Valkas organizāc. izd., 1917, 35. lpp.
- ⁵⁹ Tautiskais vai šķiras karogs? — Ziemeļblāzma, 1908, 91. — Kop. r. VII.
- ⁶⁰ Vairāk pašcieņības! Vārpa, 1909, 12. — Kop. r. VII.
- ⁶¹ Dubļi un putekļi. — Vārpa, 1911, 18, 19. — Kop. r. VII.
- ⁶² Sniega un netīrumu vieta pilsētas centiņā jeb Dzimtenes Vēstnesis.
- ⁶³ Mūsu tautiskā pilsonība. — Cīņa, 1912, 119. — Kop. r. VII.
- ⁶⁴ Uz ežiņas galvu liku. — Cīņa, 1915, 135/138. — Pārdrūkāts Rīgas Strādnieku Deputātu Padomes Ziņotājā, 1917, 34—39, Rīgā.
- ⁶⁵ Lūdums, 1915, 68.
- ⁶⁶ Dzimtenes Atbalss, 1915, 11.
- ⁶⁷ Lūdums, 1915, 210.
- ⁶⁸ Domas par jaunlaiku literātūru. — Populāri zinātnisku rakstu krājums, D. L. izd., 1892. — Kop. r. II.
- ⁶⁹ Domas par jaunlaiku literātūru. — D. L., 1893, 200/204. — Brošūrā Bisnieka drukātavā, 1894. — Kop. r. II.
- ⁷⁰ Latviešu literatūras soģiem un nievātājiem. Kritisks apcerējums no Brunhildes. Rīgā, 1895. 32. lpp.
- ⁷¹ Mūsu mēnešraksti. — D. L., 1895, 278/280.
- ⁷² Uz pilsētas teātra skatuves. — D. L., 1896, 23/24.
- ⁷³ Hernhūtieši. — D. L., 1896, 64/65.
- ⁷⁴ Vasaras teātris Arkādijā. — D. L., 1896, 122/123.
- ⁷⁵ H. Ibsena Sadzīves pilāri. — D. L., 1896, 128/130.
- ⁷⁶ H. Ibsena Nora. — D. L., 1897, 135.
- ⁷⁷ Trīnes grēki. D. L., 1896, 281.
- ⁷⁸ Potivara nams. — D. L., 1897, 70.
- ⁷⁹ Ada Negri. — Saimnieču un zelteņu kalendārs 1897. gadam.
- ⁸⁰ Iz jaunākās vācu literatūras. — D. L., 1896, 281, 285, 287, 288. — Kop. r. II.
- ⁸¹ Mūsu senči. — D. L., 1905, 208/209.
- ⁸² Raiņa dzeja. — Darbs, 1905, 33.—38. lpp.
- ⁸³ Fauni vai klauni? Piezīmes par mūsu jaunāko rakstniecību. „Dzirksteles“ apgādībā, Pēterburgā, 1908, 122. lpp.

⁸⁴ Mūsu kultūras stāvoklis. — Rakstniecības Almanachs II, 1908.

^{85/86} Piezīmes par mūsu literātūru. — Pēterburgas Latviešu Tautas Kalendārs, 1909. 79.—82. lpp. — Tautiskā birģelība un māksla. — Ziemeļblāzma, 1908, 85/87.

⁸⁷ Piezīmes par literātūru. — Vārpa, 1910, 63, 68, 69.

^{88/89} Dr. M. Valtera Florencē. — Izglītība, 1910, 3/4. — Atbilde Dr. M. Valtera kģm. — Izgl. 1910, 7.

⁹⁰ Vēsturiskais materiālisms. Apcerējumi iz vēstures un vēstures filozofijas, I daļa. T. Puriņa apģādģbā, Rģģā, 1910, 114. lpp.

⁹¹ Par estģtģskās sajģtas elementiem. — Izglģtģba, 1910, 10/11.

⁹² Латышское общественно-культурное развитие и латышская литература. Сборник латышской литературы под редакцией В. Брюсова и М. Горького. Петроград, 1916. 1.—32. lpp.

⁹³ Kāds vārds par „Vārdu“. Kritiskas piezģmes. — Domas, 1913, 2.

⁹⁴ Vai gaidāma mums proletāriskā māksla? — Vārds II, 1913.

Saturs

	Lpp.
Dzīve	
Ievads	7
1. Jaunība un jaunstrāvniecība	13
2. Cietums un trimda	27
3. 1905. gads	33
4. Emigrācijā	41
5. Pēdējais cēliens	64
6. Intimā dzīve	72
 Darbs	
Ievads	81
1. Kultūrvēsturiski un sabiedriski ap- cerējumi	83
2. 1905. gads un reakcija	104
3. Partijas politika	119
4. Tautiskā pilsonība	134
5. Literātūras kritika	153
6. Jansona literāriskais stils	202
Bibliografija	210

Statuta

1907

1907

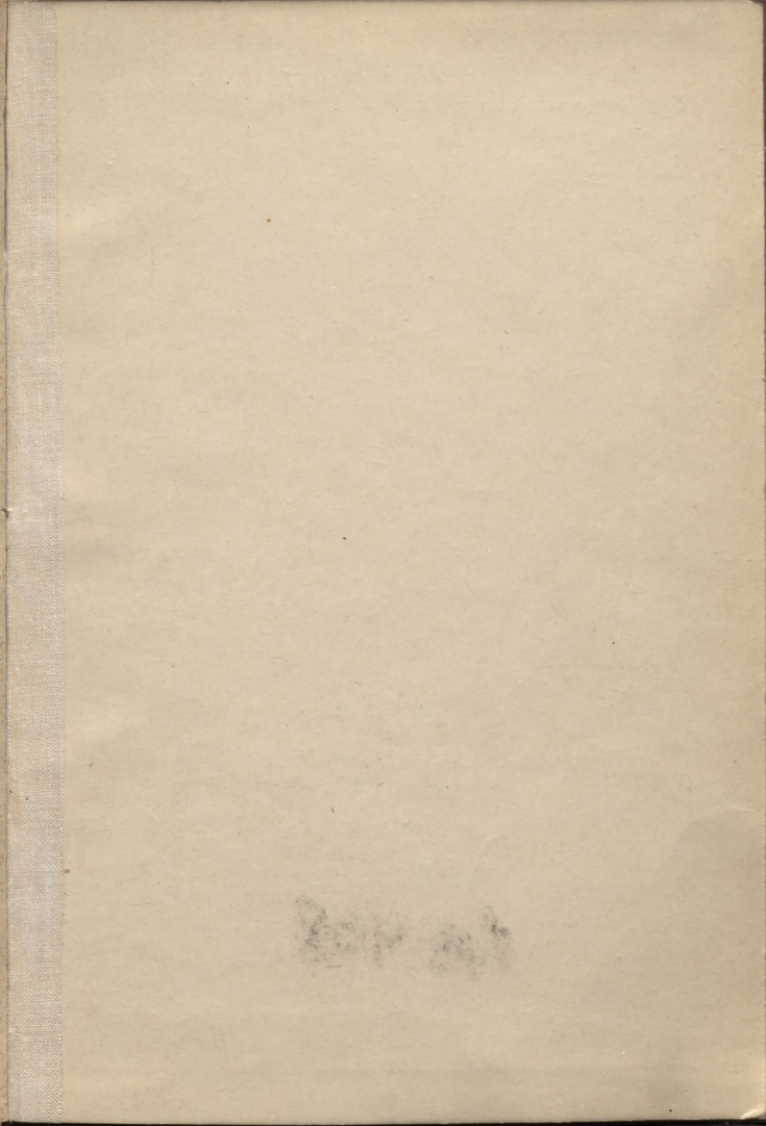
- 1. Jauņa un Jaunstrāves iedaļa
- 2. Citoms un iedzīvotāji
- 3. 1907. gada
- 4. Pilsētas
- 5. Pilsētas celms
- 6. Jaunā iedaļa

1908

- 1. Kultūras un sabiedrības
- 2. 1907. gada un iedzīvotāji
- 3. Pilsētas politika
- 4. Pilsētas pilsētas
- 5. Pilsētas iedzīvotāji
- 6. Jaunā iedaļa
- 7. Pilsētas

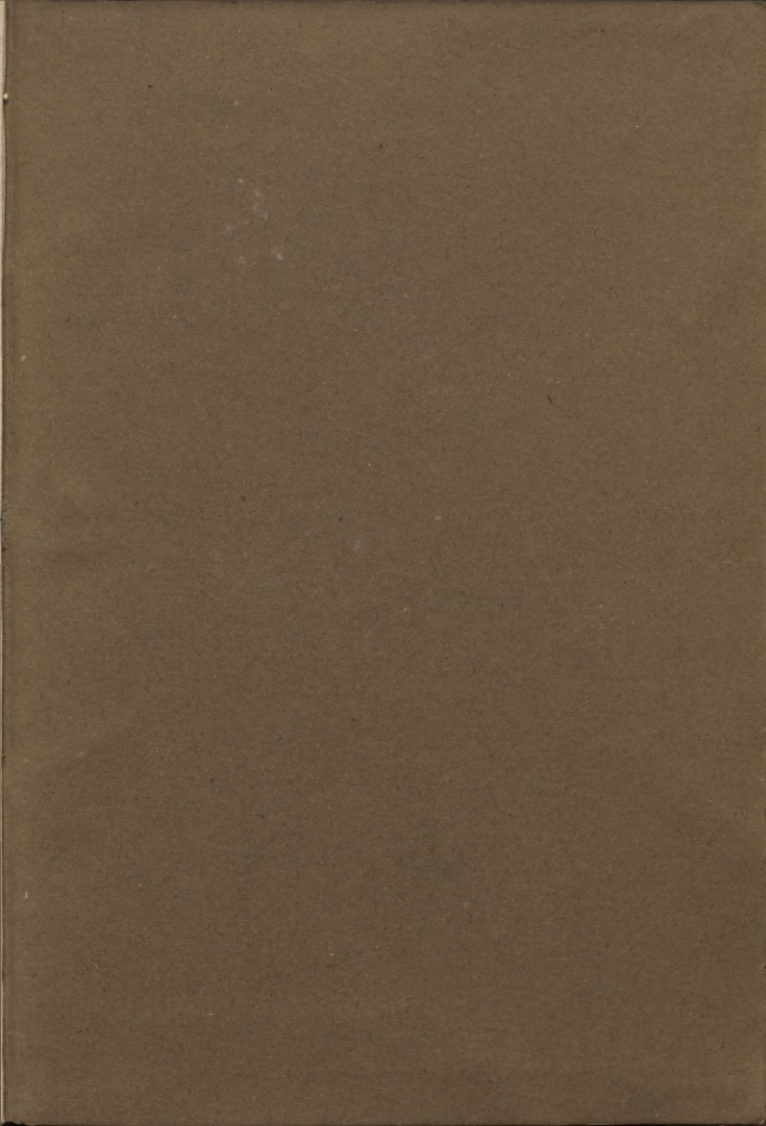
824.438

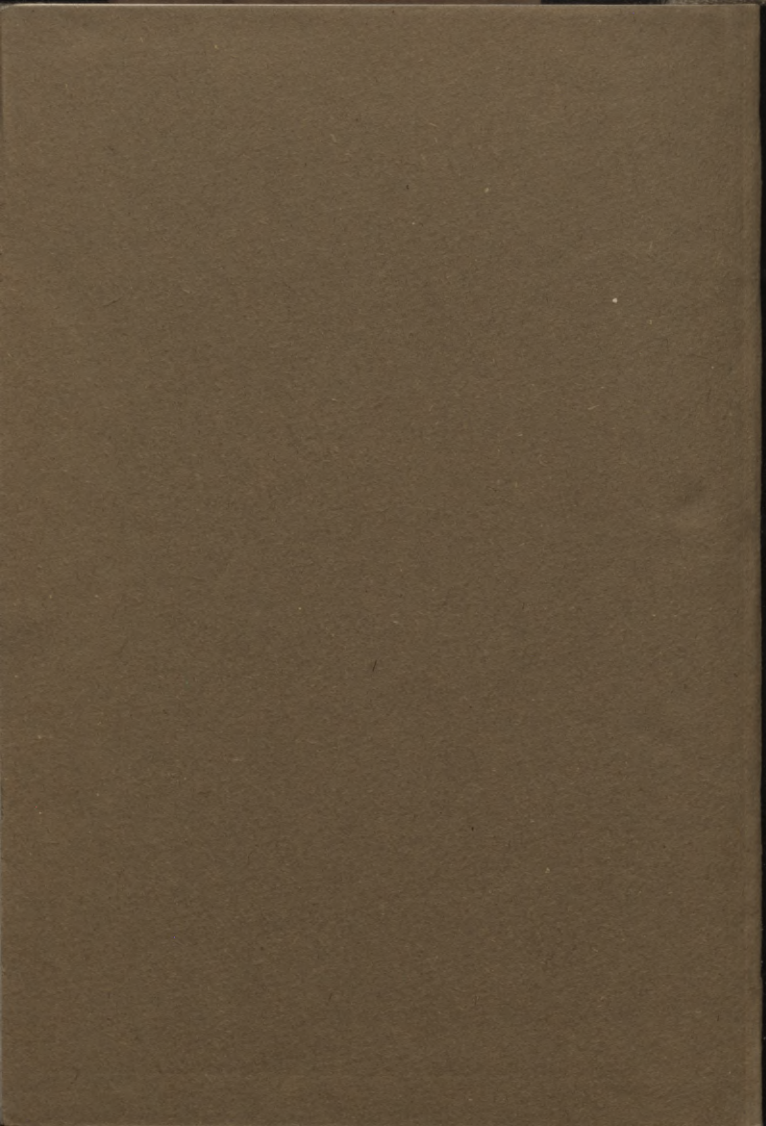

S. Vidberga vaka zīmējums

Lb. 438.

-1. NOV. 1930

150

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0306091048